

CELE TREI CRIȘURI

Revistă de cultură

Director: Antonio FAUR

Facultatea de Medicină și Farmacie a Universității din Oradea

COLABORATORII ACESTUI NUMĂR:

**Florin ARDELEAN, Minodora-Maria CIOBAN, Daniel CITIRIGĂ,
Corneliu CRĂCIUN, Sorin CUC, Antonio FAUR, Flaminia FAUR, Viorel FAUR,
Mircea PAȘCA, Radu ROMÎNAȘU**

CELE TREI CRIȘURI
Director-fondator: George BACALOGU
Director (seria a II-a): Dr. Viorel FAUR

Revista apare cu sprijinul Consiliului Municipal Oradea

REDACȚIA:

Viorel FAUR, secretar
general de redacție

Redactori – istorie:

Mihai D. DRECIN
Barbu ȘTEFĂNESCU
Ioan HORGA

Redactori – literatură:

Corneliu CRĂCIUN
Miron BLAGA

Redactori-actualitate:

Constantin MĂLINAȘ
Flaminia FAUR
Radu ROMÎNAȘU
Florin ARDELEAN

CELE TREI CRIȘURI
ISSN-1221-5716

Revistă de cultură
Redacția: Oradea, Aleea
Rogerius, nr. 1,
Bl. G6, Ap.78
Tipar: Metropolis SRL Oradea
Tel.: 0259 472 640,
0788 845 160

CUPRINSUL:

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

- **Viorel FAUR**, *Tineretul român din Oradea în „bătălia” pentru drepturi cultural-naționale. Proclamația acestuia din 9 mai 1848.....* 1
- **Florin ARDELEAN**, *Considerații în legătură cu adunarea generală a Astrei de la Oravița (14-15 septembrie 1902).....* 10
- **Radu ROMÎNAȘU**, *Activitatea cultural-religioasă și filantropică a Asociației “Oastea Domnului”-filiala Oradea în perioada interbelică.....* 19
- **Minodora-Maria CIOBAN**, *Iuliu Hațieganu – spirit elevat, animat de filantropie* 31
- **Daniel CITIRIGĂ**, *Etnie și confesiune în Transilvania de nord-vest în perioada 1940-1944.....* 44
- **Sorin CUC**, *Activitatea Senatului Epitropesc al Episcopiei Ortodoxe de Oradea între 1920-1940.....* 54
- **Antonio FAUR**, *Spionaj și revizionism în nord-vestul României (1946).....* 61

L I T E R A T U R Ă

PROZE SCURTE

- **Flaminia FAUR**, *Apatie, Decepție, Neputință, Relativitate.....* 67

CUPRINSUL :

(continuare de pe coperta a doua)

ISTORIE LITERARĂ

- **Corneliu CRĂCIUN**, *Percepții românești ale lui Don Quijote - 400 de ani de la apariția primului volum al romanului „Isprăvile iscusitului hidalgo Don Quijote de la Mancha” de Miguel de Cervantes Saavedra*.....70

ARHITECTURĂ

- **Mircea PAȘCA**, *Exemple ale arhitecturii 1900 la Oradea: Komor Marcell, Jakab Dezső și Mende Valér*81

PRECIZARE:

Prenumele autorului lucrării „Holera-o altă formă a *răului* în Transilvania la începutul secolului al XIX - lea și măsuri de combatere a acesteia”, care a apărut în numărul 1-3/ 2005 al revistei, este IOAN (în loc de Cristian, cum a apărut dintr-o eroare redacțională, fapt pentru care ne cerem scuze)

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

Viorel FAUR

**TINERETUL ROMÂN DIN ORADEA ÎN „BĂTĂLIA” PENTRU
DREPTURI CULTURAL-NAȚIONALE.
PROCLAMAȚIA ACESTUIA DIN 9 MAI 1848**

Dr. Viorel FAUR,

Profesor la Universitatea din Oradea,
specialist în istoria modernă a
României, mai ales în istoria
culturală și politică

În primăvara anului 1848 se aflau în Oradea mai mulți tineri români, care învățau la școlile din oraș, mai exact la Gimnaziul premonstratens, Academia de drept (în primii doi ani de studii) și Seminarul romano-catolic. Majoritatea acestora erau de confesiune greco-catolică. Au fost însă și tineri români de confesiune ortodoxă, atât la gimnaziu, cât și la Academia de drept. Toți însă, fără deosebire de confesiune, au fost sensibili la evoluția evenimentelor, în fluxul cărora s-au integrat cu o promptitudine specifică vârstei. Nu este, deci, întâmplător faptul că tocmai ei au elaborat primul document pașoptist în părțile Crișanei, de un evident interes pentru românii din monarhia habsburgică. Acest demers politic românesc, care a luat forma unei *proclamații* (tipărite și difuzate în mai multe exemplare), n-a beneficiat încă de o situație corespunzătoare în contextul evenimentelor din așa-zisele părți vestice (Banat, Crișana și Maramureș). De aceea, este necesară o examinare atentă a unui mod de a gândi, a mentalității tinerilor români din Oradea, între care trebuie așezați și câțiva funcționari la instituțiile locale, administrative și ecleziastice.

După întâmplările din luna martie, când locuitorii au luat act de deciziile social-politice ale revoluționarilor maghiari și au fost organizate unele adunări politice cu mare impact asupra membrilor societății, oamenii au început să simtă „gustul” libertății, mai ales acela al dezrobirii feudale. Vestea eliberării din iobăgie a avut, fără îndoială, cel mai mare efect asupra sătenilor, care – în majoritatea cazurilor – au înțeles că sunt oameni liberi și cetățeni cu drepturi în comunitate. Libertatea, ca o formă recentă a condiției umane, a fost sentimentul cu o răspândire extrem de largă, în toate straturile societății. Ea a constituit chiar obiectul unor creații literare în versuri. Tânărul Georgiu Deheleanu, spre pildă, a scris *Cântecul libertății*, pe care l-a tipărit pe o foaie volantă și l-a răspândit în Oradea și alte așezări din Crișana. Această poezie, modestă sub aspect estetic, este însă o mărturie puternică a unui sentiment, pe care-l trăiau cu toții, la începutul lunii aprilie 1848, când se credea că Revoluția îi va trata la fel pe locuitorii țării, indiferent de naționalitatea lor. Compusă din 17 strofe (de câte patru versuri), poezia în discuție conține – în cele 68 de versuri ale sale – nu numai ecouri ale unei stări de spirit, ci și îndemnuri cu un mesaj politic evident:

„Direptatea se desface
Lui Român, ș-or ce făpturi
Făr-să vărsăm pentru pace
Noi din sânge picături

Libertate ! și natura
Pe contrari i-a impetrit
Să se îndulcească gura
De cuvântul înmierit.

Mântuire ! și rugina
Ferul greu l-a mistuit,
Și cunoaștem pe regina
Ce „scăpare” s-a numit”¹

Libertatea era, în concepția lui G.Deheleanu, un cuvânt „înmierit”, ea reprezentând „mântuirea” și „scăparea” din chingile oprinării medievale. Este încurajată revolta împotriva a ceea ce a fost:

„Ardeți toată acea casă
Unde firea se-ncuia...”².

¹ Georgiu Deheleanu, *Cântecul Libertății*, în Biblioteca Academiei Române, Ms.rom. 1059, f.45-50; Anexa documentară nr. 10.

² *Ibidem*

Mai expresive ni se par acele versuri care se referă la frații de peste Carpați, cu care cei din monarhia habsburgică erau solidari:

„Sus Române ! –nfluerează
Cu zefir spre răsărit,
Cântă: cum aici serbează
Tot românul ce-a dorit”³.

Printre rânduri, într-o manieră încifrată (dar, totuși, ușor de înțeles), răzbate ideea de unitate națională a românilor din fosta Dacie a lui Aurelian:

„De-ar ști zeul ce voește
Dacia lui Aurelian,
Când aceasta dănțuiește
Mântuită de dușman !!”⁴.

În ultima strofă, conform unei tradiții statornicite la români, este adresată o urare împăratului de la Viena, care a subscris la „dreapta lege” și, astfel, a demonstrat că își iubește supușii:

„Să trăiască al nostru Rege
Ferdinand și împărat,
Ce-mpărțește dreapta lege,
Și amor a arătat”⁵

Iată, deci, un fel de *poezie-manifest*, pusă în circulație la Oradea, dar care exprima o realitate pregnantă a momentului: efectul proclamării libertății în rândurile românilor, sentimentul de unitate națională al acestora, precum și recunoștința pentru șeful statului habsburgic, care și-a dat acordul în legătură cu legile antifeudale. De remarcat și tonul moderat al poetului, atunci când se referă la raporturile românilor cu maghiarii, ceea ce înseamnă că, în primele zile ale lui aprilie 1848, influența autorităților române ecleziastice asupra tineretului n-a fost prea mare, acesta dând frâu liber propriilor trăiri și reflecții politice, chiar și în cazul când sunt transpuse în versuri, care aveau o mai mare capacitate de penetrație socială.

Pe parcursul acestei luni, tineretul studios român, îndeosebi studenții de la Academia de drept, au avut întâlniri și dezbateri, care s-au materializat într-o veritabilă *proclamație*, concepută după modelul memoriilor politice anterioare, cu o parte *introdactivă* (sau un *preambul*) și, în final, cu formularea revendicărilor cultural-naționale de o certă importanță. Este de observat faptul că primii care s-au manifestat în plan politic, cu un entuziasm necenzurat, au fost tinerii români din Oradea și nu personalitățile române din oraș, mai exact fruntașii Comunității ortodoxe și membrii Consistoriului greco-catolic, aflați sub autoritatea episcopului Vasile Erdélyi. Aceștia din urmă au fost excesiv de prudenți, pentru a nu stârni autoritățile revoluționare maghiare împotriva instituțiilor și, în general, a clerului. Tinerilor însă nu le-a fost teamă ca să-și facă publice cerințele și să le

³ *Ibidem*

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*

argumenteze, desigur în consens cu necesarele prefaceri revoluționare, care îngăduiau atât libertatea de conștiință, cât și efectuarea unei propagande menite să stimuleze acțiunea politică a românilor, pentru ca aceștia să intre în competiția pentru drepturi și libertăți cu celelalte naționalități din monarhia habsburgică. De altfel, tinerii români din Transilvania s-au situat în prim-planul mișcărilor din lunile martie și aprilie 1848. Alexandru Papiu-Ilarian, care a susținut un discurs în fața celor 6000 de locuitori veniți la Blaj, în 30 aprilie 1848, afirma răspicat că „a sosit ... ora mântuirii, un spirit ceresc, *spiritul libertății universale a trezit toate semințiile Europei*. Acest spirit a ajuns și la noi, chemându-ne la deșteptare din somnul cel de moarte al servituții”⁶ (subl.ns.-V.F.). La rândul său, Simion Bărnuțiu s-a adresat mulțumii cu aceste cuvinte memorabile: „Acum fraților nu este timpul să-i băgăm pe oameni în jug, ci să-i scoatem. Lăsați dară să tragă vitele, că voi ați tras destul, și *acum să fim oameni liberi*”⁷ (subl.ns.-V.F.). Este limpede că asemenea îndemnuri libertare au înflăcărat inimile tuturor tinerilor români din Imperiul habsburgic, astfel că este pe deplin justificată apariția la Oradea, ca operă a celor care se aflau la învățătură aici, a primului document cu adevărat revoluționar, care debutează cu aserțiunea că „a venit timpul” ca și „rami[i] cei tineri a[i] marelui arbore de romani”, să strige către „toți” cei care aparțin poporului român, ca să dea mâna cu ei și, împreună, să lucreze pentru „înflorirea și bunăstare[a] lui”⁸. Aceasta era datoria patriotică a generației tinere, de a se angaja în lupta pentru progresul națiunii române. Revelator este faptul că în aceeași zi (de 9 mai 1848), comisarul cercual din Brașov (Maurer Mihályi) îl informa pe guvernatorul Transilvaniei, Teleki Jozséf, în legătură cu prezența în orașul de sub Tâmpa a mai multor tineri din Moldova (Balș, Cantacuzino, Stănescu și Ionescu), care – în convorbirile lor cu privire la „unirea Transilvaniei la Ungaria” – au afirmat că ei „ar dori”, mai degrabă, să „restabilească vechea Dacie”⁹ (subl.ns.-V.F.), acesta fiind principalul obiectiv politic al națiunii române în anul 1848.

Revenind la proclamația din 9 mai 1848, reținem – din cel de-al doilea paragraf al părții inițiale (în care descifrăm motivația unei atitudini politice) – o afirmație cu privire la sentimentul național, pe care nu l-au putut eroda nici terorismul tiranilor, nici „politicile drăcești ale despoților”, el fiind, în 1848, deosebit de puternic. Aceasta confirmă faptul că națiunile, deși au trăit experiențe dureroase și oprimate, și-au conservat existența, deoarece „providența divină veghează asupra lor”, în sensul că va veni, odată, și timpul lor, când o să „înflorească”¹⁰. Este și cazul națiunii române: „Ne-au ținut D-zeu până acum, ca acuma, ajungându-ne timpul, iară să lucrăm, și să înflorim”¹¹.

⁶ Alexandru Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, vol. II, Viena, 1852, p. 135-136; Gelu Neamțu, *Revoluția românilor din Transilvania (1848-1849)*, Editura Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, p. 27

⁷ Coriolan Suciu, *Cum a fost pregătit 3 15 Mai 1848*, Blaj, 1925, p. 47

⁸ Viorel Faur, *Proclamația tinerimii române din Oradea (9 mai 1848)*, în *Crișana Plus*, 1996, nr. 8, p. 6

⁹ *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române. C. Transilvania*, vol. III, Editura Acad. R.S.R., Buc., 1982, p. 365

¹⁰ Viorel Faur, *op. cit.*, p. 6

¹¹ *Ibidem*

Contextul revoluționar era stimulat, fiindcă toată lumea „fierbe, ca să poată eși din forma-și din ante”, adică din starea de lucruri medievală, purtătoare de atâtea nedreptăți, mai cu seamă pentru români, care au fost discriminați, nerecunoscându-li-se nici măcar egalitatea, sub raport politic, cu autoproclamatele „națiuni politice” din Transilvania, care s-au constituit în veritabile „stări privilegiate” în Principat. Folosindu-se de șansele oferite de Revoluție, „toți pășesc în ante cu pași gigantici” și vor să uite de „amăreala trecutului”. Dacă aruncăm o privire asupra propriului trecut, atunci vedem „durerile noastre... întinse peste el ca o negură”¹². Presentul însă ne oferă o imagine tulburătoare: „de căutam prezentul, vedem în jurul nostru minuni, înviu popoarele cele moarte, se deșteaptă minte[a] ce[a] până acuma degerată și prinsă”.

Se pune, în mod firesc, întrebarea: în asemenea împrejurări, ce au de făcut românii? Ei au „pauzat destul” și numai pot rămâne inactivi. Ca nepoți ai „acelor mari părinți” români, care, prin faptele lor, au impresionat tot „universul”, românii trebuie să înțeleagă „cuvântul timpului”. Este evident că acei care „nu lucrează acum”, în interesul lor național, nu sunt vrednici să „vieze”, să rămână în istorie ca factori de cultură și civilizație. „Videm noi – spuneau tinerii români din Oradea – cum fierbe sângele cel nobil în voi”, cum stau „brațele voastre ridicate spre a [s]fârâma ferele oricărui tiran”. Românii sunt pregătiți să se confrunte cu orice greutăți, care ar sta în calea înaintării lor. De aceea, li se adresează îndemnul să lupte pentru naționalitatea și libertatea lor: „Sus dară!, bată inima voastră spre fericire-vă... sufletul vostru nu cuprindă alt[ceva] decât libertate!”. Acesta era „cuvântul timpului”, ori „spiritul sec[o]lului”, la care românii nu puteau fi „nepăsători”, pentru că ar fi provocat nemulțumirea chiar și a lui Dumnezeu, „carele până acum numai pentru aceea v-au ținut, ca acuma să lucrați”¹³.

Ca element al statului, românii nu au „altă dorință” decât aceea de a progresa în cadrele monarhiei, alături de cei cu care coexistă, adică maghiarii. Aceasta este prima mărturie despre modul cum au înțeles românii din părțile Crișanei existența comună cu maghiarii. Dacă maghiarii iubesc, atât de mult, „naționalitatea și libertatea lor”, atunci se impunea ca ei să prețuiască dorințele și drepturile celorlalte naționalități, pentru că acestea sunt, de la natură, egale cu maghiarii și sunt create, la fel, de același Dumnezeu. În baza dreptului natural, toate „popoarele” pot pretinde, acum, pentru ele, drepturi și libertate, la fel ca și maghiarii, care, de altfel, știu „ce e dreptate[a]” și cunosc „simțul omeniei”, în temeiul cărora pot judeca „numai drept”¹⁴. Există, deci, condiții pentru o tratare corespunzătoare, de către guvernanții maghiari, a naționalităților. Istoria oferă argumente, spre pildă, că „românul totdeauna fu credincios către mag[h]iar ... și acela va rămâne”, aceasta fiind opinia tinerilor autori ai documentului. Numai atunci va fi, cu adevărat, egalitate, frățietate și libertate, când li se va arăta

¹² *Ibidem*

¹³ *Ibidem*

¹⁴ *Ibidem*

maghiarilor „iubire frățească și pace” iar aceștia, ca răspuns, vor face „dreptate” românilor și celorlalte naționalități, folosind o unică măsură pentru toți. În asemenea formulări depistăm ideea că solidaritatea dintre naționalitățile de pe teritoriul Ungariei nu se putea asigura decât pe temeiul unei depline egalități, reclamată de momentul istoric pașoptist. Concluzia acestui pasaj din proclamație, de o certă semnificație, este următoarea: „... *deie-ne și ei (maghiarii-n.n.) nouă ce dreptul naturei, simțul omeniei și spiritul timpului d-acum oștează ... Deie-ne nouă ce până acum doară nu putură, facă și ei pentru noi, ca în ziua învieri[i] să se poată îmbucura împreună cu noi; că numai atunci stă (rezistă-n.n.) amoarea când e reîmprumutată*”¹⁵ (subl.ns.-V.F.). Era afirmată, cu claritate, poziția tinerilor români din Oradea în problema spinoasă a raporturilor cu maghiarii, fiind invocată colaborarea de-a lungul istoriei și loialitatea, dar și pretinsă egalitatea în drepturi, ca singura posibilitate de a armoniza interesele tuturor. Vocea lor n-a fost auzită și luată în seamă, cu toate că aparținea aceluiasi cor al „dezrobiților”, cel puțin în aparență, dacă nu și în practica politică. Pledoaria pentru o autentică colaborare n-a ieșit din pagina documentului, fiind una din multele clamări în deșert, evident pe această temă de mare acuitate.

Autorii proclamației considerau că românii n-aveau „cugete de revoltare” și nici de superioritate față de alții, ci numai de „existență”, adevăr pe care-l vede „toată lume[a]”. Ei nu au înțeles „cuvântul libertate[i]” așa cum au făcut-o „uni[i] sârbi”, de care se fereșc și n-au intenția să dea „mâna cu ei”, adică să acționeze împreună cu aceștia împotriva guvernului maghiar. Este furnizată și o explicație în această direcție: „legătura noastră ce fu până acum puțină cu ei, *fu numai din asupreală, din amăgire*”¹⁶ (subl.ns.-V.F.). Este prima critică deschisă a autorităților ecleziastice sârbești, cărora le erau subordonate episcopiile ortodoxe române, pentru modul cum acestea i-au tratat pe români, profitând de o poziție avantajoasă în raporturile cu aceștia și adoptând măsuri care au diminuat potențialul instituțiilor ecleziastice românești. Pentru românii din Crișana și Banat, chestiunea dependenței de biserica ortodoxă a sârbilor va apare și cu alte prilejuri, constituindu-i-se într-o prioritate politică. Pe de o parte, aceasta își avea originea în nemulțumirile reale ale românilor față de administrarea fondurilor bisericești și școlare de către ierarhii sârbi, iar pe de alta, ea a fost subtil insinuată și de către autoritățile maghiare, care încercau astfel să blocheze o alianță sârbo-română, menită să acționeze împotriva lor. Cu o abilitate politică bine instrumentată, guvernării maghiari au alimentat acest capitol al relațiilor româno-sârbe, atrăgându-i pe românii din părțile vestice cu promisiunea că le vor fi rezolvate cererile și că se vor putea desprinde din „legătura” spirituală cu sârbii. În acest fel, li se va restitui mult dorita autonomie confesională, pe care au pierdut-o la finele secolului al XVII-lea, în urmă cu un secol și jumătate.

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ *Ibidem*. Istoricul Silviu Dragomir remarcă faptul că tinerii români din Oradea au fost singurii care au revedicat „nu numai eliberarea românilor ortodocși de sub ierarhia sârbească, ci și a celor uniți din Maramureș și Satu Mare, de sub jurisdicția bisericii ucrainiene” (Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. V, p. 336).

În altă ordine de idei, autorii documentului declară că se încred în mărinimia maghiarilor și că așteaptă de la „energica lucrare a ministerului” ungar o asigurare a bunăstării, fapt la care trebuie să contribuie și „mișcarea noastră”¹⁷.

Ultimele trei pasaje ale *preambulului* sunt îndemnuri la acțiune, în formulări plastice și avântate, caracteristice vârstei celor care au conceput acest manifest-proclamație:

„Pentru ace[e]a dară, părinților și fraților noștri !, sculați-vă din întunericul de demult, și cu lumina înaintări[i] aprinsă pășind, să arătăm lumi[i], că și în noi este amoare către tot ce e frumos,bun,necesaru”¹⁸.

Este momentul ca românii să arate că înțeleg demersurile altor popoare, „mari și libere”. Apoi, să privească în trecut, la exemplul strămoșilor lor romani, din care să recapete „înviere și bărbăție”, pentru a se comporta cu demnitate și a proceda la „lucrarea” atât de necesară, pentru a-și afirma drepturile. Cerința cea mai importantă este ca, „*tot ce e nume [de] român, și simte în sine viață, acum să se împreune cu voia, cu mintea, cu sufletul*”, pentru că numai în acest fel „*vom fi stanul acel puternic, pre care nici fulgerul nu-l poate crepa*”¹⁹(subl.ns.-V.F.). Interesul general al românilor era atât de „mare”, încât ei sunt, din nou, provocați „*la unire frățească, la mișcare și statorie*”²⁰ (subl.ns.-V.F.). Repetatele chemări la unitate ale tinerilor români din Oradea atestă existența unei conștiințe politice mature, capabilă să identifice cel mai de seamă deziderat politic al națiunii române. În fond, toată construcția ideatică din această parte a documentului vizează două aspecte: acțiune și unitate. Altfel spus, ieșirea din letargie și participarea, în mod solidar, la bătălia pentru realizarea celor mai presante revendicări naționale. Nu trebuia scăpată, în nici un fel, o asemenea ocazie istorică, precum cea oferită de Revoluție.

Pentru a nu rămâne la stadiul teoretic, al mobilizării la fapte, autorii documentului prezintă, în partea a doua a proclamației, „*pretinderile*” lor, în număr de nouă²¹:

1. limba și naționalitatea română să fie asigurate; românii să fie reprezentați în „toate locurile unde se poate”;

2. acolo unde românii sunt majoritari, să fie aleși – din rândul lor – dregători și deputați în parlament; așadar, să fie aplicat în realitatea politică principiul modern al proporționalității; această revendicare a mai fost formulată și în alte documente;

3. să fie edificat la Oradea un „institut” (de fapt, o Preparandie greco-catolică), dar și în alte părți; în toate acestea să fie înființate, pe „spesele statului”, catedre de limba și literatura română;

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ *Ibidem*

²¹ *Ibidem*

4. „eliberarea” românilor (de confesiune ortodoxă) de „sub sârbi și ruși”, în sens religios și politic; să fie instalați numai episcopi români, după ce vor fi aleși în cadrul unui Congres național bisericesc;

5. acest congres să se organizeze în timpul cel mai scurt; de altfel, congrese naționale românești să se „țină totdeauna, când va fi de lipsă, spre ordinarea treburilor ... școlaresticești ori ... bisericești române”;

6. românii de confesiune ortodoxă să aibă influență decisivă, prin reprezentanții lor, în „numitul congres”, așa cum se întâmplă la credincioșii de confesiune protestantă;

7. în fiecare sat românesc să se „ridice” școli românești ; învățătorii să fie numiți de către o „direcție scolastică” românească;

8. să se tipărească, pe „spesele statului”, cărți în limba română (originale și traduse) pentru școlile românești.

Se constată că aceste opt revendicări, lansate în primăvara anului 1848, de tineretul român din Oradea, fac parte din programul național pașoptist, mai exact din componentele lui politice (asigurarea limbii și naționalității române; aplicarea, și în cazul ei, a principiilor proporționalității și reprezentativității în viața politică și administrație), școlare (edificarea de așezăminte școlare diverse și editarea de cărți, în limba română, pentru acestea) și bisericești (acestea se referă la românii de confesiune ortodoxă, care urmează, să se separe de sârbi, să-și recâștige autonomia religioasă și să-și aleagă, într-un Congres național bisericesc, proprii episcopi).

Proclamația din 9 mai 1848, de la Oradea, prin cele opt revendicări constituie prima tentativă politică de această natură a românilor din părțile vestice. Ea este un document colectiv important, care își are modelul în *Suplex Libellus Valachorum*, redactat (în forma sa finală) tot în Oradea (la curtea episcopului Ignatie Darabant), în anul 1791. Autorii acesteia aveau cunoștințe juridice și istorice, la care s-au adăugat entuziasmul specific tinereții și impulsurile pașoptiste, venite din zona incandescentă a evenimentelor. Interesant de remarcat este faptul că proclamațiile ulterioare ale românilor din Banat, Crișana și Maramureș nu vor depăși stadiul dezideratelor formulate în cea la care ne referim, ci le vor completa cu alte cerințe, mai ales de natură bisericească.

Din păcate, în ultimul punct al *proclamației* (cu numărul 9), apare o asemenea formulare: „Să provocăm noi înșine pe frații noștri români ardeleni la unire cu Ungaria”²¹. Avem rezerve în a crede că este vorba de o convingere sinceră a tinerilor români din Oradea, cât mai ales de o „pretindere” strategică, pentru a nu se ajunge în conflict cu autoritățile revoluționare maghiare. De altfel, și în alte locuri ale *proclamației* apar semnele unei asemenea atitudini, mai ales atunci când sunt evocate raporturile cu maghiarii, în trecut și în prezent. S-a optat pentru „calea” înțelegerii și a colaborării cu maghiarii, care a culminat cu intenția de a-i „provoca” pe românii ardeleni ca să accepte „unirea” Transilvaniei cu Ungaria, fapt pe care aceștia l-au respins categoric, pe tot parcursul evenimentelor din anii 1848-1849. Avem de-a face cu o percepție diferită a situației istorice de

către românii din Banat, Crișana și Maramureș, determinată de realitățile locale și de lipsa de informații exacte cu privire la impresionantele adunări naționale ale românilor din Transilvania, de la Blaj, din 30 aprilie și 3/15 mai 1848, precum și despre programul lor politic, pentru realizarea căruia au luptat până în vara anului următor*.

* Acest material constituie un fragment dintr-o carte care va apare în cursul anului 2005

Florin ARDELEAN

**CONSIDERAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU ADUNAREA
GENERALĂ A ASTREI DE LA ORAVIȚA
(14-15 SEPTEMBRIE 1902)**

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, datorită condițiilor ostile existente în Monarhia austro-ungară, se produce un transfer de energii din viața politică a românilor în câmpul acțiunii culturale, care câștigă în accente militante. Activitatea culturală devine treptat principalul factor de rezistență la tot mai accentuatele tendințe asimilative ale națiunilor dominante. Cu toate restricțiile și piedicile venite din partea autorităților, societățile culturale au reprezentat cadrul legal de desfășurare a unor notabile inițiative ce au contribuit la formarea și consolidarea conștiinței naționale, la cultivarea ideii de unitate națională. Procesul de instituționalizare a culturii românilor transilvăneni a fost rezultatul evoluției acesteia, dar în același timp și un reflex al necesității adaptării ei la situația concretă în care trebuia să ființeze². Într-un moment în care națiunea română era treptat lipsită de posibilitatea folosirii limbii în mai toate domeniile, ea încearcă să substituie prin cultură excluderea din

Florin ARDELEAN,

Doctorand la Facultatea de Istorie-Geografie a Universității din Oradea

² Răfăla Faur, *Reuniunile învățătorilor români din Bihor (1875 - 1919)*, Lucrare de gradul I, Cluj Napoca, 1980, p. 4-5

sistemul politico-administrativ. În timp ce pentru progresul cultural al popoarelor austriac și maghiar statul dualist cheltuia fonduri semnificative, românii erau nevoiți să-și susțină, în mare parte prin propriul lor efort, atât școlile cât și asociațiile și societățile culturale.

În condițiile eliminării treptate, de către autoritățile maghiare, a limbii române din rândul limbilor de predare în școli, „junimea studioasă” a găsit în astfel de asocieri un mijloc de adâncire a cunoștințelor de limba română, prin lecturi și declamări de poezii, dar și prilejul unor dezbateri având un caracter național. La rândul lor, casele, organizate în diferite centre urbane ale Transilvaniei, ofereau românilor prilej de întâlniri și discuții, dar și de lecturi, inclusiv a organelor de presă dinăuntrul Imperiului și chiar din România. Numeroasele reuniuni ale femeilor române susțineau, din fonduri proprii, școli primare de fete, unde acestea, pe lângă desăvârșirea în industria de casă, primeau și o educație în spirit național. Tot reuniunile de femei ajutau din punct de vedere moral și material văduve și orfani și întrețineau cantine pentru elevii săraci. Reuniunile învățătorilor români, născute în primul rând din necesități profesionale, de pregătire metodică-pedagogică, au desfășurat și o activitate culturală menită a contribui la formarea conștiinței naționale în lumea satului românesc.

O altă importantă componentă a peisajului cultural din această perioadă o reprezintă reuniunile muzicale și teatrale. Dintre acestea, *Societatea pentru crearea unui fond de teatru român*, înființată în 1870 la inițiativa lui Iosif Vulcan, a jucat un rol de seamă în viața culturală a Transilvaniei, suplinind, în parte, lipsa unui teatru românesc organizat, prin susținerea financiară a trupelor de diletanți și realizarea unui repertoriu teatral².

Dinamizarea mișcării cultural-naționale românești pe o arie geografică mai largă, ce încorporează întreg teritoriul locuit de românii din monarhia austro-ungară, s-a realizat însă prin crearea societăților culturale regionale, care și-au asumat rolul de coordonare și îndrumare a culturii românești pe coordonatele unității și solidarității naționale, dincolo de orice diferențieri confesionale, politice sau sociale. Înființată în februarie 1861 la Sighet, prin strădaniile lui Iosif Man, „Asociația națională pentru cultura poporului român din Maramureș” polariza în jurul său părțile nordice și de nord-vest ale Transilvaniei. Tot în 1861 a luat ființă la Arad, „Asociația națională arădeană pentru cultura și conversarea poporului român”, înspre care vor gravita zone mai largi din părțile bănățene, hunedorene și crișene.

Cea mai importantă societate culturală a românilor din monarhia austro-ungară, atât prin rolul pe care și l-a asumat cât și prin realizările în planul vieții cultural-naționale a fost, incontestabil, „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român” (*Astra*). Înființată la Sibiu în octombrie 1861, în sfera

² Constantin Cuza, Maria Lambucă, *Societatea pentru crearea unui fond de teatru român*, Casa Județeană a Creației Populare Brașov, 1971

sa de acțiune a intrat, pentru început, Ardealul istoric, iar în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, aceasta își va extinde activitatea peste întreg teritoriul românesc de sub dominația austro-ungară. Pentru a îndeplini în condiții cât mai bune amplul său program cultural și științific³, în primul rând pentru a răspândi știința și cultura în sânul poporului de rând, *Astra* a urmărit să-și întemeieze o serie de instituții și organisme culturale proprii. În acest sens, una din cele mai importante inițiative, prin care a reușit să-și dezvolte prezența în teritoriu, a fost crearea așa numitelor „despărțăminte” și agenturi comunale, hotărâre luată cu ocazia adunării generale de la Șomcuta Mare (1869). Secțiunile științifice și literare, bogata rețea de biblioteci și muzee, publicațiile Asociațiunii, opera de culturalizare prin conferințe și stimularea preocupărilor artistice, organizarea de expoziții de artă populară și industrie casnică sunt tot atâtea mijloace de înfăptuire a activității științifice și culturale.

În ansamblul mijloacelor de propagandă culturală ale *Astrei* un rol de prim ordin l-au avut adunările sale generale. Importanța lor rezidă în primul rând din calitatea de supreme foruri de conducere, reprezentând cadrul dezbaterilor și al deciziilor majore privind viața și activitatea societății. Conform statutelor, „Asociațiunea” ținea anual o adunare generală ordinară, iar dacă împrejurările necesitau, se convocau adunări generale extraordinare. Din rândul membrilor participanți, cei fondatori, pe viață și ordinari aveau drept de vot decisiv, pe când membrii onorari și corespondenți aveau doar drept de vot consultativ. În adunările generale era analizată activitatea Comitetului central, situația financiară a societății în anul încheiat și era adoptat proiectul de buget pe anul următor. O dată la trei ani, adunării generale îi revenea sarcina de a alege președintele, vicepreședintele și pe membrii Comitetului central ai Asociațiunii⁴. Pe de altă parte, pe lângă problemele administrative dezbătute, cu ocazia adunărilor generale se organizau și o serie de activități culturale și științifice. Astfel, conștiente fiind că serbările ocazionate de adunările generale reprezentau interes nu doar pentru zonele restrânse în care se desfășurau, ci pentru toți românii care se interesau de progresul cultural al poporului român, comisiile locale de organizare ale acestor adunări prevedeau în program o seamă de manifestări de excepție, precum aranjarea unor spectacole muzical-artistice, organizarea unor ample „petreceri populare”, cât și a unor excursii, ocazii de recreere și în același timp de sudare a legăturilor între intelectualitatea română și masele de țărani. De mare atenție se

³ Potrivit statutelor, scopul Asociațiunii este: „înmintarea culturii poporului român și anume prin inițierea de studii și scrutări și editare de publicațiuni literare, științifice și artistice; înființarea de biblioteci populare, muzee și alte colecțiuni; acordare de premii și stipendii pentru diferitele specialități de știință, artă și industrie, expozițiuni, producțiuni și conferințe publice; înființare, eventual ajutorare de școli și internate; organizare de secțiuni științifice și designare de referenți literari în aceste secțiuni; și, în fine, prin orice alte întreprinderi legale, cari vor putea contribui la prosperarea literaturii și culturii atât spirituale, cât și economice a românilor din patrie” (*Statutele Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român*, Sibiu, 1910, p. 3; V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, Editura Științifică, București, 1968, p. 28, 70)

⁴ *Statutele Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român*, Sibiu, 1910, p. 6-7

bucurau conferințele citite cu aceste prilejuri și, în special, discursurile patriotice rostite de diverși lideri ai „Astrei”. Toate acestea, la care se adaugă ținerea lor în fiecare an tot în altă localitate mai însemnată a Transilvaniei cu participarea românilor din toate categoriile sociale, au dat adunărilor generale ale Astrei caracterul unor evenimente culturale și sărbătorești de răsunet pentru românii din monarhia austro-ungară, fiind cele mai ample întruniri naționale românești. În decursul existenței Asociațiunii, adunările generale nu s-au bucurat de aceeași amploare, însă toate au contribuit la întărirea spiritului național.

În perioada imediat următoare modificării statutelor Astrei (1897), adunările sale generale se vor ține de preferință în părțile vestice ale Transilvaniei, încercându-se astfel atragerea românilor din această zonă în frontul luptei pentru cultură națională unitară. Pe de altă parte, deși lipsită în Banat și Crișana de trecut și tradiție, Asociațiunea s-a bucurat în scurt timp aici de o bogată rețea de despărțăminte⁵ care au dezvoltat o intensă activitate culturală, cum nu s-a dezvoltat în alte locuri nici în decursul mai multor decenii. Atât sub raportul numărului membrilor cât și al activității desfășurate, despărțămintele bănățene și crișene se numărau printre cele mai active și mai eficiente despărțăminte. Astfel, după Lugoj (1896), Beiuș (1898) și Băile Herculane (1900), în anul 1902 a revenit Oraviței onoarea să găzduiască adunarea generală a Astrei.

Alegerea Oraviței ca loc de desfășurare a adunării generale din anul 1902 s-a făcut în cadrul ședinței ordinare, din 8 mai 1902, a Comitetului central al Astrei, ocazie cu care s-a stabilit și data desfășurării adunării pe 14 și 15 septembrie 1902.⁶ Obținând astfel acordul Comitetului central al Astrei pentru organizarea adunării generale, pentru a asigura reușita deplină a acesteia, intelectualitatea orăvițeană a început de cu vreme o dublă activitate, propagandistică și organizatorică. Astfel, la Oravița a fost constituit un comitet aranjator, comitet care în strânsă colaborare cu Comitetul central al Astrei a hotărât, până în cele mai mici detalii, procedura protocolară a desfășurării festivităților, pe care apoi o și dă publicității. În paralel a fost întreprinsă, prin intermediul presei, o amplă acțiune de popularizare a scopurilor urmărite de Asociațiune, cât și una de reactualizare a istoricului acesteia, cu intenția evidentă de a furniza cititorilor datele cele mai semnificative. La propunerea primsecretarului Cornel Diaconovich, Comitetul central a decis, în ședința sa din 19 august 1902, ca la această adunare generală să se distribuie în mod gratuit mai multe cărți populare, și anume 25 exemplare din scrierea „*Ionel*” de V. G. Borgovan, 50 exemplare din „*Scrisori către eleve*” de Maria Cioban și 500 exemplare din „*Biblioteca populară a Asociațiunii*”⁷.

Conform programului stabilit de comitetul local de organizare al adunării generale, șirul festivităților⁸ a început în ziua de sâmbătă, 13 septembrie 1902.

⁵ În anul 1897 Astra își modifică statutele iar începând cu anul 1898 iau ființă aici primele despărțăminte la Beiuș, Lugoj, Bocșa, Sănnicolaul Mare, Oravița, Timișoara, Caransebeș, Oradea.

⁶ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Sibiu (în continuare: AN-DJSb.), *fond Astra*, dos. 24/1902, f. 30-30 v.

⁷ *Ibidem*, f. 63-63 v.

⁸ Programul festivităților, ce se vor aranja, cu ocasiunea adunării generale a Asociațiunii la 14 și 15 Septembrie st. n. 1902 în Oravița: 1. Sâmbătă în 13 septembrie seara la 8 ore convenire în

Comitetului central al „*Astrei*”, în frunte cu venerabilul lui președinte Alexandru Mocsonyi de Foen, i s-a făcut o călduroasă primire din partea comitetului aranjator și a altor localnici în gara din localitate, ocazie cu care avocatul Petru Corneanu le-a adresat, în numele orăvițenilor, un emoționant cuvânt de bun venit⁹. Așa-numita „seară de cunoștință”, din preziua primei ședințe a adunării, s-a ținut în grădina restaurantului „*Coroana*” din localitate. A doua zi, 14 septembrie 1902, la orele 11 dimineața, președintele Alexandru Mocsonyi a rostit cuvântul de deschidere al adunării generale. Încă din debutul discursului său, acesta a relevat caracterul de adevărate sărbători naționale al adunărilor generale ale „*Astrei*”, prin prisma caracterului lor itinerant și a participării la acestea a românilor din diferite părți ale țării, cu scopul de a serba „măreța idee în al cărei serviciu ne-am pus: *ideea culturai poporului român din Ungaria*”. Considerând cultura „cel mai însemnat factor de putere al popoarelor în toate timpurile, între toate împrejurările”, acesta aprecia că „sunt însă timpuri și împrejurări când - precum o simțim și noi - cheștiunea culturai poate să devină pentru un popor chiar o cheștiune de viață. Astfel lupta pentru cultură nu este altceva decât *luptă pentru existență națională*”¹⁰. În aceeași cuvântare, Alexandru Mocsonyi evidențiază rolul major pe care poate să-l joace cultura națională în viața unui popor și în același timp greutatea realizării ei. Prin urmare, face un apel la solidaritate și concentrare națională sub stindardul „*Astrei*”, deoarece - continuă el - „prin Asociațiune ni s-a deschis arena la pragul căreia dispar toate veleitățile despărțitoare; pe această arenă ne presentăm desbrăcați de toate particularismele, de toate divergențele confesionale, politice, locale ori provinciale, pe acest teren ne întâlnim cu toții uniți într-un cuget și o simțire”¹¹. Discursul popularului președinte al *Astrei*, ascultat cu viu interes și întrerupt în dese rânduri de aplauze aprobatoare, a produs o vie însuflețire în rândul participanților, remarcându-se îndeosebi spiritul național militant de care a fost străbătut.

Discursului prezidial i-a răspuns, în numele orăvițenilor, distinsul fruntaș bănățean Elia Trăilă, enumerând lipsurile poporului român din monarhia austro-ungară în plan material și cultural, lipsuri pe care Asociațiunea este chemată să le înlăture¹², după care Emanuil Ungurianu, în calitatea de delegat al „*Societății*

grădina otelului „*Coroana*”; 2. Duminică în 14 septembrie: a) la 9 ore dim. serviciu divin în biserica gr.-or. din Oravița-montană; b) la ora 1,30 banchet în grădina hotelului „*Coroana*”; c) la ora 4 d. M. petrecere populară în curtea bisericii; d) seara joc în sala hotelului „*Coroana*”. 3. Luni, în 15 Septemvrie: Seara musică în grădina de tir. 4. Marți în 16 Septemvrie: Escursiuni la Anina-Ștaer-Marila-Vale-Ciclova-Călugăra, eventual isvorul Coronini și Ochiu-Beilui. (*Tribuna poporului*, 1902, nr. 150, p. 3)

⁹ La rândul său, Alexandru Mocsonyi le mulțumi, în numele comitetului central al „*Astrei*” și al celorlalți oaspeți veniți pentru buna primire, și îi asigură că „Asociația se simte ca acasă pretutindeni unde bat inimi românești”, împărțind totodată speranța sa că eforturile depuse din partea orăvițenilor pentru cultura națională vor fi încoronate de un succes deplin.

¹⁰ *Foaia poporului*, 1902, nr. 37, p. 433

¹¹ *Ibidem*

¹² AN-DJSb., *fond Astra*, dos. 24/ 1902, f. 109

pentru fond de teatru român", a salutat adunarea generală în numele acestei societăți¹³.

La terminarea discursurilor inaugurale, în conformitate cu ordinea de zi stabilită pentru prima ședință a adunării generale, s-a trecut la constatarea delegaților despărțămintelor prezenți¹⁴, după care primsecretarul Corneliu Diaconovich prezintă raportului general despre activitatea comitetului central în anul 1901, împreună cu anexele sale. Din considerentul că raportul, în prealabil, fusese tipărit și împărțit membrilor, la propunerea lui Nicolae Togan, acesta „s-a considerat de citit”¹⁵. Prin urmare, conform procedurii obișnuite, s-a trecut la alegerea obișnuitelor comisii: pentru examinarea raportului general (dr. George Dobrin, dr. Petru Cornean, Paul Rotariu și Elia Trăilă), pentru verificarea bilanșurilor financiare ale Astrei pe anul 1901 și a proiectului de buget pentru anul 1903 (Voicu Hamsea, dr. Isidor Pop și dr. Laurențiu Pop), pentru înscrierea de noi membrii (dr. Mihai Gropșian, Baltazar Muntean și Victor Poruș)¹⁶.

Deoarece membrii secțiunilor științifice-literare nu erau prezenți în număr suficient pentru a se putea ține ședința festivă prevăzută în ordinea de zi, la propunerea lui Emanuil Ungurianu s-a decis ca dizertațiile anunțate să se citească în plenul adunării generale¹⁷. Întâi a luat cuvântul medicul Simion Stoica care a citit o interesantă lucrare, intitulată „Pământul din punct de vedere igienic”.¹⁸ Un bun efect a produs lucrarea lui Vasile Goldiș asupra vieții și activității lui dr. George Vuia, fost membru în comitetul central al Asociațiunii, citită în absența autorului de către protopopul Nicolae Togan. Cu prezentarea celor două dizertații, ședința primă a adunării generale a luat sfârșit¹⁹.

O „petrecere populară”, organizată începând cu ora 16 în curtea bisericii ortodoxe din Oravița, urmată seara de un bal, au încheiat șirul festivităților organizate în prima zi²⁰. La petrecerea populară, corul plugarilor din Răcășdia a însuflețit atmosfera prin intonarea unor apreciate cântece românești: „*Marsș Român*”, „*Hora nouă*” și „*Iată ziua triumfală*”, cântece care nu lipseau aproape de la nici o manifestare artistică românească de anvergură.²¹

Luni, 15 septembrie 1902, începând cu orele zece dimineata, s-au desfășurat lucrările ședinței a doua a adunării generale, ședință dedicată în principal audierii referențelor celor trei comisii alese în ședința anterioară. Prima

¹³ *Ibidem*, f. 109-109 v.

¹⁴ Dr. Aurel Oprea (desp. Bocșa), Dr. Guilelm Șorban (desp. Dej), Nicolae Borzea (desp. Făgăraș), Voicu Hamsea și Ioan Tuducescu (desp. Lipova), dr. George Dobrin și Dr. Isidor Pop (desp. Lugoj), Valeriu Milea și Roșca (desp. Sibiu), dr. Valeriu Mezin și dr. George Adam (desp. Timișoara), și dr. Aurel Novac (desp. Vârșet) (*Tribuna poporului*, 1902, nr. 164, p. 2)

¹⁵ AN-DJSb., fond Astra, dos. 24/ 1902, f. 109 v.

¹⁶ *Ibidem*, f. 109 v., 110; *Gazeta Transilvaniei*, 1902, nr. 197, p. 3

¹⁷ AN-DJSb., fond Astra, dos. 24/ 1902, f. 110

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ *Familia*, 1902, p. 431

²¹ *Tribuna*, 1902, nr. 179, p. 5-6

dintre comisii a fost cea pentru verificarea raportului general al comitetului central, în numele căreia a referat Pavel Rotaru. Raportul general, constituit într-o amplă sinteză asupra întregii activități a Asociațiunii în anul precedent, oglindește atât activitatea desfășurată de comitetul central, cât și informații asupra activității despărțămintelor, situației membrilor, activității secțiunilor științifice și literare, stării școlii civile de fete, a bibliotecii, averii și fondurilor Asociațiunii, demersurile făcute pentru preconizata Casă națională ș. a. Referentul insistă cu precădere asupra numărului destul de mic al membrilor Asociațiunii (1581), aflat în disproporție cu vechimea Astrei. Propune între altele ca să fie împuternicit Comitetul central cu începerea lucrărilor pregătitoare pentru ridicarea Casei Naționale, în care scop să i se încredințeze lansarea unui apel.

În continuare, comisia financiară și-a prezentat raportul său prin referentul dr. Isidor Pop, pe baza căruia adunarea generală a decis aprobarea „rațiocinului” Asociațiunii pe anul 1901 precum și aprobarea, cu mici modificări, a proiectului de buget pentru anul 1903²².

În sensul ordinii de zi stabilite, a urmat comisia pentru înscrierea membrilor și încasarea taxelor care și-a prezentat raportul său prin referentul Baltazar Muntean. Acesta a informat adunarea generală că s-au înscris 12 noi membri dintre care un membru fondator, 9 membri ordinari și 2 membri ajutători, de la care s-a încasat în total suma de 504 coroane²³.

În final s-a luat în discuție problema stabilirii locului de desfășurare a proximei adunări generale, decizându-se să se dea curs invitației primite din partea despărțământului Sătmăr- Ugocia²⁴, ca adunarea generală din anul 1903 să se țină pe teritoriul acestui despărțământ, în orașul Baia-Mare²⁵, urmând ca data de desfășurare să fie stabilită ulterior de comitetul central.

Nemaifiind puncte de discuție pe ordinea de zi, după citirea numeroaselor depeșe de felicitare sosite la adresa adunării generale²⁶, președintele Alexandru Mocsony declară adunarea generală de la Oravița închisă.

După aceasta, orăvițenii au dat, în cinstea distinșilor oaspeți, un banchet, desfășurat în grădina „Coroana”, cu participarea a peste 200 de invitați²⁷, ocazie cu care au fost rostite mai multe „toasturi”²⁸. Festivitățile ocazionate de adunarea

²² AN-DJSb., *fond Astra*, dos. 664/ 1902, f. 3-3 v.

²³ *Ibidem*, dos. 24/ 1902, f. 112

²⁴ *Ibidem*, dos. 664/ 1902, f. 2-2 v.

²⁵ *Ibidem*, dos. 24/ 1902, f. 112

²⁶ *Ibidem*, f. 112 v.-113

²⁷ Elena Borugă, *Activitatea despărțământului Oravița al „Astrei” (1898-1918)*, în Banatica, 1985, 8, Reșița, p. 377

²⁸ Cel dintâi toast l-a ținut președintele „Astrei”, Alexandru Mocsonyi, pentru monarh, afirmând că: „Nu este popor în patrie, nu în întreaga monarhie mai dinastic, de cât poporul român. Și nu este popor, care ar fi mai recunoscător pentru binefaceri, de cât poporul român. Er o binefacere a fost prea înalta aprobare, cu care s-a înființat Asociațiunea. Este deci un sentiment îndoit al poporului român, sentimentul dinastic și al grațitudinii, care ne inspiră, când la astfel de ocațiuni solemne ale Asociațiunei, primul nostru gând este să aducem tributul nostru omagial Prea

generală de la Oravița au luat sfârșit în ziua de marți, 16 septembrie 1902, printr-o excursie la Anina, Steierdorf și Marilla.

Reconstituind, pe baza informațiilor cuprinse în presa vremii și a surselor arhivistice, istoricul desfășurării adunării generale a Astei de la Oravița din 14-15 septembrie 1902, putem conchide că aceasta și-a adus o importantă contribuție la dinamizarea vieții cultural-artistice românești din Banat în general și din Oravița în special, contribuind la integrarea acestei zone în frontul luptei pentru cultură națională unitară, pentru care lupta cu consecvență Astra.

Anexă documentară

I

Convocare

În sensul §§-lor 23 și 26 din statute, membrii „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român” se convoacă în

Adunare generală ordinară

la Oravița, pe zilele 14 și 15 Septembrie st. n. 1902.

Programul adunării este:

Ședința primă:

Duminecă, în 14 Septembrie st. n. 1902, la oarele 11 înainte de amiază.

Ordinea de zi:

1. Deschiderea adunării generale.
2. Constatarea delegaților prezenți.
3. Raport despre activitatea comitetului central în anul 1901.
4. Alegerea comisiunilor:
 - a) pentru examinarea raportului general;
 - b) pentru examinarea rațiociniului pe anul 1901 și a proiectului de buget pe anul 1903;
 - c) pentru înscrierea de membri.
5. Propuneri eventuale.

La oarele 5 după amiază ședința festivă a secțiunilor științifice-literare.

Ședința a doua

grațiosului nostru Împărat și Rege Francisc Iosif I. Vă invit deci să exclamăm cu insufletire „Trăiască Majestatea Sa”! Au mai toastat: protopopul Alesandru Popovici (în sănătatea ilustrei familii Mocsonyi, și în primul rând pentru Alesandru Mocsonyi), protopopul Victor Poruț (pentru oaspeți), dr. Ștefan Cicio Pop (pentru Asociațiune și comitetul său central), Voicu Hamsea (pentru reprezentantul autorității civile Julius Bauer, protopretore onorar), Petru Călcunariu (pentru femeia română considerată „isvorul tuturor puterilor omenesci”). În final a mai vorbit și un țăran fruntaș din Oravița-montană (pentru intelectualitatea română) (*Gazeta Transilvaniei*, 1902, nr. 197, p. 3).

Luni, în 15 Septembre st. n. 1902, la oarele 10 înainte de amezăi.

Ordinea de zi:

1. Rapoartele comisiunilor.
2. Fixarea locului pentru proxima adunare generală.
3. Dispozițiuni pentru verificarea proceselor verbale.
4. Închiderea adunării generale.

Se observă că eventualele propuneri au să fie prezentate în scris presidiului Asociațiunii (în Sibiu, Str. Morii Nr. 8), cu 8 zile înainte de adunarea generală.

Sibiu, din ședința comitetului central al „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român”, ținută la 16 August 1902.

Dr. Alexandru Mocsonyi, m. p.

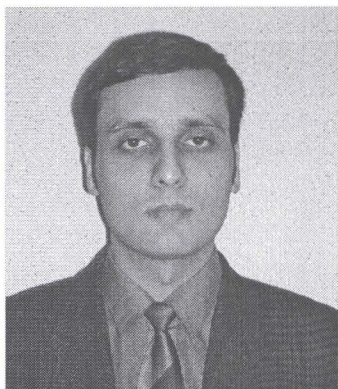
[președinte]

Dr. Ilie Beu, m. p.,

secretar II

(AN-DJSb., *fond Astra*, dos. 24/ 1902; *Transilvania. Partea oficială*, 1902, p. 45-46)

ACTIVITATEA CULTURAL-RELIGIOASĂ ȘI FILANTROPICĂ A ASOCIAȚIEI “OASTEA DOMNULUI”-FILIALA ORADEA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Radu ROMÎNAȘU,

asistent la Facultatea de Istorie-
Geografie a Universității din Oradea,
cu preocupări de istorie culturală

După constituirea României Mari, biserica a fost chemată, mai mult decât orice așezământ, să sprijine după Unire efortul de asanare morală și reconstrucție, mai ales că ea jucase un rol însemnat și în timpul primului război mondial.

Inteligența românească a insistat ca biserica să-și asume un rol mai activ în plan social, alături de alte instituții cu rol mediator între stat și individ¹.

Erau multe de înfăptuit sub raport moral și religios în cadrele tânărului stat unitar român, greutățile războiului determinând o diluare a credinței. Bisericele erau goale, iar disoluția morală a societății, sub imperiul ateismului, teozofiei și ocultismului, era amplificată de o serie de curente politice periculoase precum bolșevismul și comunismul. Acțiunea concertată a acestora, a reușit să frângă brâul ortodoxiei, albia credinței devenind din ce în ce mai seacă. În acest context, s-a simțit necesitatea unei acțiuni energice, care să reaprindă, printr-o scânteie, focul ortodoxiei, care era înghețat de practicarea unui creștinism formal și învechit. Astfel, a apărut Asociația “Oastea Domnului”, o mișcare care

¹ Alexandru Zub, *Ortodoxia română în disputele din perioada interbelică*, în *Xenopoliana*, 1999, nr. 3-4, p. 10-13

milita pentru reînnoirea sub raport moral-religios a societății, o declarație fermă de război sufletească contra patimilor și răutăților¹.

Mișcarea a reprezentat un aluat nou în frământătura Bisericii Ortodoxe Române și a societății, care chema creștinii la trăirea cu adevărat a ortodoxiei, prin înlocuirea aceluia așa-zis “creștinism de duminică”, cu acțiunea conlucrării neîntrerupte a omului cu Dumnezeu².

Inițiată la Sibiu, de preotul ortodox Iosif Trifa(1888-1938), la 1 ianuarie 1923, cu binecuvântarea Mitropolitului Ardealului, Nicolae Bălan, “Oastea Domnului” s-a ridicat, la începuturile sale, împotriva a două flageluri care măcinau societatea românească: alcoolismul și sudalma. Treptat, ea și-a lărgit acțiunea contra tuturor patimilor rele, care dezumanizează omul, coborându-l în lumea instinctelor, acest fapt îndepărtându-l din ce în ce mai mult de viața creștinească autentică. Prin urmare, scopul fundamental al “Oastei”, era “aflarea, trăirea și vestirea lui Iisus Hristos Cel Răstignit”, în mijlocul Bisericii ortodoxe. Preotul Trifa, prin această inițiativă, n-a fost și nu s-a numit niciodată un reformator al dogmelor și învățăturilor Bisericii strămoșești, ci al vieții credincioșilor și clerului, al schimbării și înnoirii lor morale(acea “naștere din nou” despre care vorbea Iisus în timpul activității sale mesianice). Alte scopuri importante pentru care milita mișcarea “Oastei” erau îndreptate spre cunoașterea temeinică a Bibliei și a scrierilor patristice precum și a vieții sfinților înaintași, care reprezentau modele de viață și luptă creștină pentru un ostaș al Domnului. Misionarismul laic și voluntariatul “Oastei” erau alte țeluri, care urmăreau revitalizarea vieții religioase în Biserica Ortodoxă Română.

Orice creștin putea să intre în cadrele acestei mișcări religioase, printr-un jurământ(hotărâre), prin care se angaja să inițieze o luptă sufletească neîncetată împotriva păcatelor. După depunerea legământului, ca semn de intrare în “Oastea Domnului”, fiecare ostaș primea o medalie în formă de cruciuliță, având pe ea o inscripție biblică: “Iar tu te luptă și suferă ca un bun ostaș al lui Hristos, în Oastea lui Iisus”(2 Timotei: 2, 3). Aceasta se purta pe piept în orice împrejurare, ca o dovadă văzută atât pentru sine, cât și pentru alții că respectivul creștin face parte hotărât din “Oastea Domnului”³.

Mișcarea religioasă a fost definită, de-a lungul perioadei interbelice, în diverse forme, toate sugerând dorința sa de redeșteptare a sentimentului religios, amorțit și încătușat în chingile simbolismului și superficialității: “mișcare de pătrundere în adâncimile vieții sufletești”; “armată de suflete ce luptă împotriva răutăților sub steagul Domnului Iisus Hristos și al Bisericii Sale”; “un răsăd proaspăt în grădina Bisericii”; “o semănătură de primăvară în ogorul larg al lui

¹ Iosif Trifa, *Ce este Oastea Domnului ?*, Editura “Oastea Domnului”, ediția a VII-a, Sibiu, 2003, p. 18-19; Ion I. Porumb, *Pe marginea Congresului “Oastei Domnului”*, în *Noua Gazetă de Vest*, 1938, nr. 727, p. 1

² *Iisus Biruitorul*, 2005, nr. 7, p. 2

³ Iosif Trifa, *op. cit.*, p. 6-11; Traian Dorz, *Zile și adevăruri istorice*, Editura “Oastea Domnului”, Sibiu, 1993, p. 26

Hristos”; “școală duhovnicească pentru strângerea învățăturilor folositoare în sufletul poporului”; “far luminos ce aduce lumina credinței și evangheliei, având un rol important în consolidarea credinței ortodoxe”, “gardă sănătoasă a credinței strămoșești și a limbii române, care poate lupta eficient împotriva sectelor religioase”⁴.

Treptat, “Oastea Domnului” a crescut, legând ființa românului, conștient de importanța Asociației, de ortodoxia coborâtă în praxisul social. Scrisul preotului Trifa a avut rolul principal în extinderea mișcării la nivelul țării, articolele sale elaborate într-o manieră familiară, pe înțelesul tuturor, reușind să atragă în decurs de numai câțiva ani, sute de mii de credincioși, din toate categoriile sociale: țărani, muncitori, militari, elevi, studenți și intelectuali.

Scrierile preotului puteau fi citite în gazeta religioasă pentru popor, *Lumina satelor*, a cărei redacție ia fost încredințată de mitropolit, începând din anul 1922, în suplimentul religios, tipărit odată cu anul 1930, sub titlul *Oastea Domnului*, precum și în săptămânalul Asociației, intitulat *Iisus Biruitorul*, fondat cinci ani mai târziu de același preot.

Pe lângă numeroasele sale articole, el a publicat peste 30 de cărți și broșuri, aproape toate în mai multe ediții. Unele au apărut în tipografii particulare din Sibiu, altele în tipografia “Oastei Domnului”. Redăm doar câteva titluri sugestive: *Spre Canaan... Predică la vremea noastră* (Arad, 1920), *Evangheliile duminicilor de peste an și tâlcuirea lor* (1925), *Adânciri în Evanghelia Mântuitorului* (1926), *Mai lângă Domnul meu, mai lângă El* (1928), *Corabia lui Noe* (1930), *Biblia, cartea vieții* (1938), *600 de istorioare religioase*, etc.

Asociația religioasă de la Sibiu s-a bucurat de sprijinul și simpatia unor intelectuali de prestigiu precum Nicolae Iorga, Nae Ionescu, Dumitru Stăniloae, Gala Galaction, Ioan Grigorie Oprișan, Alexandru Lascarov-Moldoveanu, Iuliu Scriban⁵.

Actul de naștere al “Oastei Domnului” a fost apelul publicat de preotul Trifa, în primul număr al gazetei *Lumina satelor*, din anul 1923: “Cititorilor! Veniți să facem o intrare creștinească în anul cel nou. Avem noi românii două mari păcate care mai ales ne strică sufletul și traiul creștinesc: sudalma și beția. Veniți să facem o hotărâre și o întovărășie de luptă împotriva lor ca să le scoatem din casa noastră, din traiul nostru și al vecinilor noștri. Această întovărășie o facem așa, că publicăm mai jos o Hotărâre. Toți care voiesc și se hotărăsc să intre în lupta de scoatere a sudalmei și beției din traiul lor, vor iscăli această Hotărâre”⁶.

⁴ Andrei Lupșa, “Oastea Domnului”, în *Calendarul eparhiei ortodoxe române Oradea*, 1939, p. 8; *Noua Gazetă de Vest*, 1937, nr. 447, p. 2; *Ibidem*, 1938, nr. 678, p. 4; *Sectarismul și Oastea Domnului*, în *Gazeta de Vest*, 1934, nr. 1299, p. 2

⁵ *Noua Gazetă de Vest*, 1938, nr. 727, p. 1; Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002, p. 503-504; Idem, *Dicționarul teologilor români*, Editura Univers enciclopedic, București, 1996, p. 460; *Iisus Biruitorul*, 2005, nr. 7, p. 1,4; Miron Erdei, *Propovăduirea în Biserica ortodoxă română din Transilvania, în prima jumătate a secolului al XX-lea*, Editura Cogito, Oradea, 2001, p. 261-262

⁶ Iosif Trifa, *Să facem o intrare creștinească în anul cel nou*, în *Lumina satelor*, 1923, nr. 1, p. 1

Rezultatul apelului publicat a depășit și cele mai optimiste așteptări, zeci, sute și apoi mii de credincioși din întreaga țară s-au angajat cu hotărâre, îngroșând rândurile “Oastei Domnului”. O mișcare nemaivăzută- cum aveau să o catalogheze istoriograful de mai târziu- se năștea în mijlocul Bisericii ortodoxe, chemând lumea la practicarea unui creștinism activ⁷.

Nici societatea românească din Bihor nu a putut rămâne indiferentă și insensibilă față de acțiunea duhovnicească care se contura la Sibiu. Astfel, prin eforturile episcopului Roman Ciorogariu și ale vicarului Andrei Crișanul, în anul 1929, ia ființă filiala “Oastei Domnului” din eparhia Oradiei, în urma unui apel adresat de cele două fețe bisericești către enoriașii orădeni, care erau chemați să îmbrățișeze această mișcare născută în biserca ortodoxă. Apelul avea să devină actul de întemeiere a Asociației “Oastea Domnului” din Oradea, care a pornit la drum cu circa 100 de persoane, care au semnat hotărârea(jurământul) de adeziune. Enumerăm doar câteva nume: preot Andrei Lupșa și soția Elena, preot Valer Ioja și soția Mărioara, Pinte Florian și Maria, Guriș Ioan, Floare și Ecaterina, Vid Iuliana, Iuliana Papp, Borbil Gheorghe, etc⁸.

Filiala din Oradea a avut ca bază de funcționare sentința Tribunalului Bihor nr. 355/1932, ea devenind persoană morală și juridică în urma hotărârii nr. 102/1932. La data de 14 iunie 1932, prin decizia nr. 36, adoptată în Adunarea eparhială a Oradiei, Consiliul eparhial a aprobat statutele Asociației religioase “Oastea Domnului”, în concordanță cu legile bisericești. La scurt timp, ele au fost aprobate și de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române.

Scopurile Asociației erau clar formulate în proiectul de statut: întărirea conștiinței religioase și naționale a membrilor, lupta împotriva curentelor sociale ce atacă sfințenia familiei, combaterea păcatelor și a sectelor religioase. Președinte a fost ales inspectorul școlar Dan Pompiliu, care era ajutat, în coordonarea activității, de un președinte spiritual, în persoana preotului Andrei Lupșa și, bineînțeles, de președintele de onoare al Asociației, episcopul Roman Ciorogariu⁹.

În statute, la articolul 41, se prevedeau anumite sancțiuni sau măsuri disciplinare față de ostașii care se abăteau de la scopurile cărora le-au jurat credință și respect. Aceste măsuri erau luate de Sfatul moralizator, un fel de tribunal al “Oastei”, care supraveghea viața religioasă a membrilor, mai ales din perspectiva a două elemente esențiale: participarea la serviciile divine și împărtășirea cu Sfintele Taine. La o primă abatere, ostașul era mustrat în fața președintelui Sfatului. La al doilea pas greșit, era chemat la îndreptare de președintele comitetului local, pentru ca un ultim avertisment să vină din partea

⁷ *Iisus Biruitorul*, 2005, nr. 7, p. 5

⁸ *Noua Gazetă de Vest*, 1938, nr. 728, p. 4; *Oastea Domnului în ofensivă*, în *Lumina satelor*, 1929, nr. 20, p. 6

⁹ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor(în continuare: AN-DJBh), *fond Primăria Municipiului Oradea*, dos. 12/1938, f. 94; *Ibidem*, f. 104; *Idem*, *fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*(în continuare: *Episcopia Ortodoxă Oradea...*), dos. 442, f. 73-74; *Noua Gazetă de Vest*, 1938, nr. 728, p. 4; *Legea românească*, 1932, nr. 7, p. 8

episcopului, în vreme ce a patra abatere echivala cu ștergerea calității de ostaș al Domnului¹⁰.

Sediul Asociației a fost găzduit de *Casa Națională a Județului Bihor*, instituție constituită în anul 1929, cu scopul de a coaliza întreaga viață culturală din județ. Într-un timp relativ scurt, "Oastea Domnului" a reușit să-și cumpere un imobil situat în cartierul Ioșia. Ulterior, spațiul a fost extins prin construirea unei săli de rugăciune, care putea să funcționeze și în regim de școală¹¹.

Pe tot parcursul perioadei interbelice, "Oastea Domnului" din Oradea a desfășurat o intensă activitate cultural-religioasă și filantropică, concretizată prin organizarea de șezători religioase, misiuni de propagandă în satele bihorene(excursii religioase) și pelerinaje. La acestea s-au adăugat activitatea secțiilor de colportaj și de caritate creștină, prima având un rol important în răspândirea broșurilor, gazetelor și cărților cu conținut religios.

Șezătorile au reprezentat partea esențială a activității inițiată de Asociație. Ele s-au dovedit a fi adevărate momente de reculegere și întărire duhovnicească a sufletelor. Conținutul acestora se derula după un program bine stabilit: o rugăciune la începutul și finalul manifestării, una sau mai multe cuvântări, cu subiecte preluate din Sfânta Scriptură sau alte cărți creștin-ortodoxe, cântări și declamări religioase, monologuri, dialoguri și reprezentații teatrale cu subiect religios, întreg programul fiind coordonat de o față bisericească¹².

Una dintre primele șezători cultural-religioase organizate în Oradea, care a avut o rezonanță apreciabilă în societatea locală, s-a desfășurat în luna iunie a anului 1930, în localul școlii primare nr. 2, cu bunăvoința directorului instituției, Nicolae Fîru. Programul a cuprins 12 puncte între care s-au evidențiat cântecele corale interpretate de patru coruri(al studenților teologi de la Academia Teologică, al "Oastei Domnului" și alte două care aparțineau bisericilor ortodoxe din centrul orașului și Velența), declamarea poeziilor religioase și piesa teatrală *Orfanul de mamă*. Veniturile strânse în urma manifestării, au fost direcționate spre fondul destinat ridicării unei biserici ortodoxe în cartierul Decebal.

Din rapoartele înregistrate la Consiliul eparhial Oradea, rezultă pentru anul 1932, o activitate fără întrerupere, în ceea ce privește organizarea șezătorilor cultural-religioase. În Oradea s-au derulat 95 de astfel de manifestări, la acestea participând toți membrii clerului ortodox din localitate, profesori de la Academia Teologică, studenți și numeroși enoriași.

Șezătorile se organizau, de regulă, în fiecare duminică, în șapte părți ale orașului: la școlile primare numerele 2(Decebal), 4(Delavrancea), sub coordonarea preotului Grațian Chiș, 5(Velența), 7(Steluța), în frunte cu preotul Cornel Magier, 8(Orașul-Grădină), prin grija preotului V. Ioja, 11, unde activa preotul Gheorghe Popa și Capela Ioșia. S-au abordat numeroase subiecte din sfera vieții religioase(*Cinstirea icoanelor*, *Pregătirea pentru praznicul Învierii*

¹⁰ Dan Pompiliu, *Tribunalul Oastei Domnului*, în *Legea românească*, 1935, nr. 10, p. 85

¹¹ AN-DJBh, *fond Casa Națională a Județului Bihor*, dos. 1a, f. 15, 57, 85; dos. 36, f. 6-7; *Noua Gazetă de Vest*, 1938, nr. 728, p. 4

¹² *Legea românească*, 1935, nr. 10, p. 82

Domnului, Cum să se facă mărturisirea, Rolul "Oastei Domnului" în biserica ortodoxă, Cruce și suferință), dar și teme laice cu privire la cultură, naționalism și curente politice contemporane (cu accent mai ales pe combaterea comunismului)¹³. Acestea au continuat și în anul 1934, cele mai reușite șezători fiind organizate la școala primară nr. 8, sub conducerea preotului V. Iojă, care de fiecare dată explica evanghelia zilei, evidențiind în cuvântul său de învățătură și însemnătatea "Oastei Domnului" în viața bisericească românească. Programul continua prin cântece și poezii religioase, care reușeau să sensibilizeze asistența. Și în colonia Iojă, în capela ortodoxă ridicată aici prin stădaniile membrilor "Oastei Domnului", s-au desfășurat de-a lungul anului amintit, frumoase programe religioase, sub îndrumarea preotului-paroh Andrei Lupșa. Cuvântările sale aveau un cuprins adânc și atrăgător, cu idei clar exprimate, animate de întrebări retorice, cu o stilistică aleasă, care captiva pe ascultător. Preotul A. Lupșa s-a identificat cu "Oastea Domnului", pe care a înțeles-o și a sprijinit-o. De aceea, în fiecare cuvântare rostită din fața Sfântului Altar, îndemna credincioșii să se aboneze la ziarele *Lumina satelor* și *Oastea Domnului*, redactate de preotul I. Trifa, unde aveau posibilitatea să găsească numeroase articole care chemau la trăirea unei vieți morale autentice. O altă față bisericească implicată în organizarea acestor șezători, a fost preotul Popovici, care ajutat de frații ostași, Pavel Malița, de profesie avocat și E. Mihoc, a inițiat acțiuni similare în cartierul Velența¹⁴.

La sfârșitul fiecărui an, membrii "Oastei Domnului" din Oradea, au organizat câte o serbare dedicată în întregime Nașterii Mântuitorului. O astfel de manifestare s-a desfășurat în 23 decembrie 1934, în saloanele *Casei Naționale*, unde publicul a putut audia un concert de colinde, susținut de corul elevilor școlii de cântăreți bisericești din localitate, dirijat de studentul Vasile Stanciu și maestrul Nicolae Fîru, completat de o conferință religioasă și de două piese teatrale cu subiecte adecvate: *Nașterea Mântuitorului* (scenetă în 5 tablouri) și *Dumnezeu veghează* (în 2 acte). O frumoasă serbare de colinde s-a desfășurat și în 19 decembrie 1937, în sala Căminului "Asociației Naționale a Muncitorilor Români"-filiala Oradea, cu concursul corului bărbătesc al școlii viticole din Diosig, dirijat de Vasile Stanciu, care a interpretat mai ales compoziții ale maestrului Givulescu.

Anul 1937 a adus cu sine noi momente cultural-religioase organizate în șezătorile "Oastei Domnului" din Oradea, cu binecuvântarea episcopului Nicolae Popoviciu, ales în fruntea eparhiei în iunie 1936. Aceste manifestări derulate la școlile primare numerele 2, 4, 8 și cele de la capela din Iojă, erau caracterizate în presa vremii ca fiind "focuri duhovnicești care întăresc elementul românesc în

¹³ *Serbarea religioasă a românilor ortodocși*, în *Tribuna*, 1930, nr. 22, p. 4; Andrei Lupșa, *O mare serbare religioasă la Oradea*, în *Lumina satelor*, 1930, nr. 21, p. 1; AN-DJBh, *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*... dos. 442, f. 77-78; *Legea românească*, 1938, nr. 20, p. 174-177; *Ibidem*, 1933, nr. 7, p. 6-7; *Noua Gazetă de Vest*, 1937, nr. 444, p. 7; Ion I. Porumb, *Zece ani de la întemeierea "Oastei Domnului" în Oradea*, în *Ibidem*, 1939, nr. 849, p. 3

¹⁴ *Adunările "Oastei" din Oradea*, în *Oastea Domnului*, 1934, nr. 43, p. 3; Miron Erdei, *op. cit.*, p. 284; *Noua Gazetă de Vest*, 1938, nr. 739, p. 2

credința strămoșească la granița de vest a țării”. De altfel, ele au continuat fără întrerupere și în anii următori, până în anul 1940, un rol important în organizarea acestora, avându-l și cercurile învățătorilor bihoreni, care printr-o colaborare strânsă cu membrii “Oastei Domnului”, au cedat sălile de clasă ale școlilor primare din Oradea și județ pentru găzduirea acestor acțiuni. Colaborarea s-a concretizat și prin deschiderea primei școli românești de copii mici din Oradea, în cartierul Ioșia. În același sens, “Oastea Domnului”, împreună cu *Liga Bunătății*, a deschis o serie de alte școli, în cartierele periferice ale orașului (Munca, Livada, Comandantului).

În cadrul șezătorilor, impresionează, în primul rând, multitudinea cuvântărilor, care încercau să consolideze în sufletul credincioșilor atașamentul față de biserică și națiune.

Exemplificăm doar câteva dintre acestea: A. Lupșa (*Despre ortodoxie*), Aurel Adamescu (*Martirajul creștin*), P. Grigorie (*Cântarea Oastei Domnului*), Grațian Chiș (*Ortodoxia națională*), Damaschin Ioanovici (*Iisus Mântuitorul, Mentalitatea poporului evreu înainte de venirea lui Iisus, privitoare la Mesia și Împărăția Lui Dumnezeu*), Pavel Malița (*Iconoclastii moderni*), Gheorghe Popa (*Nepăsarea religioasă de azi*), Gheorghe Lițiu (*Iubirea și urmarea lui Dumnezeu*), etc.¹⁵.

Un rol important în succesul acestor manifestări religioase l-au avut poeziile scrise de Traian Dorz (1914-1989), născut în cătunul Livada Beiușului, un poet crescut în duhul ortodoxiei și al iubirii de țară. A fost unul dintre cei mai cunoscuți poeți creștini din țară, compozițiile sale religioase intrând în atenția Comitetului Central al Oastei de la Sibiu. Încurajat de Iosif Trifa, el devine, începând din anul 1934, mâna dreaptă a preotului, în munca duhovnicească începută de “Oastea Domnului” în întreaga țară și peste hotarele ei. De altfel, după moartea preotului, survenită la 12 februarie 1938, Traian Dorz și învățătorul Ioan Marini din Săsciori (jud. Alba), au avut rolul important în conducerea “Oastei”, alături de câteva fețe bisericești, mai ales în timpurile grele care au urmat anului 1945, când comunismul a dezlănțuit o mare prigoană împotriva Asociației și a liderilor săi, care au fost condamnați la ani grei de arest. Supranumit “cântărețul Golgotei”, Traian Dorz a fost apreciat de numeroase personalități ale vieții culturale și bisericești pentru creația sa poetică, dar și pentru modul cum a îndurat cei 17 ani petrecuți în închisorile comuniste. Cu două luni înaintea morții sale, marele teolog român Dumitru Stăniloae îi scria la 23 aprilie 1989, o scrisoare de mulțumire pentru un dar de carte pe care Traian Dorz i l-a trimis sub titlul *Album*.

¹⁵ *Serbarea religioasă a “Oastei Domnului”, în Gazeta de Vest, 1934, nr. 1380, p. 2; O impresiionantă serată de colinde a “Oastei Domnului”, în Noua Gazetă de Vest, 1937, nr. 494, p. 5; Dan Pompiliu, “Oastea Domnului” și școala românească, în Legea românească, 1935, nr. 10, p. 88-89; Foaia școlară, 1929, nr. 5-6, p. 486; Misiunile “Oastei Domnului” din ziua de 26 februarie, în Noua Gazetă de Vest, 1939, nr. 825, p. 21; Conferință religioasă, în Gazeta de Vest, 1934, nr. 1168, p. 6; Conferințele care ne lipseau, în Ibidem, nr. 1171, p. 2; De la “Oastea Domnului”, în Noua Gazetă de Vest, 1940, nr. 1087, p. 3*

Monumente bisericești din România. Extragem doar un pasaj semnificativ din această scrisoare: “... Dumnezeu ți-a înzestrat ființa cu un mare dar al cuvântului frumos, al poeziei și prozei iubitoare de Hristos și de toate cele ale credinței noastre. Și ți-a dăruit și râvna să folosești acest dar ca nimeni altul. Să-ți răsplătească Domnul pentru această prețioasă osteneală, pentru acest rod bogat și de mare folos pentru încălzirea credinței în poporul nostru...”.

Multe din poeziile sale au fost puse pe note, aceste cântări devenind specifice “Oastei Domnului”. Numeroși creștini din țară și de peste hotare și-au găsit liniștea sufletească în ele, ca și în numeroasele sale scrieri (cugetări, dialoguri, eseuri, meditații la Cartea Psalmilor și a Evangheliilor, scrieri biografice, etc.)¹⁶.

Treptat, enoriașii ortodocși din Oradea și Bihor s-au înrolat într-un număr apreciabil în rândurile “Oastei Domnului”, semn că această lucrare a fost înțeleasă de societatea timpului, ea impunându-se și în viața bisericească din Bihor. În anul 1932, Asociația din Oradea număra 400 de membrii, între care foarte mulți intelectuali și funcționari, până în anul 1940 adăugându-se alți 600 de credincioși, care au semnat hotărârea de intrare în “Oaste”. Pentru întreg județul, datele statistice ale anului 1934, evidențiau peste 100.000 de membrii, care activau în nuclee importante organizate la Beiuș, Alparea, Apateu, Băița, Besnea, Botean, Calea Mare, Săucani, Ciumeghiu, Miersig, Tileagd, Lugașul de Jos, Șumugiu, Cusuiș, Hașmaș, etc.¹⁷.

În multe din aceste localități, membrii “Oastei Domnului” din Oradea au ajuns în propagandă religioasă. În fruntea delegației erau numiți, de regulă, preoți care contactau reprezentanții laici și religioși ai comunei ce urma să fie vizitată, pentru o cât mai eficientă organizare a manifestării. Din program nu putea lipsi efectuarea unui serviciu religios în biserică (utrenie, liturghie, vecernie, maslu). Membrii “Oastei” erau însoțiți, și totodată susținuți în acțiunile lor, de echipe de propagandă culturală ce aparțineau Episcopiei și despărțământului central-județean al *Astrei*.

Printre primele localități bihorene care au primit vizita acestor echipe au fost Tulcea și Tăut, în anul 1930. Cele două comune erau vizate mai ales datorită acțiunii energice a neoprotestanților (mai ales bapțiști), care au reușit să atragă un număr mare de credincioși. Cuvântările, cântările și poeziile, desfășurate de-a lungul unui program variat, au avut menirea de a stopa această inițiativă și de a întări populația în duhul ortodoxiei. Preoții au conștientizat importanța “Oastei Domnului” în apărarea vechii credințe ortodoxe, aceștia căutând să ridice din

¹⁶ *Noua Gazetă de Vest*, 1938, nr. 730, p. 2; Traian Dorz, *Hristos mărturia mea. Scurtă și sfântă povestire a vieții mele sau istoria unor cântări nemuritoare. 70 de ani de la 1914 până în 1984*, Editura “Oastea Domnului”, Sibiu, 1994, vol. I, p. 114-115; Idem, *Locurile noastre sfinte*, Editura “Oastea Domnului”, Sibiu, 1995, p. 3

¹⁷ *Legea românească*, 1932, nr. 7, p. 8; *Oastea Domnului*, 1932, nr. 11, p. 4; AN-DJBh, *fond Episcopia Ortodoxă Oradea...* dos. 442, f. 77-78; *Un Congres al “Oastei Domnului”*, în *Gazeta de Vest*, 1934, nr. 1296, p. 2

rândurile mirenilor, misionari pentru o propagandă religioasă puternică în cât mai multe parohii bihorene¹⁸.

În 28 aprilie 1934, 80 de ostași din Oradea, sub conducerea preotului A. Lupșa, s-au deplasat în comuna Tărian, unde au fost primiți cu multă simpatie de localnici, în frunte cu preoții N. Ciuclea și Aurel Mușet. Programul de propagandă cultural-religioasă s-a desfășurat în biserică, acesta fiind inaugurat cu rugăciunea “Împărate ceresc”, și continuat cu troparul Rusaliilor “Bine ești cuvântat Hristoase”. Preotul A. Lupșa a explicat enoriașilor ce este “Oastea Domnului” și care este rolul ei în biserica ortodoxă, iar studentul-teolog N. Țicra a vorbit despre *Duhul Sfânt*. Ultima cuvântare a fost susținută de ostașul Simionescu, care a captat atenția auditoriului, vorbind despre *Naționalism și credința strămoșească*. Partea teoretică a programului a fost completată de cântări specifice “Oastei”: *Naintea Ta Iisus iubit, Cruce sfântă părăsită, Vin la Tatăl!, Maică Pururea Fecioară*, etc. Aceste misiuni de propagandă cultural-religioasă au fost deosebit de active, în decursul a patru ani de zile (1931-1935) organizându-se peste 84 de asemenea manifestări în numeroase localități bihorene precum: Batăr, Talpoș, Ineu, Săcădat, Tileagd, Săcuieni, Botean, Rontău, Tășad, Sântandrei, Oșorhei, Roșiori, Girișu de Criș, Păușa. De multe ori, distanțele dintre comune erau parcurse pe jos, sub formă de procesiuni, în frunte cu steagurile “Oastei”. Au fost combătute prin cuvântări, declamări și cântări religioase păcate precum beția, lenea, lăcomia, furtul, etc. În locul lor, ostașii s-au stăduit să așeze în inimile enoriașilor dragostea, iertarea, pacea, înfrânarea, dar și atașamentul față de cultura și cartea românească¹⁹.

Începând din anul 1937, Asociația “Oastea Domnului” din Oradea, a hotărât ca în fiecare duminică să organizeze câte o deplasare în satele bihorene, pentru susținerea unor programe asemănătoare. Acest tip de acțiune s-a impus în viața comunității, numărul celor care participau la asemenea adunări crescând considerabil. Un exemplu elocvent a fost și manifestarea din 4 iulie 1937, desfășurată în comuna Brădet, unde au participat săteni din localitățile Câmpanii de Sus și Jos, Poenii de Sus și Jos, Pietroasa, Dumbrăvani, Cociuba Mică, Valea Neagră de Sus, Măgura și Chișcău. Toată acțiunea s-a desfășurat sub îndrumarea protopopului Ioan Ciolfan din Pietroasa. Programul a conținut cuvântări religioase, declamații și cântece din repertoriul “Oastei Domnului”. Cu binecuvântarea episcopului N. Popoviciu, s-a derulat și adunarea de la Chiraleu, din 29 august 1937, organizată de ostașii din Oradea, sub președinția preotului Ioan Evuțianu. Misionarii ostași orădeni, și-au continuat ofensiva pentru întărirea

¹⁸ AN-DJBh, *fond Episcopia Ortodoxă Oradea...* dos. 443, f.560; *Gazeta de Vest*, 1935, nr. 248, p. 1; Cornel Magieru, “Oastea Domnului”, în *Lumina satelor*, 1927, nr. 13, p. 4-5

¹⁹ *O nouă ofensivă a “Oastei Domnului”*, în *Gazeta de Vest*, 1934, nr. 1220, p. 4; Eftimiu Mihoc, *Misionarismul “Oastei Domnului”*, în *Legea românească*, 1935, nr. 10, p. 87-88; *Ibidem*, nr. 17, p. 149

conștiinței religioase și în toamna aceluiași an, prin noi momente derulate în satele Botean, Ineu, Burzuc, etc²⁰.

Anul 1938 a înregistrat noi manifestări religioase în satele bihorene, ostașii fiind susținuți, în acțiunea lor de propagandă, de corul "Armonia" din Velența, care a interpretat cu succes, veritabile concerte religioase, în comunele Săcădat, Sântelec și Oșorhei²¹.

În vara anului următor, ostașii din Oradea au organizat adunări în comunele Leș, Nojorid și Alparea. În ultima localitate, programul a fost condus de preot-profesorul Pascu Bolcaș și avocatul Pavel Malița, vicepreședinte al Asociației. Acesta din urmă, a fost un neobosit ostaș care a participat la multe adunări organizate în satele Bihorului. El a făcut parte din prima serie de intelectuali orădeni care a intrat în rândurile "Oastei Domnului", acesta reușind să grupeze în jurul său o serie de preoți, cu care a demarat acțiuni cultural-religioase reușite, atât în Oradea, cât și în alte localități ale județului.

Programul din Alparea a fost compus din părțile obișnuite ale unei adunări ostășești: s-au susținut două conferințe, prin intermediul lui Ghe. Papp(*Contribuția bisericii ortodoxe la conservarea neamului, la deșteptarea și întărirea sentimentului național*) și Pavel Malița(*Despre patima beției, desfrânării și lăcomiei*), completate de poezii și cântări religioase. În final, s-a jucat piesa teatrală *Fiul pierdut*, de Gheorghe Lazăr²².

Asociația "Oastea Domnului" din Oradea a organizat pentru creștinii din eparhia Oradiei, pelerinaje religioase la o serie de lăcașuri de închinare și reculegere. De regulă, acestea s-au desfășurat în timpul unor sărbători religioase. Astfel, au fost cercetate mănăstirile Izbuc și Băița, atmosfera specifică acestor așezăminte, reușind să sensibilizeze credincioșii, care își consolidau, cu acest prilej, temeiurile de credință ortodoxă, scop fundamental urmărit de Biserică și "Oaste"²³.

Colportajul a reprezentat un alt mijloc eficient de propagandă religioasă, mai ales în satele bihorene, unde treptat, cuvântul tipărit s-a impus în viața comunității. Litera tipărită avea un anumit farmec pentru săteanul român, fapt înțeles și de membrii "Oastei Domnului", care s-au străduit să răspândească în

²⁰ *Noua Gazetă de Vest*, 1937, nr. 406, p. 4; *Ibidem*, nr. 373, p. 4; "Oastea Domnului" de la Chiraleu, în *Ibidem*, nr. 399, p. 7; *Adunări ostășești la Botean, Ineu și Burzuc*, în *Ibidem*, nr. 434, p. 3

²¹ I. Nicu Dornișanu, *Manifestarea de la Săcădat. Corul "Armonia" din Oradea-Velența în colaborare cu "Oastea Domnului" în propagandă religioasă la sate*, în *Ibidem*, 1938, nr. 685, p. 3; *Idem*, *Corul "Armonia" și*

"Oastea Domnului" în propagandă religioasă la Sântelec, în *Ibidem*, nr. 690, p. 3; *Idem*, *Corul "Armonia" și "Oastea Domnului" în propagandă religioasă și culturală la Oșorhei*, în *Ibidem*, nr. 719, p. 2

²² Pavel Pag, *Să ne cunoaștem înaintașii*, în *Timotheos*(supliment al foii *Iisus Biruitorul*), 1996, nr. 3, p. 7; *Misiunea "Oastei Domnului" din Oradea în comunele Leș și Nojorid*, în *Noua Gazetă de Vest*, 1939, nr. 902, p. 3; *O înălțătoare manifestare religioasă în Alparea*, în *Ibidem*, nr. 957, p. 3

²³ *Noua Gazetă de Vest*, 1938, nr. 728, p. 4; *Excursiune religioasă la Mănăstirea Izbuc*, în *Ibidem*, nr. 663, p. 7

popor, cărți, broșuri și gazete religioase pentru cunoașterea învățăturilor bisericești, a Sfintei Scripturi și a vieții Sfinților. În anul 1932, secția de colportaj a “Oastei” din Oradea, a desfăcut peste 3.000 de cărți și broșuri religioase, în valoare de 33.000 de lei, pentru ca în anul 1938, din distribuția miilor de cărți, cruciulițe și icoane, suma achiziționată să depășească 250.000 de lei. Un rol important în această acțiune l-a avut Pavel Malița, care a inițiat și întreținut în orașul de pe Crișul Repede, un centru de desfăcută a cărților și publicațiilor editate de Centrala de la Sibiu, prin eforturile preotului I. Trifa. De altfel, în ședința Comitetului Central al “Oastei” din Oradea, desfășurată în aprilie 1939, s-a hotărât, în unanimitate, intensificarea acțiunii de răspândire a cărților de poezii și cântări specifice “Oastei Domnului” în satele bihorene, precum și redactarea unei gazete religioase locale. Toate aceste eforturi au fost încununate prin organizarea unei biblioteci a “Oastei”, în ianuarie 1935. Aceasta a funcționat în *Casa Națională a Județului Bihor* și cuprindea 200 de volume, în marea lor majoritate cu un conținut religios și moral. De asemenea, “Oastea Domnului” din Oradea, a donat numeroase cărți religioase spitalului județean Bihor, spitalului militar, penitenciarului, diferitelor asociații culturale din județ, etc²⁴.

Spiritul de într-ajutorare a semenilor, într-un cuvânt caritatea, “Oastea Domnului” a înțeles-o prin constituirea unei bucătării populare numită și “masa săracilor”, deschisă și sfințită, în ziua de 15 decembrie 1932, pe cheltuiala membrilor Asociației, ajutați și de Primăria orădeană. Această cantină era amplasată în cartierul Ioșia, pe strada Vasile Goldiș, la numărul 1, unde aproximativ 100 de persoane nevoiașе de la periferia orașului, au beneficiat de o masă caldă gratuită. Pentru a susține fondul financiar al cantinei, “Oastea Domnului” a organizat aproape în fiecare an reprezentații teatrale. Cea mai reușită a fost cea dată în 6 decembrie 1933, când s-a jucat piesa *Orfana*. Alte spectacole teatrale (*Dumnezeu veghează, Irozii, Pocăitul, Floriile, Maica Domnului, Puterea credinței, Îngâmfarea pedepsită*) s-au desfășurat în saloanele *Căsei Naționale*, ele fiind urmărite de un public numeros, care a susținut inițiativa de caritate inițiată de Asociație.

În decursul a șase ani (1932-1938), pentru “masa săracilor”, s-au strâns 300.000 de lei, bani proveniți din donații ale credincioșilor din Oradea și județ, sumă care a făcut posibilă funcționarea cantinei în intervalul obișnuit (1 decembrie-1 aprilie), în toți anii interbelici²⁵.

²⁴ Cornel Magier, “Oastea Domnului” și colportajul, în *Legea românească*, 1935, nr. 10, p. 87; AN-DJBh, *fond Episcopia Ortodoxă Oradea...* dos. 442, f. 77-78; *Noua Gazetă de Vest*, 1938, nr. 728, p. 4; *Ibidem*, 1939, nr. 865, p. 4; *Ibidem*, 1938, nr. 728, p. 4; Pavel Pag, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 7; Biblioteca “Oastei Domnului” din Oradea, în *Gazeta de Vest*, 1935, nr. 1398, p. 6; *Legea românească*, 1935, nr. 10, p. 87

²⁵ *Legea românească*, 1932, nr. 24, p. 9; Aurelia Popescu, “Oastea Domnului” și caritatea creștină, în *Ibidem*, 1935, nr. 10, p. 85-86; *Ibidem*, p. 91-92; AN-DJBh, *fond Episcopia Ortodoxă Oradea...* dos. 442, f. 77-78; *Noua Gazetă de Vest*, 1938, nr. 514, p. 7; *Închiderea bucătăriei “Oastei Domnului” din Oradea*, în *Ibidem*, 1940, nr. 1139, p. 3

Membrii “Oastei Domnului” din Oradea au comemorat la “masa săracilor” diferite personalități politice și culturale recunoscute pe plan național sau local. Această inițiativă, s-a concretizat și în anul 1934, când în memoria luptătorului național Vasile Goldiș, s-a oficiat o slujbă de parastas. După ce s-au evidențiat meritele patriotice și creștinești ale răposatului, președintele “Oastei Domnului” din Oradea, Dan Pompiliu, a oferit o masă caldă pentru 100 de persoane nevoiașе. Această acțiune a fost urmată și de credincioși, care au dorit să-i comemoareze pe cei dragi, prin organizarea unor mese de caritate la bucătăria “Oastei Domnului”. Așa a procedat și Silvia P. Papp din Beiuș, care a plătit o masă pentru 90 de persoane, în memoria surorii sale decedate. Tot în aceeași zi de 14 ianuarie 1934, a fost sfințit localul uni azil destinat bătrânilor singuri și săraci din Oradea, înființat prin eforturile membrilor “Oastei”²⁶.

De ajutoare materiale, constând în alimente, bani, îmbrăcăminte și încălțăminte au beneficiat și copii săraci, elevii proveniți din familii sărace, bolnavii, infirmii și cei închiși în penitenciare. Aceștia au fost cercetați de membrii “Oastei Domnului” pe tot parcursul anilor interbelici, mai ales cu ocazia unor sărbători importante precum Crăciunul și Paștile. Tot pentru acțiuni de binefacere, membrii Asociației orădene, au înființat Fondul Milei Creștine, care s-a dovedit a fi o frumoasă pagină de caritate creștină din viața cultural-religioasă a Bihorului.

Prin toate aceste manifestări, “Oastea Domnului” din Oradea, a rămas în societatea timpului ca o asociație, care alături de alte organizații religioase ortodoxe (“Altarul”, “Sfântul Gheorghe”, “Temperanța”), a militat pentru reactivarea sufletească a credincioșilor din Biserica ortodoxă, în condițiile create de România Mare, care trebuia consolidată nu numai din punct de vedere politic, ci și din punct de vedere spiritual²⁷.

Această mișcare, care dăinuie și astăzi, a reprezentat o încercare de a așeza pe o nouă coordonată ecuația Dumnezeu-Biserică-Societate în ortodoxia românească, multe personalități ale culturii noastre, întrezărind în ea soluția unui salt moral, social și cultural de o însemnată importanță istorică.

Conducerea bisericească din Bihor, și în primul rând episcopii Roman Ciorogariu și Nicolae Popoviciu, au înțeles rosturile “Oastei Domnului”, identificându-se cu aceasta în toate acțiunile religioase și culturale inițiate de Episcopie în satele bihorene. S-au urmărit două scopuri fundamentale: fortificarea sentimentului religios și culturalizarea maselor rurale prin cuvântul vorbit și scris, care avea forța de a-l face pe om mai luminat, mai harnic și mai cumpătat.

“Oastea Domnului” din Oradea a contribuit nemijlocit la acest efort general de ridicare culturală și religioasă a poporului român de la granița de vest atârșii, Asociația scriind prin activitatea sa, o nouă pagină semnificativă din istoria culturală și bisericească din spațiul Crișanei.

²⁶ *Universul*, 1934, nr. 52, p. 10; *Comemorarea lui Vasile Goldiș la Oradea*, în *Gazeta de Vest*, 1934, nr. 1163, p. 8; *Duminica la bucătăria “Oastei Domnului”*, în *Ibidem*, nr. 111151, p. 3

²⁷ *Legea românească*, 1935, nr. 10, p. 85-86; *Ibidem*, 1932, nr. 15, p. 5; *Oastea Domnului*, 1932, nr. 11, p. 4

IULIU HAȚIEGANU – SPIRIT ELEVAT, ANIMAT DE FILANTROPIE

Precum o rază de soare mângâietoare, s-a ivit în casa Aureliei și a dascălului bisericesc Ion din Dârja, comuna Panticeu, din apropierea Clujului, cel de-al cincilea fiu, Iuliu. Născut la 14 aprilie 1885, în acest loc, de unde răsar oameni dârji, într-o familie descinsă din Munții Apuseni, cu 14 copii: 6 fete (care au murit de mici) și 8 băieți. Iuliu Hațieganu a avut un destin aparte. Judecând prin prisma legii compensației, una din legile sociologice formulate de către adevăratul întemeietor al ciberneticii, Ștefan Odobleja, s-ar părea că acest destin strălucit a fost o compensație în raport cu tragedia pierderii a șase copii.

Voi urmări traseul existențial al omului din fruntea generației de aur a primei școli medicale românești clujene, selectând informații esențiale din antologia realizată de Ștefan Blăjan¹.

Studiind la Blaj, Cluj și Graz (în Austria), Iuliu Hațieganu s-a afirmat ca elev și student eminent. În anii studenției a fost bursier al societății „Transilvania” din București, pentru ajutorarea studenților ardeleni. A înființat, în mod secret, prima societate a studenților români în medicină în Clujul aflat sub stăpânire austro-ungară.

Minodora-Maria CIOBAN

doctortand la Universitatea „Babeș Bolyai” din Cluj - Napoca

În 1909 este numit preparator și, ulterior, asistent al Clinicii medicale maghiare din Cluj. Dr. Iuliu Hațieganu era singurul medic asistent român la această clinică, avându-l ca profesor pe renumitul medic internist Purjesz Zsigmond (1846-1918). Având un remarcabil simț al dreptății, acesta spunea, chiar înainte de marea Unire: „Urmașul meu la această clinică nu poate fi decât unul singur, și acesta e dr. Iuliu Hațieganu“. Pe profesorul Purjesz l-a considerat întotdeauna ca pe maestrul său. „Pe biroul profesorului Iuliu Hațieganu n-a lipsit niciodată portretul profesorului Purjesz“ⁱⁱ.

Poate și noblețea acestei gratitudini l-a ajutat să-și depășească maestrul.

Prin 1911, ca medic tânăr, merge la Viena, pentru a lucra la Clinica de nas-gât și la cea de urechi, în vederea unei pregătiri cât mai complete. Aici a fost oaspete permanent al „României June“.

Fiind propus pentru decentură în 1916, revine la Viena, pentru a studia în celebrele clinici de aici.

În 1917 este mobilizat și conduce un spital de campanie. Lucrează la spitalul militar din Brașov, unde lasă amintirea unei neîntrecute măiestrii profesionale. Participă, ca delegat al Tineretului Universitar, la Adunarea de la Alba Iulia, la 1 Decembrie 1918.

După Marea Unire, este ales reprezentant al studențimii române din Cluj și consilier tehnic al „Consiliului Dirigent“, având misiunea de-a studia la București organizarea Facultății de Medicină.

La 34 de ani, în 1919, este ales profesor și primul Decan al Facultății de Medicină din Universitatea Daciei Superioare, care și-a deschis porțile la 3 noiembrie 1919, grație vredniciei ctitorilor săi: Onisifor Ghibu, care a avut un rol primordial, mai ales sub raportul strategiei politice, Victor Babeș, Vasile Pârvan, Nicolae Iorga și Sextil Pușcariu, primul rector. Prin Decretul nr. 4031, din 1 octombrie 1919, s-a înființat cea de-a treia Universitate Românească, inaugurată oficial în ianuarie 1920, în prezența regelui Ferdinand I.

Demersul de organizare al Facultății de Medicină a presupus numeroase dificultăți, „însă inteligența, destoinicia, puterea de muncă și dragostea de neam a tânărului Decan, îi asigură, în scurt timp, același nivel științific pe care îl avea vechea facultate maghiară“ⁱⁱⁱ. Iuliu Hațieganu a răspuns, astfel, unui imperativ major, formulat de către rectorul Iacob Iacobovici, la deschiderea anului universitar 1922-1923: „... noi suntem obligați să câștigăm prin viteză culturală, ceea ce am pierdut prin potrivnicia soartei“^{iv}.

Spiritul vizionar al marelui creator de școală, de tradiție, a fost ilustrat, în 1919, de propunerea inaugurării cursului de propedeutică medicală. La sugestia lui Iuliu Hațieganu, consiliul profesoral i-a încredințat predarea acestei discipline doctorului Ioan Goia. Acesta precizează: „la Paris propedeutică medicală se predă din 1922 iar la București și lași din 1932.“

Ca un precursor al gândirii moderne, profesorul Hațieganu are meritul de a fi înființat, în calitatea sa de decan, noi catedre și conferințe: radiologia, istoria medicinei (1921), balneologia, semiologia medicală, care pe vremea aceea nu

existau nici la București și nici la Iași.^v

Sub îndrumarea sa, în 1926, s-a creat o disciplină independentă a clinicii bolilor infecțioase, Facultatea de Medicină din Cluj fiind printre primele facultăți din lume unde s-a realizat acest lucru.

Calitatea de promotor al ideilor moderne în medicină este relevată și de faptul că a înființat prima bucătărie dietetică din țara noastră în anul 1922, după modelul aceleia din Viena, condusă de profesorul Purjesz; într-un timp când nici în Paris nu exista încă o bucătărie de regimuri dietetice^{vi}.

La comemorarea a 10 ani de la moartea profesorului Iuliu Hațieganu, în 1969, prof. dr. Ioan Goia afirma: „Vizionar genial, el propaga neîncetat că adevăratul câmp de luptă al medicului este și rămâne patul bolnavului, iar examinările de laborator au un caracter adjuvant în stabilirea diagnosticului clinic.

Această concepție este susținută în Apus abia acum^{vii}.

La comemorarea a 20 ani de la moartea profesorului Iuliu Hațieganu, în 1979, prof. dr. doc. Ștefan Hărăguș semnalează o prioritate absolută înscrisă de Hațieganu în domeniul medicinei interne, în jurul anilor 1930. Este vorba despre descrierea „hiposistolei cerebrale și a edemului papilar în cordul pulmonar cronic (sindromul cardio-pulmonar de atunci). Mulți ani mai târziu, aceleași manifestări nervoase și retiniene au fost „redescoperite“ de autori străini, fără ca primul care le-a observat și descris să fie măcar citat^{viii}.

Această lipsă de respect la adresa proprietății intelectuale ne aduce aminte de alți nedreptățiți: Nicolae Păulescu, adevăratul descoperitor al insulinei; Ștefan Odobleja, adevăratul întemeietor al ciberneticii; Ștefănia Mărăcineanu, cercetătoare a radioactivității alături de Marie Curie; Constantin N. Ionescu (observațiile sale cu privire la creierele albinelor, consemnate în lucrarea de doctorat, susținută la 30 decembrie 1908 la Jena, au servit unui om de știință austriac căruia i s-a decernat Premiul Nobel) și grupul celor trei medici din Cluj-Napoca, Gheorghe Benga, Victor Ioan Pop și Octavian Popescu, care au descoperit proteina canal pentru apă (cercetările au început în perioada 1981-1987, iar Premiul Nobel i-a fost conferit lui Peter Agre în 2003). La acest lung șir al nedreptăților l-aș adăuga pe Ștefan Procopiu, de la Alma Mater lassiensis, care a calculat momentul magnetic al electronului în atom, independent de Niels Bohr (1885-1962), care a primit Premiul Nobel.

Deși nu s-au bucurat de recunoașterea meritată, aceste realizări depășesc granițele patrimoniului cultural național, înscriindu-se în patrimoniul cultural al umanității.

Conștiința acestui fapt a avut-o pe deplin Iuliu Hațieganu, care nu-și aroga meritul de descoperitor și se considera „un modest adunător și purtător de material, care poate va servi cândva la marile zidiri, pe care le făuresc, din veac în veac, giganzii arhitecți ai științei medicale^{ix}.

Unele din prioritățile înscrise de Iuliu Hațieganu în practica medicală s-au oprit la nivelul unor valoroase intuiții, deoarece depășeau posibilitățile de investigație ale momentului.

Problema coafectării inimii în unele boli cronice ale ficatului și-a demonstrat valabilitatea în sensul prevăzut de el. Despre opera sa științifică, prof. dr. doc. Ștefan Hărăguș afirma, cu îndreptățire, că este „un izvor de inspirații pentru cercetători”^{cx}.

Activitatea sa științifică, deosebit de inovatoare pentru acea vreme, s-a făcut cunoscută prin lucrările: *Problema icterului catoral epidemic*, (cum se numea atunci hepatita epidemică), apărută în 1919, *Sifilisul visceral medical*, prima monografie pe această temă, apărută în 1927. *Tratatul elementar de semiologie și patologie medicală*, elaborat împreună cu profesorul Ioan Goia, a apărut în 3 volume (vol I – 1934, vol. II, 1936, vol. III, 1939), și considerat „o piatră de hotar în scrisul nostru”^{cx}, „un dar pe care Ardealul îl face culturii naționale”, după opinia prof. dr. P. Tomescu.

Profesorul Aurel Moga, care a jucat un rol nefast în dramatica înlăturare a profesorului Iuliu Hațieganu din învățământul universitar medical clujean, la 8 decembrie 1948, recunoștea valoarea acestui tratat, care „nu a fost egalat de nici un tratat din țară sau străinătate”^{xii}. Tratatul demonstrează că este un om de știință cu vocația sintezelor.

Opera științifică a marelui profesor universitar impresionează nu numai din punct de vedere al calității, ci și din punct de vedere al parametrilor cantitativi.

Până în 1949 a publicat 1.033 de lucrări. Recunoașterea de care s-a bucurat este exprimată în: alegerea ca președinte al Consiliului Clinicilor (1923-1924), numirea ca președinte al celui de-al II-lea Congres Național de tuberculoză de la Cluj (1933), acordarea titlului de „Medic emerit” (1952), alegerea ca membru al Academiei (1955). Până în 1941 i s-au conferit numeroase decorații: Steaua României în grad de Comandor (1919-1920, 1929-1930), Meritul Cultural cl. I, Răsplata Muncii pentru Învățământ cl. I, Comandor al Ordinului „Sf. Sava” (medalie iugoslavă), Cavaler al Legiunii de Onoare, ofițer al instrucțiunii franceze (anul universitar 1929-1930), Deutsches „Olympia” Ehrenzeichen I kl., Crucea de Aur a ordinului „Zloty Kryz Zaslugi”.

În anul universitar 1930-1931 a fost ales membru corespondent la „Societe medicale des Hopitaux de Paris”, comunicările sale științifice fiind primite de Academia de Medicină din Paris. A fost chemat să țină conferințe la cursurile internaționale de perfecționare din Karlsbad.

Tot o expresie a recunoașterii meritelor sale a fost și alegerea sa ca Rector al Universității (în unanimitate și cu „aclamații”), la 6 iunie 1930. La deschiderea anului universitar 1930-1931, în ziua de 21 octombrie 1930, discursul inaugural despre „Igiena universitară” se constituie într-o mărturisire de credință a noului rector: „Canalizarea în direcția productivă a energiei fizice latente a tinerimei este o problemă națională. Prin educația fizică se valorizează sursa inepuizabilă a energiei naționale în serviciul patriei și națiunii...”^{xiii}

În final, amintim celebrul adagiul latin care figurează pe frontispiciul interior al porții Parcului Sportiv: „PRO PATRIA EST LUDERE DUM VIDEMUR” (Pentru patrie este ceea ce facem, deși pare că ne jucăm).

Într-adevăr, s-a preocupat de probleme de igienă în Universitate, punând bazele unui program de educație fizică (înființează în 1930 „Societatea medicală de educație fizică și sport“ din Cluj), a unei asistențe medicale și sociale, înființând două dispensare studențești: antituberculos și antivenerian. Din păcate, pe fondul crizei economice care lua proporții, starea materială a Universității era deplorabilă: „bursele și salariile corpului didactic nu sunt plătite de luni de zile”^{xiv}.

La 18 aprilie 1931 se formează un guvern de „tehnicieni“, prezidat de Nicolae Iorga (va ființa până la 31 mai 1932). Iuliu Hațieganu a fost numit ministru fără portofoliu, ministru al Ardealului în acest guvern, dar profund dezamăgit de politicienii pe care Iorga i-a acceptat pentru a putea guverna, rămâne în funcție doar până la 1 iulie 1931 (în mai-iunie 1931 treburile Universității erau girate de prorectorul Emil Racoviță, dar și acesta își prezintă, demisia din cauza lipsei de receptivitate a guvernului față de starea materială a Universității^{xv}).

În următorii doi ani, Iuliu Hațieganu a exercitat funcția de prorector. În anul universitar 1933-1934 a fost ales membru în Consiliul superior consultativ al Institutului superior de educație fizică și în comitetul central al ligii contra tuberculozei. Împreună cu doctorul Leon Daniello „a format, până în 1949, 22 de medici fiziologi specialiști”^{xvi}.

În acești ani, premergători celei de-a doua conflagrații mondiale, școala medicală creată de Iuliu Hațieganu a dat specialiști redevabili care au sporit faima asistenței medicale din Ardeal. Clinica sa devenise un model de organizare și îmbinare optimă a celor trei direcții fundamentale: îngrijirile medicale, cercetarea științifică și activitatea didactică. Și-a adus contribuția la formarea și dezvoltarea medicinei sportive în România (este considerat precursor în organizarea educației fizice), oferind un spațiu excepțional desfășurării activităților sportive: Parcul Sportiv al Universității, inaugurat în 1935 („în întregime opera colegului nostru Iuliu Hațieganu“, după cum se exprima prof. univ. Florian Ștefănescu-Goangă, în calitate de rector, la deschiderea anului universitar 1934, în 4 noiembrie)^{xvii}.

În anul universitar 1935-1936, Iuliu Hațieganu este invitat la Congresul internațional de medicină sportivă de la Berlin, orașul care a găzduit, în 1936, Olimpiada.

La întrunirea Consiliului Universitar din 13 aprilie 1940 se aprobă, la cererea lui Iuliu Hațieganu, construirea de noi clinici, deoarece erau refuzați 40-50 de bolnavi zilnic.

Odiosul Diktat de la Viena, din 30 august 1940, a zădărnicit aceste proiecte. În zilele în care se pregătea dureroasa pribegie la Sibiu, deoarece nu se putea rămâne la Cluj, fără a accepta cetățenia maghiară, s-a întâmplat un fapt inedit, relatat de dr. A. Mureșanu^{xviii}. O delegație de maghiari, formată din pacienții doctorului Iuliu Hațieganu, a venit să-l roage să rămână la Cluj, fiindu-i garantate toate drepturile câștigate. Acesta a refuzat, spunându-le că ei nu-i pot garanta cel mai important drept, acela de a fi liber în țara sa, în mijlocul poporului său. L-au rugat să revină periodic la Cluj, dar le-a răspuns că nu se întoarce decât definitiv și asta cât de curând... În clipele acelea nu s-a gândit, probabil, că vor fi

patru ani de pribegie. În anii aceia grei va da întreaga măsură a talentului sau de organizator. În 4 iunie 1941 este numit rector. Perioada în care a deținut această funcție (1941-1944) a marcat un reviriment în viața Universității.

La Consiliul universitar din 21 iunie 1941 a expus ideile programatice ale acestei perioade: „... datoria noastră cea mai de seamă este să realizăm cu toții un efort comun pentru idealul național... Dar pentru aceasta să realizăm mai întâi comunitatea noastră spirituală, acel climat spiritual care permite o activitate rodnică ascendentă. Rectorul numit de guvern, dorește să fie ales de inimile tuturor... Azi se impune mai mult ca oricând crearea unei noi pedagogii naționale, care să dea o unitate de simțire și de gândire în comunitatea noastră spirituală... Să fim, domnilor colegi, adevărații conducători spirituali ai tineretului nostru“^{xix}.

În efortul fundamentării unei noi pedagogii naționale, se evidențiază înființarea Bibliotecii „Viață și Cultură“; aceasta avea să cuprindă lecțiile de sinteză ale Universității, care-și propunea activarea energiilor spirituale.

La deschiderea festivă a anului universitar 1941-1942, care s-a ținut în ziua când se împlineau 22 de ani de la întemeierea Universității, (3 noiembrie), Iuliu Hațieganu revine asupra acestor principii: „Adevărul și dreptatea sunt cele mai mari puteri iar aceste două puteri sunt aliatele noastre, sunt fundamentul eticii noastre naționale“.

Astfel, Universitatea din Cluj-Sibiu, îndeplinind testamentul lui Avram Iancu (Cîmpeni, 20 decembrie 1850), lucrează pentru „a putea scoate drepturile națiunii noastre“... De reușita educației depinde soarta neamului și această soartă va deveni strălucitoare când fiecare dintre voi va purta în inimă deviza: Totul pentru binele Țării“^{xx}.

Aceeași fațetă a personalității rectorului, reprezentată de patriotismul luminat, este dezvăluită și în ideile exprimate în protestul formulat de către rector (și aprobat de către Consiliul universitar) din 13 martie 1944. Moțiunea (tradusă și trimisă Universităților de peste hotare) exprima revolta față de comportamentul caracterizat de vandalism al unor studenți maghiari de la Cluj. Sunt edificatoare următoarele fragmente ale protestului cu privire la cele petrecute la Cluj, în 3 martie 1944.

„Profesorii Universității din Cluj-Sibiu, înnoind protestul ce din primul moment l-au ridicat împotriva scindării Transilvaniei (Consiliul universitar întrunit la 1 septembrie 1940, orele 11 a.m., protestează la ideea prof. Onisifor Ghibu împotriva Diktatului de la Viena, iar prof. Petre Sergescu, de la Facultatea de științe formulează acest protest), ... condamnă, plini de legitimă indignare, brutalitățile și devastările săvârșite de studenții maghiari din Cluj, împotriva Academiei greco-catolice de teologie, una din puținele instituții române de cultură mai înaltă care nu a fost reprimată de regimul maghiar. Ei protestează împotriva vandalismului aplicat colegului profesor Emil Hațieganu, care reprezintă cu demnitate voința neînfrântă a unui popor încovoiat sub jug străin și atrag atenția întregii lumi civilizate îndeosebi asupra actului incalificabil săvârșit împotriva venerabilului episcop român Iuliu Hossu, insultat și scuipat în obraz de un

reprezentant al studențimii“... Astfel de manifestări „se repetă aproape zi de zi, din septembrie 1940 încoace, față de studenții români insultați, maltratați și alungați din sălile de cursuri și laboratoare, fără a se schița nici un gest eficace din partea organelor de conducere ale Universității maghiare și fără a se lua vreo măsură cu efect de către guvernul maghiar, care acoperă cu aparența unor forme legale, încălcarea drepturilor celor mai elementare, încurajează sistemul de terorizare individuală“... „studenții români rămași la Cluj, se văd expuși umilirilor neconținute și maltratărilor unor colegi, pe care lumea universitară din Europa trebuie să-i cunoască în sfârșit, cu apucăturile lor adevărate...“

Dar schingiuirea tinerilor clerici, maltratarea până la sânge a unor pașnici profesori de teologie și insultarea unui eminent... episcop român, constituie numai una din variatele forme, pe care le îmbracă spiritul de cea mai neomenească apăsare politică....

Lanțul suferințelor îndurate de poporul român cuprinde toate domeniile vieții publice și particulare.

Profesorii Universității române din Cluj-Sibiu nu pot admite totuși ca studenții români să răspundă brutalității și elementarei lipse de respect pentru drepturile naționale și umane cu gesturi identice. Dând ascultare însă obligației morale ce o simțesc aduc aceste stări de fapt la cunoștința tuturor colegilor de la Universitățile lumii civilizate“.^{XXI}

Ultima parte a protestului relevă acel profund simț al dreptății propriu educatorului de vocație și patriotului luminat.

Marile drame dezlănțuite de exodul populației au fost compensate la Sibiu de acea oază de binefaceri pe care a reprezentat-o Universitatea, atât de bine organizată de un om de-a dreptul providențial. Roadele activității Universității în anii refugiului sunt impresionante. La 27 septembrie 1944, la cererea Senatului universitar, rectorul Iuliu Hațieganu înaintează un raport asupra acestei activități Ministerului Culturii Naționale. Amintim câteva din aceste realizări: înzestrarea institutelor și clinicilor cu 800 paturi, deși, la Sibiu nu au găsit la sosire decât „ziduri goale și neterminate“; clinicile sunt căutate de bolnavi din toată România; s-au amenajat trei cămine studențești cu aproape 500 de locuri, o cantină pentru 400 studenți, un cămin de munte pentru 100 studenți, la Păltiniș; s-a construit o clădire pentru magazie și garaje la clinici; s-au confecționat locuințe-barăci pentru întregul personal de serviciu (aproximativ 110 familii). S-au amenajat două săli moderne de educație fizică. La Facultatea de medicină s-au construit două amfiteatre mari (pe lângă cele trei mai mici existente). „A fost zidită o aripă nouă la edificiul central – pentru Facultatea de drept și pentru Bibliotecă“. S-a ridicat un etaj și o nouă aripă la Institutul de igienă. S-au cumpărat cinci imobile. Creația științifică, în toate specialitățile, a fost foarte bogată...“. La Muzeul limbii române s-au continuat lucrările de redactare a *Dicționarului Academiei* și ale *Atlasului limbii române*. S-a înființat „Centrul de studii și cercetări privitoare la Transilvania“, la 9 iulie 1942, „în editarea căruia au apărut până acum 12 lucrări și care afirmă dreptul nostru de totdeauna asupra Transilvaniei“. În cadrul

„Extensiunii universitare“ s-au ținut sute de conferințe în centrele transilvănene și bănățene. S-a organizat „Casa studentască“. Studenții au activat în 12 grupări cultural-științifice și artistice, în 6 grupări sociale. S-a reorganizat „Oficiul universitar“, în scopul asigurării asistenței sociale și medicale a studenților. A fost înființată revista *Viața universitară* și biblioteca cu același nume. Biblioteca „Viața și cultura“ cuprindea lecțiile și conferințele profesorilor. Rectorul a inițiat asociația „Prietenii Universității din Cluj“, în scopul stabilirii unor legături de solidaritate spirituală și de ajutor mutual între diferitele generații universitare (acordarea de burse și „împrumuturi de onoare“ studenților merituoși dar lipsiți de mijloace materiale). „Asociația a dat în doi ani consecutivi câte 2 milioane pentru bursele studentești“^{xxxii}.

Aceste rezultate ne îndreptătesc să spunem că profesorii Universității au răspuns din plin rugăminții pe care le-o adresa Iuliu Hațieganu (la Ședința Senatului universitar din 2 august 1941), de a-și face datoria „cu elan și entuziasm“^{xxxiii}.

În fericita zi a eliberării Clujului, 11 octombrie 1944, cu deplină îndreptățire, Iuliu Hațieganu spunea că Universitatea are și dreptul și datoria să b sărbătorească, „fiindcă și ea a pregătit-o“^{xxxiv}.

Într-adevăr, a pregătit-o prin oamenii săi și prin acel inspirat, dinamic stil de conducere pe care l-a imprimat rectorul Iuliu Hațieganu. Complexa sa personalitate, conturată de preocupări în multiple domenii, realiza fermecătoare sinestezii, atât de benefice semenilor săi și, în mod special, Universității, în istoria căreia „a înscris până în 1944 cea mai strălucitoare pagină“^{xxv}.

Mă voi opri asupra a trei fațete ale fascinantei personalități, considerând că se află în conexiune intimă: OMUL, PROFESORUL, PATRIOTUL.

Structura caracterială a omului Iuliu Hațieganu se poate descifra din următoarele atitudini fundamentale: o sinceră dragoste de semeni (care dădea viabilitate cuvintelor lui Paracelsus: „Medicina este dragostea“), o mare pasiune pentru profesia sa, un înalt simț al datoriei, un entuziasm păstrător de tinerețe spirituală, o mare dorință de a contribui la binele țării, un atașament profund față de valorile naționale și etern-umane.

Ceea ce dădea strălucire și superioritate morală personalității sale era remarcabilul simț al dreptății și o imensă bunătate, care-ți amintește cuvintele lui L. von Beethoven: „BUNĂTATEA - singurul semn al superiorității“. Personalitatea sa era aureolată de o privire în care se deslușea adâncă omenie. Datorită acestei trăsături, definitorie pentru sufletul românesc, după cum afirma Nicolae Mărgineanu în lucrarea *Sub semnul omeniei*, era perceput de cei care au avut bucuria de a-l cunoaște, ca o întruchipare a spiritului românesc. Avea o uimitoare capacitate de empatie și se ancora în psihologia bolnavului, trăind cu intensitate relația cu pacienții, fiind un autentic alinător al suferințelor omenești, cu inima înrourată la vederea suferinței.

Pe cât de adânc a sondat în tainele organismului uman, pe atât i-a fost de înaltă statura morală, fiind comparat cu Everestul în domeniul medicinei

românești^{xxvi}.

A respectat, ca nimeni altul, dimensiunile axiologice, implicațiile morale ale actului medical, conferindu-i de fiecare dată un plus de noblete.

Aceste calități sunt omagiate de către autorul *Cuvintelor potrivite*, care-l admira pentru „intelectul subțire”, în dedicația la volumul *Stihuri peștițe*:

„Domnului
Profesor Iuliu Hațieganu
căruia îi sărută mâinile

Tudor Arghezi

Duminică, 4 August 1957, București^{xxvii}

Au rămas proverbiale arta de a-și sprijini pacienții în „marea singurătate a suferinței”, atenția și răbdarea cu care îi examina pe bolnavi, „circa 20-30 minute, indiferent de originea lor“... „niciodată nu era nervos și plictisit deși la o vârstă înaintată, de 70 de ani, lucra în cabinet 4-5 ore pe zi (...), fiind totdeauna vesel și zâmbitor cu fiecare pacient^{xxviii}, compasiunea sa pentru omul suferind era „caldă, activă, ajutătoare și alinătoare^{xxix}”.

Făcea parte din stirpea rară a celor care sunt dăruiti de Dumnezeu „cu o dezinteresare aproape supraumană^{xxx}”, după cum spunea cel mai vechi colaborator al său, prof. dr. Ioan Goia. Argumentul cel mai puternic în acest sens l-a adus prof. dr. doc. Viorel Gligore, la aniversarea a douăzeci de ani de activitate românească în clinica medicală din Cluj: „În serviciul de consultații gratuite al clinicii, unde găsea leac și alinare a suferințelor lumea oropsită și săracă a Clujului – indiferent de naționalitate, precum și țărani din împrejurimi, în răstimpul celor 20 de ani (1920-1940) au fost examinați 148.000 bolnavi^{xxxi}”. După spusele nepotului său, dr. Iuliu Fodor, la Sibiu, Iuliu Hațieganu a inițiat consultații gratuite („dădea consultații gratuite în ambulator, ajutat de un extern^{xxxii}”).

Ca maestru al pedagogiei medicale a transmis știința și practica medicinei la aproape 7.000 de studenți, deveniți medici, purtători ai învățaturii și conduitei maestrului. În calitate de creator de școală a urmat buna tradiție a selecționării pentru cariera profesională a celor mai remarcabile minți și caractere, contribuind la formarea a 12 profesori universitari (în 1980, prof. Roman Vlaicu menționa 18 profesori universitari) și 4 academicieni. Având o generozitate profesională care atingea cotele excepției, nu și-a ținut în umbră colaboratorii, „ci le-a promovat prin toate mijloacele dezvoltarea, dându-le libertate de acțiune și manifestare^{xxxiii}”.

În relațiile cu studenții era preocupat de cultivarea gândirii lor medicale.

Lecțiile sale erau așteptate ca și adevărate evenimente, impresionând prin acuratețe științifică, erudiție și harul divin al elocinței. Având un pronunțat simț al umorului reușea să imprime lecțiilor sale un stil captivant, care atrăgea auditorul în „orbita personalității sale magice^{xxxiv}”. Momentele de amuzament nu ținseau succese ieftine, incompatibile cu nobletea înăscută a firii sale, ci constituiau un prilej de-a transmite învățături, idei cu pronunțată tentă educativă. Educația a fost o preocupare constantă pentru Iuliu Hațieganu în decursul celor aproape 50 de ani de activitate. Mii de studenți au învățat sub îndrumarea sa, „arta” de-a examina

bolnavii, stabilirea diagnosticului, prescrierea tratamentului. Cu simțul clinic deosebit, cu o intuiție ieșită din comun, cu acel faimos fler medical, cu marea capacitate de diagnostic, își uimea contemporanii. Gândindu-mă la aceste calități de excepție, mă cutremură cuvintele pe care le-a rostit după ce a examinat trupul neînsuflețit al lui Octavian Goga (mai 1938, Ciucea): „Tavi a fost otrăvit”^{xxxv}.

Probabil și în cazul acesta, grație spiritului său hipocratic, Iuliu Hațieganu să fi identificat adevăratele cauze ale tragicei morți^{xxxvi}.

Poate că nimeni în România n-a ilustrat spiritul hipocratic mai bine decât acest „MAGISTER REVERENDISSIMUS” („Maestrul cel mai venerat”). Profesorul Ioan Goia afirma cu deplin teamei: „Rar se întâlnește un maestru care să fi fost atât de iubit de colaboratorii săi”^{xxxvii}.

Care sunt secretele acestei iubiri?

Grija părintească pentru studenți. În timpul refugiului la Sibiu își enunța deza de rector astfel: „nici un student ordonat înscris să nu flămânzească, să nu rabde frig”^{xxxviii}.

Al doilea secret îl reprezintă eleganța ținutei și tuturor actelor sale, delicatețea, modelul de autoritate spirituală pe care l-a oferit colaboratorilor săi, într-o lume dominată în general, de intrigă, platitudine și suficiență. Le transmitea într-o manieră proprie concepția medicului și umanistului J. Francois Rabelais: „Medicina este știința și conștiință. Ea cere minte clară și inimă caldă”. Ultima formulare ne amintește celebre „Cugetări” ale lui Blaise Pascal: „inima cunoaște legi pe care rațiunea nu le cunoaște”. Ideea aceasta era prezentată de I. Hațieganu astfel: „Însămânțarea binelui în lume se face prin sentiment. Rațiunea singură nu permite zborul. Pentru a servi oamenii trebuie să te ridici pe aripile entuziasmului”^{xxxix}. În fața unei astfel de exprimări aforistice nu poți să nu-i dai dreptate lui Hipocrate: „Un medic care gândește filosofic este și un semizeu”. La gândirea filosofică se adaugă un atribut al zeilor: generozitatea. Prof. dr. doc. Ștefan Hărăguș spunea că „era de o dărnicie neasemuită cu colaboratorii”^{cxli}; considera clinica marea sa familie în care domina spiritul de echipă, colaborarea prietenească.

Al treilea secret al iubirii față de Iuliu Hațieganu era harul divin și rarismul de „a da totul și a nu cere nimic”^{xli}. Har a cărui sursă nesecată este dragostea de oameni. Aceeași sursă o are și cea de a treia fațetă a personalității sale, aflată sub semnul patriotismului, a spiritului civic.

Iuliu Hațieganu „a trăit permanent în serviciul binelui public”^{cxlii}, conștientizând imensa răspundere socială a profesiei sale, înțelegând că nimic măreț și durabil nu se poate realiza în numele interesului particular. Profesorul Ioan Goia afirma, cu justete, că biografia lui „... se continuă sub *speciae aeternitatis*, în tot ceea ce din creația lui nu se poate stinge niciodată: în ștafeta științei, transmisă din generație în generație, în arta medicală românească, în exemplul peren al unei mari conștiințe umane și civice”^{cxliii}.

Ceea ce a făcut Iuliu Hațieganu pentru semenii săi derivă din natura esenței divine din cel puțin două motive: pentru că a fost un autentic credincios

(dorea inițial să devină preot greco-catolic) și pentru că Dumnezeu a răsplătit credința sa cu atâta har. Sentimentele sale religioase au fost întrupate și în biserica din Parcul sportiv.

Ar fi minunat dacă această biserică ar fi refăcută în memoria celui care a dăruit atâtor generații de studenți de la Alma Mater Napocensis o grădină a „tineretii fără bătrânețe și a vieții fără de moarte”. Înainte de plecarea în refugiu la Sibiu, Iuliu Hațieganu a așezat într-un colț mai ascuns al parcului o tablă modestă, cu următorul text: „Ideea parcului sportiv s-a născut la moartea lui Țuțu Hațieganu-1928”^{cxliv}. Marea sa bunătate, izvorâtă din credință, a transfigurat tragedia din planul vieții individuale într-un dar făcut fiilor săi spirituali și comunității. În mod paradoxal, din tragedie s-a întrupat un loc al bucuriei, sub semnul unei copleșitoare forțe sufletești, al unui înalt spirit social și al unei gândiri superioare^{xlv}.

Profesorul Roman Vlaicu relatează despre o mărturisire a lui Iuliu Hațieganu, făcută în 1941, în legătură cu moartea lui Țuțu, la numai 10 ani: „Toate înfăptuirile ce au urmat după această dată au fost închinare tineretului, în memoria celui a cărei icoană trăiește permanent luminoasă și ca îndemn spre jertfă în inima mea”. La un curs ținut în 1953, vorbind despre meningita tuberculoasă, care a cauzat moartea iubitului său fiu, profesorul a lăcrimat și cu un adânc suspin le-a spus studenților săi: „Am avut și eu o atare durere ce nu se poate uita”^{cxlvi}.

Din fericire pentru omenire, sufletele mari, puternice, caracterele frumoase se înalță din punct de vedere moral după o astfel de durere, înțelegând în marea lor bunătate că fiecare dintre noi trebuie să poarte pe umeri o parte din durerile lumii. Destinul profesorului confirmă strania idee exprimată de Voltaire în *Candid* sau *Optimismul*: „... și nenorocirile particulare produc binele general, și astfel cu cât sunt mai multe nenorocirile particulare cu atât e mai bine”^{cxlvii}.

Pe lângă Parcul sportiv al tineretului (care l-a consacrat ca părinte al educației fizice și sportului în țară), realizare unică în sud-estul european, distins cu medalia de bronz la expoziția de arhitectură pentru parcuri sportive a Olimpiadei de la Berlin din 1936, profesorul a creat organizația cultural-sportivă „Șoimii Carpaților” (cca 60.000 membri). După 1937, această organizație, patronată de Astra, s-a opus propagandei șovine de tip legionar și horthyst. Sub auspiciile Astrei, al cărei membru marcant a fost (având și calitatea de președinte al filialei Cluj), a înființat cercuri medicale în 7 orașe din Transilvania și Banat, pe care le-a înzestrat cu aparatură de dispensar din bani proprii. Iuliu Hațieganu a organizat, până în 1939, în toate județele Ținutului Someș, Serviciul Social, fiind director al acestui serviciu în cadrul Astrei.

Celor care l-au admirat ca om și l-au simpatizat ca prezență socială, profesorul le-a făcut un dar neprețuit: a trezit în sufletele lor fiorul conștiinței naționale, al atașamentului față de bogatele tradiții românești. Acest dar s-a materializat în: 15 case de cultură la sate, pe care le-a subvenționat, în acele de neuitat duminici cultural-sportive, petrecute în satele din împrejurimile Clujului. „Caravana medicală ajunsă la destinație se oprea la marginea satului, pentru a lua

masa « din traistă ». Opinia profesorului era clară: a nu solicita de la oameni nimic^{cxlviii}.

Toate aceste preocupări intense pentru problemele sociale și nevoile sănătății publice aveau un scop plin de noblețe: păstrarea și dezvoltarea capacităților fizice și morale ale concetățenilor săi. Prin opera sa de mecenat a demonstrat armonia dintre faptele și vorbele sale: „Singur caracterul cristalizează inteligența mobilizând forțele personalității în lupta constructivă pentru atingerea unui scop înalt“.

La comemorarea a 15 ani de la moartea profesorului, dr. Onoriu Chețianu rememora: „Îl vedem parcă trecând pe stradă, elegant și sobru, simplu și strălucitor totodată printre contemporanii săi^{cxlix}“.

Admirația de care s-a bucurat din partea contemporanilor ni s-a transmis și nouă, datorită ecoului pe care l-a avut și-l va avea activitatea sa pentru multe generații.

Câți dintre discipolii săi nu au rostit în fața pacienților binefăcătoarele sale recomandări? Parcă-l auzim spunând: „Te vei vindeca dacă vei respecta trei cerințe: odihnă, aer mult și bun, mâncăruri regulate și substanțiale. Ai nevoie și de trei condiții: bani, paciență, inteligență^{cl}“.

Cunoscându-i faptele, nu te mai miri că s-au tras clopotele 3 zile, într-un sat îndepărtat din Vrancea, la vestea morții sale.^{li}

Multe zboruri spre culmile vieții, spre împlinire, au putut continua, pentru că a vegheat Iuliu Hațieganu. Ne alăturăm lui T. Arghezi care, în 4 septembrie 1959, a rostit „potrivitele cuvinte“: „A mai murit un NEMURITOR“.^{lii}

NOTE:

ⁱ Ștefan Blăjan, *Contemporanii și urmașii despre Iuliu Hațieganu*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1985

ⁱⁱ *Ibidem*, p. 190

ⁱⁱⁱ *Ibidem*, p. 19

^{iv} Stelian Neagoe, *Viața universitară clujeană interbelică*, vol I, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 166

^v Ștefan Blăjan, *op. cit.*, p. 123, 125

^{vi} *Ibidem*, p. 126

^{vii} *Ibidem*, p. 129

^{viii} *Ibidem*, p. 29

^{ix} *Ibidem*, p. 35

^x *Ibidem*, p. 29

^{xi} *Ibidem*, p. 52 (prof. dr. Valeriu L. Bologa)

^{xii} *Ibidem*, p. 129

^{xiii} *Anuarul Universității Clujene – 1930-1931*, p. 15-16,

^{xiv} *Ibidem*, noiembrie 1930 (Registrul proceselor verbale ale Ședințelor Senatului universitar, 9, 14, 27 – XI-1930

^{xv} *Ibidem*, 1930-1931

^{xvi} Florea Marin, *Furtună în centrul medical clujean 1919-1960*, p.148 Edit. Medicală Universitară „Iuliu Hațieganu”, Cluj-Napoca 1998

- xvii Ștefan Blăjan, *op. cit.* p. 229
- xviii Pațița Silvestru, *Luceferi*, vol I, Edit. „Ion Creangă”, București 1982
- xix Stelian Neagoc, *op. cit.*, vol II, pp. 284-286
- xx *Ibidem*, p. 295-296
- xxi *Ibidem*, p. 353-354
- xxii *Ibidem*, p. 361-362
- xxiii *Ibidem*, p. 290
- xxiv *Ibidem*, p. 363
- xxv Ștefan Blăjan, *op. cit.* p. 42
- xxvi *Ibidem*, p. 203 (Apud - „Ardealul”, nr. 6, 5 feb. 1944, p. 3, București)
- xxvii *Ibidem*, foto 59
- xxviii *Ibidem*, pp. 200-201
- xxix *Ibidem*, p. 104 (Apud Octavian Iodori)
- xxx *Ibidem*, p. 115
- xxxi *Ibidem*, p. 109
- xxxii *Ibidem*, p. 99
- xxxiii *Ibidem*, p. 77 (prof. dr. doc. Leon Daniello)
- xxxiv *Ibidem*, p. 129 (prof. dr. doc. Ion Goia)
- xxxv Corneliu Blaga, *Lucian Blaga necunoscut*, Alba Iulia, 1995, p. 23
- xxxvi *Ibidem*
- xxxvii Ștefan Blăjan, *op. cit.* p. 17
- xxxviii Anuarul Universității, 1941-1942 pp. 44-45, Arhivele Statului Cluj
- xxxix Ștefan Blăjan, *op. cit.*, p. 31
- xl *Ibidem*, p. 31
- xli *Ibidem*, p. 171
- xlii *Ibidem*, p. 178 (prof. dr. doc. Aurel Nona)
- xliii *Ibidem*, p. 122
- xliv *Ibidem*, p. 172 (Albin Morariu)
- xlvi *Ibidem*, p. 249 (Prof. dr. doc. Roman Vlaicu)
- xlvi Florea Marin, *op. cit.*, p. 54
- xlvii Voltaire, *Candid sau Optimismul*, TRAD. Al. Phillippide. P.108; Edit. „Hyperion”, Chișinău, 1993
- xlviii Ștefan Blăjan, *op. cit.*, p. 68 (Dr. Onoriu Cheșanu)
- xlvi *Ibidem*, p. 68
- l *Ibidem*, p. 227 (Dr. Vilian Șorban)
- li *Ibidem*, p. 204
- lii *Ibidem*, p. 43

ETNIE ȘI CONFESIUNE ÎN TRANSILVANIA DE NORD-VEST ÎN PERIOADA 1940-1944

I. Constituția din 1923, Concordatul din 1927, realitatea etnică și confesională din Transilvania interbelică. Câteva cadre generale

Tratatul de pace din 1919-1920 au avut drept rezultat o configurație geopolitică inedită care, însă, nu a rezistat mai mult de două decenii datorită tocmai inconvenientelor flagrante cuprinse în textele acestor documente. Tabăra „nemulțumiților” a făcut numeroase referiri la „nedreptățile” care se întrezăreau încă din timpul Conferinței de la Paris cât, și mai ales, după aceea. În special în anii '30, după preluarea puterii de către Hitler, revizuirea tratatelor a căpătat valențe cu totul deosebite, constituind priorități absolute ale politicii externe promovate de Berlin, Budapesta, Roma și Sofia¹.

În acest context, la 30 august 1940, la Viena, von Ribbentrop și contele Ciano au tranșat în favoarea Ungariei revendicările teritoriale privind Transilvania (sau cea mai mare parte a ei)². Prin decizia luată la Palatul Belvedere, percepută drept „Dictat” de către clasa politică și opinia publică din România, Ungariei îi revenea o populație de 2.600.000 de locuitori, dintre care aproximativ 1.300.000 români (49.6%) și 975.000 de unguri (37%) (conform datelor oficiale românești) și un teritoriu de 42.000 de km².

În textul nostru dorim să analizăm câteva aspecte privind politica promovată de către regimul horthyst față de bisericile românești (ortodoxe și greco-catolice) din Transilvania de Nord-Vest în perioada 1940-1944. Drept premisă esențială a acestui demers este necesar să menționăm că, în teritoriul amintit, ortodocșii reprezentau o treime, în timp ce greco-catolicii erau două treimi din totalul românilor.

Articolul 5 al Constituției din 1923 stipula faptul că „românii, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau de religie se bucură de libertatea conștiinței, de libertatea învățământului, de libertatea presei”³, iar articolul 7 stabilea că

¹ În acest sens vezi, A.J.P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial*, Editura Polirom, Iași, 1999; Eric Hobsbawm, *Secolul extremelor*, Editura Lider, București, 1994; Paul Johnson, *O istorie a lumii moderne. 1920-2000*, Editura Humanitas, București, 2003; C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *România și Conferința de Pace de la Paris (1918-1920). Triumful naționalităților*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983.

² Vezi și Aurică Simion, *Dictatul de la Viena*, ediția a II-a, Editura Albatros, București, 1996; Ion Giurcă, *Anul 1940. Drama României Mari*, Editura Pro-Transilvania, București, 2000; Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, Editura Colosseum, București, 1991; Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii (iulie-august 1940)*, Editura Enciclopedică, București, 1991; István Lázár, *Petite histoire de l'Hongrie*, Editura Corvina, Budapest, 1990; Daniel Csátári, *Dans la Hongro-Roumaines de tourmente. Les relations 1940-1941*, Akademiai Kiado, Budapest, 1974.

³ „Monitorul Oficial”, nr. 282, din 29 martie 1923.

“deosebirea de credințe religioase și confesiuni, de origine etnică și de limbă, nu constituie în România o piedică spre a dobândi drepturile civile politice și a le exercita”. Referitor la libertățile religioase⁴, articolul 20 al legii fundamentale a României Mari garanta tuturor cultelor “deopotrivă libertate și protecțiune, întrucât exercițiul lor nu aduce atingerea ordinii publice, bunele moravuri ale legilor de organizare a statului”⁵. Bisericii Ortodoxe i se recunoștea titlul de “dominantă”, sintagmă menționată și în Constituția din 1938. În aceasta din urmă se adăuga, în articolul 19, că “religia creștină ortodoxă fiind religia mării majorității a românilor, este dominantă în Statul Român, iar cea greco-catolică are întâietate față de celelalte culte”⁶.

Stabilirea unei ierarhii în rândul cultelor, anume desemnarea ortodoxiei ca având primatul față de toate celelalte, a provocat, evident, nemulțumirea profundă a unor biserici⁷. Multiculturalitatea etnică și confesională a Transilvaniei, acceptată până la 1918 prin excluderea românilor și a ortodoxiei, a limitat astfel, după Unire, reprezentativitatea romano-catolicilor și a bisericilor protestante⁸.

Un conflict direct și deschis cu Biserica Catolică nu era dorit în acest moment, România acționând pe drumul centralizării statului și a construirii unei politici externe care să-i ofere siguranța tuturor frontierelor. Acesta poate fi și unul dintre motivele pentru care autoritățile de la București au deschis tratative în deceniul al treilea al secolului XX pentru semnarea unui Concordat cu Sfântul Scaun⁹, eveniment pus în practică la 10 mai 1927¹⁰. România a devenit singura țară ortodoxă semnatară a unui astfel de document cu Vaticanul, ceea ce a sporit autoritatea statului în arena internațională, desigur, nu fără concesii, atât de o parte, cât și de cealaltă. În textul Concordatului, semnat de către Vasile Goldiș, din partea României și de cardinalul Piedro Gasparri, din partea Vaticanului, se stabileau relațiile dintre Biserica Catolică și Statul Român. În acest sens, episcopii aveau deplina libertate în exercitarea

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Idem*, nr. 42, din 20 februarie 1938.

⁷ Un exemplu elocvent este cel al episcopului Bisericii Reformate, Sándor Makkai, care după 1918, a luat decizia de a pleca în Ungaria, motivându-și gestul într-un articol intitulat *Nem lehet (Nu se poate)*. Înalțul prelat nu întrezărea nici o alternativă, existența de minoritar devenind pentru el insuportabilă, însăși categoria de minoritate înfățișându-i-se ca nedemnă de ființa umană. (cf. Csaba G. Kiss, *Europa Centrală, națiuni, minorități. Studii, eseuri, articole*, Pesti Szalon – Kriterion, Sfântu Gheorghe, 1996, p. 176).

⁸ În Transilvania trăiau 5.550.000 de cetățeni români, din care 57.53% erau de naționalitate română, 20.86% de naționalitate ungară, 12.16% germană și 3.3% evrei. Referitor la structura confesională, ortodocșii reprezentau 40.2%, greco-catolicii 19.96%, romano-catolicii 20.76%, reformații 10.16%, evanghelicii 3.4%, iar cultului mozaic îi aparțineau 3.66% din populație. (Conform recensământului din 29 decembrie 1930, în Transilvania, apărut în *Anuarul statistic al României pe anul 1938*, vol. I, p. 34-39).

⁹ Ținem să menționăm că vom folosi termenul de Vatican în textul nostru, deși din punct de vedere oficial, statul cu acest nume a fost recunoscut abia la 11 februarie 1929, prin Tratatul de la Laterano, semnat între Italia și Sfântul Scaun.

¹⁰ Nechita Runcan, *Relațiile României cu Vaticanul în perioada interbelică*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2004, p. 197; Vasile Goldiș, *Concordatul*, Tipografia Diecezană, Arad, 1928, p. 30.

obligațiilor religioase dar și în conducerea administrativă a diecezelor; drepturile și prerogativele pastorale erau conforme cu disciplina Bisericii Romano-Catolice, episcopii și clerul având libertatea de a da indicații de ordin religios, moral și bisericesc; consimțământul guvernului era cerut doar în cazul numirii unui cleric de naționalitate străină¹¹.

Reușita extraordinară în plan diplomatic, rod al politicii externe extrem de pragmatice și de deschidere totală către aliații tradiționali promovate de către guvernul generalului Alexandru Averescu (în 1926 se încheiaseră tratate de alianță cu Italia și Franța) poate fi pusă și pe seama excelentelor raporturi dintre premierul român și Mussolini. În același timp, însă, acest succes a declanșat opoziții vehemente ale unor înalți ierarhi ai Bisericii Ortodoxe. Referitor la această problemă, Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului, susținea, în dezbaterea parlamentară din 23 mai 1929, referitoare la ratificarea Concordatului, că *“ținând seama și respectând normele cuprinse în Constituție, noi, Episcopatul ortodox, credem că este inadmisibil ca unul din cultele minoritare din România să fie favorizat, aplicându-i-se un regim special în afară de prevederile adoptate de Constituție”*¹².

În același timp, dorim să subliniem faptul că, nu toți reprezentanții Bisericii Romano-Catolice maghiare au salutat semnarea Concordatului cu Vaticanul. Prin vocea lui Elemér Gyarfás, președintele laic al *“Status”*-ului romano-catolic ardelean, se inducea opinia conform căreia documentul agrava situația Bisericii Catolice, prin *“contopirea episcopiei Oradiei Mari cu cea a Sătmarului”*, văzută ca o *“desființare”* a acestei episcopii, care ducea la scăderea numărului episcopilor de rit latin cu unul, ajungând la același număr cu cele de rit grec¹³. Existau și opinii, în rândurile aceleiași comunități etnice și confesionale, potrivit cărora Concordatul ar fi fost binevenit. În anul 1929, episcopul de Alba-Iulia, Karol Máiláth, în discursul deschiderii Congresului *“Status”*-ului romano-catolic ardelean, arăta că semnarea Concordatului a adus folease atât Bisericii Romano-Catolice, cât și *“celorlalți frați maghiari iubiți, care nu se țin de Biserica noastră. Și ei pot ajunge la libertate mai multă pe baza libertății noastre și pot rămâne stăpâni pe ea. Ceea ce mai lipsește din Concordat se poate și trebuie să se îplinească”*¹⁴.

O poziție evident favorabilă factorilor de decizie de la Budapesta – în ceea ce privește relațiile cu România și statutul Bisericii Romano-Catolice din Transilvania – se regăsește și în rapoartele elaborate de către reprezentanții diplomați ai Papei. Astfel, ministrul României la Vatican, Dimitrie C. Pennescu, îl informa pe ministrul de Externe I.G. Duca, la 30 ianuarie 1925, că, în opoziție cu statutul pe care îl deținea, Nuntialul apostolic în Ungaria nu-și reținea simpatiile și acționa deschis, participând la *“manifestații iredentiste maghiare”*¹⁵. Astfel de știri erau menite a spori convingerea

¹¹ Nechita Runcan, *op. cit.*, p. 255.

¹² *Dezbateri parlamentare. Senatul. Ședința de joi, 23 mai 1929*, în *“Monitorul Oficial”*, nr. 54, 6 iulie 1929, p. 1816-1820.

¹³ *Ibidem*, p. 1821.

¹⁴ Nechita Runcan, *op. cit.*, p. 295.

¹⁵ *Ibidem*, p. 294.

guvernului liberal al lui Ion I.C. Brătianu că a luat decizia corectă în amânarea *sine qua-non* a negocierilor cu Vaticanul. În opoziție, guvernul generalului Alexandru Averescu, care a urmat celui liberal, a adoptat deschidere maximă față de problemele puse de semnarea Concordatului.

Preoții catolici aveau convingerea unui suport moral și instituțional din partea Suveranului Pontif, Papa Pius al XI-lea, care se dorea solidar cu comunitatea catolică a ungarilor și urmărea cu atenție mersul negocierilor Concordatului cu prima țară ortodoxă (în condițiile în care romano-catolicismul din România însemna majoritar maghiarimea transilvăneană). În acest sens, în prima zi a anului 1927, dându-le binecuvântarea miilor de pelerini unguri sosiți la Roma, papa le transmitea “*să ducă la biruință conștiința națională și adevărata religiozitate și să facă din nou Ungaria mare și fericită*”¹⁶.

Importante voci ale opiniei publice românești, cum ar fi ziarul “*Curentul*”, au abordat consecințele încheierii Concordatului asupra raporturilor etnice, în regiunile de frontieră, acolo unde presiunile – inclusiv cele materiale – riscau să afecteze o realitate etnică precară românilor și altor comunități nemaghiare, cum ar fi șvabii catolici. În articolul lui G. Mocanu, intitulat “*Maghiarizarea în toi la granița de Vest*”, din 30 ianuarie 1928, se menționau, între altele, următoarele: “*mai aprigă este propaganda de maghiarizare făcută de preoții catolici care au toate posibilitățile la îndemână. Influența materială și morală deopotrivă este pusă în serviciul acestei propagande, iar poporul șvăbesc, căci de maghiarizarea lor este vorba, este supus celei mai neînchipuite mașinații*”¹⁷. În aceeași publicație, din 10 februarie 1928, Pamfil Șeicaru se oprea special asupra situației șvabilor sătmăreni amenințați cu maghiarizarea în condițiile lipsei școlilor în limba maternă și a oficerii slujbelor de către preoți catolici maghiari, în limba maghiară¹⁸.

Semnarea Concordatului nu a reușit să detensioneze relațiile etnice dintre români și maghiari. Refuzul dialogului, în special la nivelul elitelor, și politica descentralizatoare, uniformizatoare și naționalistă din perioada 1934-1940 au dus la eșecul unei înțelegeri. Efectul a fost devastator, materializându-se prin actul de la 30 august 1940, și îndeosebi, în numeroasele excese din teritoriile intrate sub administrație ungară după “*Dictatul de la Viena*”.

II. Ortodoxia transilvăneană, propaganda mediatică ungară și relațiile interetnice. Studiu de caz: situația din Secuime și cea din Maramureș

În urma “*Dictatului de la Viena*”, o jumătate din teritoriul Eparhiei Ortodoxe a Clujului, precum și din cel al Eparhiei Ortodoxe a Oradei a rămas în România, iar cealaltă jumătate, sub administrație maghiară. De asemenea, în teritoriul cedat a rămas întreaga Eparhie Ortodoxă a Maramureșului și alte trei protopopiate

¹⁶ “*Magyar Katholikus Almanach*”, Oradea, 1927, p. 384.

¹⁷ G. Mocanu, *Maghiarizarea în toi la granița de Vest*, în “*Curentul*”, (an I), nr. 20, 30 ianuarie 1928, p. 2.

¹⁸ Pamfil Șeicaru, *Episcop catolic terorizând învățători de stat*, în “*Curentul*”, (an I), nr. 31, 10 februarie 1928, p. 4.

aparținătoare Sibiului, situate în actualele județe Mureș, Harghita și Covasna. Aceste modificări făceau ca situația administrativă a Ortodoxiei transilvănene, din punct de vedere statistic, să se prezinte astfel, în toamna anului 1940:

- în Eparhia Clujului – 8 protopopiate, 184 de parohii, 3 mănăstiri și 160.718 credincioși;
- în Eparhia Oradiei – 5 protopopiate, 110 parohii, 46 de filii și 108.981 de credincioși;
- în Eparhia Maramureșului – 5 protopopiate, 87 de parohii, o filie și 40.057 de credincioși;
- în Eparhia Sibiului – cele trei protopopiate menționate aveau în total 55 de parohii, 211 filii și 29.692 de credincioși¹⁹.

Desigur, condițiile create după 30 august necesitau o nouă organizare a vieții religioase din Transilvania de Nord-Vest. Acest lucru se impunea și datorită faptului că episcopului de Maramureș, Vasile Stan, nu i s-a permis să se întoarcă în eparhia pe care o păstora, după ce a acceptat să participe într-o comisie, ca reprezentant al statului român, la negocierile pe teme confesionale purtate la Budapesta. Autoritățile ungare au invocat, în decizia lor, calitatea oficială pe care a acceptat-o ierarhul bisericesc. Un alt înalt cleric ortodox, Nicolae Popovici al Oradiei, a fost expulzat în România la 5 octombrie 1940, împreună cu alți trei sute de intelectuali români. În acest context, episcopul Nicolae Colan al Clujului (1936-1957) a fost nevoit să preia administrarea unui teritoriu pe care l-a definit drept “*mare cât o țară*”²⁰. Această situație se dovedea foarte dificilă deoarece o parte din clerici s-a refugiat în România, alături de aproximativ 280.000 de credincioși. Pe lângă cei doi episcopi amintiți, între clericii care i-au urmat îi mai putem aminti pe consilierul eparhial dr. Sebastian Stanca, de la Cluj, pr. prof. dr. Isidor Todoran, prof. dr. Gheorghe C. Stănescu, prof. dr. Vasile Petrașcu, ultimii trei, cadre didactice la Academia Teologică Română de la Cluj²¹.

În acest timp, atât presa din țară, cât și cea de la Budapesta și din Europa, a urmărit îndeaproape procesul instalării noii administrații maghiare, în Transilvania de Nord-Vest, precum și situația etnicilor români din această provincie. “*Universul*”, unul dintre cele mai importante cotidiene interbelice românești, la puțin timp după transferul de putere, constata, la 23 septembrie 1940, că “*situația minorităților din nordul Ardealului se agravează din zi în zi, din ceas în ceas. Ei (românii n.n.) au fost scoși în afară de lege și pe lângă maltratările suferite li se confiscă vitele, cerealele și întreg avutul din case*”²².

¹⁹ Alexandru Moraru, *Violența împotriva lui Dumnezeu – Câteva aspecte din perioada 1940-1945*, în vol. *Violența “în numele lui Dumnezeu”*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2002, p. 92-110.

²⁰ Idem, *La răscruce de vremei o viață de om: Nicolae Colan, episcopul Vadului, Feleacului și Clujului (1936-1957). După documentare, corespondențe, relatări, impresii*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1989, p. 21-22.

²¹ Nicolae Corneanu, *Biserica Ortodoxă din Nord-Vestul țării în timpul prigoanei horthyste*, Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1986, p. 79-98.

²² *Ibidem*, p. 26.

În altă ordine de idei, presa radicală din Ungaria încerca să inducă opiniei publice, ideea conform căreia bisericile ortodoxe (n.n. – românești) ar fi dăunat conștiinței colective a maghiarilor. În acest sens, la 12 octombrie 1940, ziarul budapestan *“Magyarország”* (*“Ungaria”*), în articolul *“Pentru satele secuiești batjocorite”*, se oprea asupra unei probleme extrem de sensibile pentru o mare parte a cititorilor săi: așezarea românilor în județele secuiești, pericolul modificării structurii etnice tradiționale. Biserica Ortodoxă ar fi reprezentat, în conștiința colectivă, principalul factor deznaționalizator al secuilor: *“satelor ungurești trebuie să li se dea aspectul lor vechi”*, iar principala acțiune în acest sens, urma să fie înlăturarea bisericilor românești (e adevărat, cele mai multe fuseseră construite în perioada interbelică)²³. Tot în 12 octombrie 1940, *“Uj Magyarország”* (*“Ungaria Nouă”*), publica o știre potrivit căreia, în mai multe comune din Secuime, se declanșase o campanie prin care localnicii cereau guvernului Ungariei să transforme bisericile în stil bizantin²⁴. Amploarea pe care o ia fenomenul este dovedită și de faptul că, la doar patru zile de la apariția articolului mai-sus amintit, pe 16 octombrie 1940, un alt organ oficial de presă din Ungaria, *“Némzeti Ujság”*, scria că *“Transilvania reanexată reclamă urgenta soluționare a clădirilor bisericilor ortodoxe românești. Fiecare simte că rezolvarea satisfăcătoare a acestei chestiuni, adică dărâmarea bisericilor fără stil și fără credincioși – nu poate fi evitată”*²⁵. Această acțiune era încurajată și din perspectiva faptului că Biserica reprezenta singura instituție românească credibilă, iar capacitatea mobilizatoare a ei se dovedise a fi extrem de mare. În același sens, ziarul de limbă maghiară *“Szamos”* din Satu-Mare, a publicat un articol, la 5 ianuarie 1941, în care sublinia faptul că *“nenorocita catedrală ortodoxă construită în stilul bizantin al patriarhilor”*, considerată *“un monstru arhitectonic”*, mai exista doar datorită *“toleranței nelimitate a bunului pământ maghiar”*. În continuare, semnatarul articolului îndemna sătmărenii să dărâme *“această creație de rușinoasă amintire a biruinței balcanice”*²⁶.

Realitățile incriminate de către partea maghiară drept factor destabilizator în păstrarea identității au avut, în perioada interbelică, în mod contrar, efecte din cele mai benefice pentru românii din aceste regiuni, în special pentru cei din județele secuiești. În colaborare, mitropolitul ortodox din Sibiu și cel greco-catolic de Blaj (responsabili pentru enoriașii din județele Ciuc, Odorhei și Trei Scaune) au sprijinit construirea de lăcașuri de cult, cu preoți români²⁷.

Reacțiile etnicilor maghiari, favorabile trupelor lui Horthy și ostile românilor, nu trebuie generalizate: există mărturii documentare care confirmă această situație, dar la fel, sunt semnalate și situații contrare. În acest sens, un eveniment interesant s-a petrecut în localitatea Racoșul de Sus (lângă Baraolt), din județul Odorhei, unde,

²³ *“Magyarország”*, Budapesta, 12 octombrie 1940.

²⁴ *“Uj Magyarország”*, Budapesta, 12 octombrie 1940.

²⁵ Mihai Fătu, *Biserica Ortodoxă din Nord-Vestul țării în timpul prigoanei horthyste*, Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1985, p. 65.

²⁶ *Ibidem*, p. 66.

²⁷ Nicolae Corneanu, *op. cit.*, p. 30.

imediat după intrarea armatelor ungare, la începutul lunii septembrie 1940, s-a dat ordin ca toți sătenii să se adune în fața primăriei. Aici, comandantul trupelor a ordonat dărâmarea imediată a bisericii ortodoxe. În timp ce mulțimea a rămas nemișcată, unul dintre săteni s-a dovedit ascultător și s-a urcat pe turlă pentru a da jos crucile. Un martor ocular povestește cum "*curajosul*" s-a dezechilibrat și s-a prăbușit de pe acoperișul bisericii, murind imediat. Acest lucru a condus la o stare de panică în rândul celor prezenți. În cele din urmă, soldații au fost cei care au dus ordinul la îndeplinire²⁸. La Doboșeni, pe valea Comoșului, tot în apropiere de Baraolt, soldații au fost ajutați de trupele speciale de leventi în executarea ordinelor de demolare a bisericii, fără ca populația locală, neromânească, să participe.

Demolările bisericilor românești (ortodoxe și greco-catolice) erau încurajate de convingerea autorităților ungare potrivit căreia "*românizarea*" a avut succes în perioada interbelică, în teritoriile secuiești, aproape exclusiv prin intermediul credinței și al preoților români. Din acest motiv, spre exemplu, la Vărghiș (la câțiva kilometri de cazurile amintite, Racoșul de Sus și Doboșeni), unde înainte de 1940 erau înregistrați aproximativ 400 de români, s-a decis distrugerea lăcașului de cult. Aceiași soartă au avut-o și bisericile din Ocland (pe valea Homorodului Mic) și Filia (pe valea Comoșului, lângă Doboșeni și Vărghiș), ridicate de preotul Ioan Popa, expulzat imediat după "*Dictat*". Comandantul garnizoanei din Ocland a ordonat și dărâmarea bisericii noi din Biborțeni, sfințită de mitropolitul Nicolae Bălan în 1937, ceremonie la care a asistat și Nicolae Iorga. Un contemporan cu evenimentele, Benedek Imre, mărturisea că jandarmii i-au forțat pe civili să participe la demolarea lăcașului de cult, amenințându-i pe cei ce se împotriveau. Așa cum se poate observa din exemplele de mai sus, distrugerea bisericilor a fost provocată, în cele cinci localități, de excesele comandantului militar, fără să existe protestele administrației (care era tot militară)²⁹.

Aurel Rusu, fost notar public la Ocland, până la 30 august, a participat ca martor ocular la distrugerea bisericii din comună, la sfârșitul lunii septembrie 1940. Acesta relatează cum acțiunea a fost declanșată de către soldați la ordinele colonelului garnizoanei Ocland, iar după plecarea lor, "*s-a continuat prin populația civilă*". Preotul catolic, deși solicitat să intervină, a refuzat, insistând pentru respectarea ordinului, evitând astfel, eventualele represalii militare³⁰.

La fel ca și în cazul anterior, din Secuime, și în Nord-Vestul Transilvaniei, problema abuzurilor la adresa structurilor etnice și confesionale, s-a repetat deși în alte cadre. La 8 octombrie 1940, Vasile Stan, solicita mitropolitului Nicolae al Ardealului aprobarea stabilirii, în refugiu, a reședinței episcopale a Maramureșului, la Sibiu. În acest timp, odată cu instaurarea administrației militare în Sighet, reședința Episcopiei Ortodoxe a fost ocupată împreună cu imobilele aferente.

²⁸ *Transilvania -- ultima prigoană maghiară*, Edizioni Europa, Roma, 1980, p. 50.

²⁹ *Ibidem*, p. 47.

³⁰ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fondul 71/Transilvania, vol. 199, f. 259-260.

Imediat după 30 august 1940, biserica ortodoxă din Valea Hotarului a fost cedată de către autorități credincioșilor maghiari, iar lăcașurile din Livada (lângă Satu-Mare), colonia Colonel Paulian (între Carei și Satu-Mare) și Văgaș (județul Satu-Mare) au fost date în folosință Episcopiei Greco-Catolice din Hajdudorog. În urma intervenției imediate a episcopului greco-catolic de Baia Mare, Alexandru Rusu, administrația militară a dispus redarea bisericii din Livada către credincioșii români; mai târziu au fost recuperate și cele din colonia Colonel Paulian și Văgaș³¹. Astfel, excesele, date de euforia primei perioade de ocupație, au fost anulate după intervenția argumentată a reprezentanților bisericilor agresate.

În prezentarea câtorva date necesare discuției noastre, vom face apel la câteva din mărturiile extrem de interesante, în majoritate inedite, care se regăsesc în fondurile Arhivei Episcopiei Române din Cluj. Trebuie să subliniem că aceasta a fost singura episcopie care a funcționat pe teritoriul cedat la 30 august 1940. Astfel, conform *Raportului anual al Consiliului Eparhial*, constatăm că, în 1941, în Maramureș, nu mai exista nici un preot ortodox³². Trei preoți, trimiși de Nicolae Colan al Clujului, să officieze servicii religioase în teritoriul amintit, au fost arestați, închiși la Budapesta, iar apoi li s-a impus domiciliul forțat la Borșa. Numeroasele demersuri ale episcopului Vasile Stan, aflat în refugiu la Sibiu, pentru a obține aprobarea ca unii dintre preoții români să poată să-și îndeplinească obligațiile, au rămas fără rezultat. Astfel, la 26 aprilie 1941, a doua zi de Paști, făcând o vizită în unele localități din Maramureș, episcopul Nicolae Colan a găsit bisericile ortodoxe goale și sigilate³³.

Dintr-un raport al eparhiilor din Ungaria, din 1941, se arată că, prin împrejurările create pe de o parte prin actul de la 30 august 1940, pe de altă parte prin repercusiunile războiului, s-a ajuns ca viața religioasă a românilor ortodocși să se restrângă între cadre modeste de activitate. Pentru Maramureș, datele sunt incerte sau lipsesc cu desăvârșire, în vreme ce, din Secuime, mărturiile documentare sunt parțiale (provin doar din nouă parohii)³⁴. Informații interesante se regăsesc, în conținutul raportului mai-sus amintit, în legătură cu trecerile religioase de la ortodocși la alte confesiuni. Astfel, în anul 1941 s-au înregistrat 645 de astfel de cazuri, în timp ce la sectele neoprotestante au trecut 123 de enoriași. Migrația s-a desfășurat și în sens invers, de la alte confesiuni la ortodocși trecând 53, iar de la secte, alți 18 credincioși, fenomen oarecum surprinzător pentru această perioadă, dacă ținem cont de regimul pe care îl aveau românii ortodocși (datele corespund Eparhiei Cluj)³⁵.

³¹ Nicolae Corneanu, *op. cit.*, p. 40.

³² Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Cluj (A.E.O.R.C.), Cluj-Napoca, dosar – III – 1942, f. n. (nepaginat).

³³ Au fost închise în această zonă din Nord-Vestul țării, bisericile din: Ocna-Șugatag, Remetei, Roma de Sus, Sarvarău, Ceacu, Valea Porcului, Virișmort, Borșa, Cuhea, Sighet, Cornești, Ferești, Dragomirești, Poienile de Sub Munte, Roșcova, Vișeu de Jos, Vișeu de Sus, Bercu, Bicsad, Principele Mihai, Sângerii, Tarna-Mare, Tur, Peleș, Bogas (în județele Maramureș și Satu Mare).

³⁴ A.E.O.R.C., dosar *Secția Bisericească*, f.n.

³⁵ Ibidem.

În lipsa datelor din Maramureș și Secuime, nu putem avansa ipoteze privind numărul exact al credincioșilor ortodocși, etnici români, rămași în cuprinsul Ungariei. Este aproape clar însă, că această cifră era din ce în ce mai redusă. În Eparhia Oradei, se menționa, în documentul ce avea rolul de a centraliza informațiile despre situația Ortodoxiei, datele statistice nu existau, dar era evident că, proporția sectarilor era mare³⁶.

Date informative în legătură cu viața duhovnicească din protopopiatul Satu Mare ne sunt furnizate de către trei slujitori ai bisericii: conform lor, la sfârșitul anului 1939, în instituția amintită se regăseau 22 de parohii, însumând 5.344 de suflete. Se poate constata, astfel, o creștere a numărului enoriașilor ortodocși (1.081 în 1939 – 1.115 în 1941) în oraș, în vreme ce în localitățile județului, fenomenul era în scădere (Gelu avea 655 față de 692 în 1939; Comârzana – la fel ca și cu doi ani înainte, iar Principele Mihai, 157 față de 237). În protopopiatul Baia Mare viața religioasă se desfășura „în cadre normale” pentru acea perioadă, existând activități liturgice în 24 de parohii, susținute de 14 preoți. Urmărind statisticile (în 1939 erau 11.361 de credincioși, iar în 1941 doar 9.892), se constată o scădere a populației ortodoxe, destul de intensă³⁷.

În diverse parohii, ortodoxe și/sau greco-catolice, noile autorități ungare făceau presiuni pentru reconvertire (acolo unde se considera că au intervenit, anterior, autoritățile române) sau, și mai mult pentru retrimiteră în Apuseni a coloniștilor aduși în zonele de câmpie și de frontieră³⁸. Între cele două războaie mondiale, un mare număr de moți se stabiliseră în imediata vecinătate a graniței, în zona de câmpie, pentru că această regiune era, la 1918, etnic maghiară³⁹.

Teritoriul în care etnia română și confesiunea ortodoxă au avut de suferit au fost județele din Secuime, așa cum se poate observa și mai jos. Astfel, *Raportul parohiilor din Ungaria*⁴⁰ redă realitatea confesională din cele nouă parohii pentru care există informații.

Loc. litatea	Numărul de creștincioși în 1939	Numărul de credincioși în 1941
Brețcu	1.240	518
Covasna	1.705	1.254
Dăușeni	353	349
Mărtănuș	579	231
Ojdula	322	183

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Chiar și istoricul britanic Hugh Seton Watson, ale cărui simpatii pentru români sunt evidente, recunoaște că, la 1918-1919, orașele Arad (Arad), Nagyvárad (Oradea) și Szatmárnémeti (Satu Mare) erau majoritar maghiare și evreiești, iar Marosvásárhely (Târgu-Mureș) era pur maghiar (Hugh Seton Watson, *Eastern Europe Between the Wars, 1918-1941*, New York and London, 1962, p. 298).

⁴⁰ Tabelul se regăsește în A.E.O.R.C., dosar *Secția Bisericească*, f.n.

Ozun	778	139
Valea Mare	875	845
Vâlcele	798	456
Zăbala	743	549

În condițiile în care situația românilor nu a cunoscut îmbunătățiri în Transilvania de Nord-Vest (valabil pentru perioada 1940-1944), iar încercările guvernului român de a-și face auzite revendicările la Budapesta au eșuat, a fost nevoie de implicarea guvernelor care arbitraseră la Viena, adică a celui german și a celui italian. Guvernul generalului Antonescu a cerut, la 8 octombrie 1940, alcătuirea și trimiterea unei *Comisii mixte germano-italiene* menite să analizeze situația românilor din Transilvania maghiară⁴¹. Rapoartele întocmite de către această comisie au reținut doar o parte din excesele reclamate de către reprezentanții populației românești. Concluziile comisiei s-au dovedit nesatisfăcătoare, chiar superficiale: spre exemplu, executarea unor etnici români era pusă pe seama gloanțelor “rătăcite”; vandalizarea de imobile nu putea fi anchetată din pricina lipsei de “*persoane competente*”. Tot pe seama “*incompetenței*” era pusă și neanchetarea acțiunilor desfășurate împotriva populației civile românești⁴².

Cu siguranță, această lucrare nu s-a dorit exhaustivă: tema constituie un subiect inepuizabil de dezbateri, atât pentru istoriografia română, cât și pentru cea ungară. Putem afirma că acțiunea guvernului ungar din perioada 1940-1944, desfășurată împotriva populației românești, s-a încadrat într-un efort de modificare a structurilor etnice și confesionale din teritoriul ocupat. Chiar dacă fondul evenimentelor a fost același: teama autorităților ungare că românii ar schimba raportul etnic, mijloacele de reprimare au diferit de la o provincie la alta. Dacă în Secuime, spre exemplu, represiunea etnică și confesională, materializată îndeosebi prin distrugerea bisericilor a fost rezultatul comportamentului impulsiv al comandantului militar din zonă (care era și șeful administrației locale), în Nord-Vestul Transilvaniei și, mai ales, în zona de frontieră este evident că s-au produs mai puține demolări dar, totodată, s-a apelat la alte metode. Printre acestea, amintim *reconvertirea confesională* (dar și maghiarizarea forțată în unele cazuri), *trecerea clădirilor bisericilor de la un cult la altul*, fără a se ține cont de opinia comunității sau a enoriașilor. Aceasta poate fi interpretată și prin prisma particularităților regionale: în timp ce Nord-Vestul și zona de frontieră erau puternic urbanizate, deschise, Secuimea a reprezentat o regiune preponderent rurală, arhaică, închisă.

⁴¹ Mareșalul Ion Antonescu, *Secretele guvernării – rezoluții ale Conducătorului Statului (septembrie 1940 – august 1944)*, Editura Românul, București, 1992, p. 18-19.

⁴² *Teroarea hortysto-fascistă în Nord-Vestul României – septembrie 1940-octombrie 1944*, (coord. Mihai Fătu și Mircea Mușat), Editura Politică, București, 1985, p. 84.

ACTIVITATEA SENATULUI EPITROPESC¹ AL EPISCOPIEI ORTODOXE DE ORADEA ÎNTRE 1920-1940

Conservarea, asigurarea și extinderea averilor Diecezei a fost țelul principal al acestei secții a Episcopiei Ortodoxe de Oradea. Atribuțiile sale au fost stabilite prin Statutul Șagunian, iar după 6 mai 1925 prin Statutul de organizare a Bisericii Ortodoxe Române. Potrivit articolului 144 din Statut atribuțiile sale au fost de a administra întreaga avere mobilă și imobilă a eparhiei, precum și fundațiile acesteia.

Din 1920, după restaurarea Episcopiei, Senatul epitropesc, cu sprijinul episcopului Roman R. Ciorogariu, a fost preocupat de achiziționarea unor noi edificii. La acea dată, imobilele pe care le avea Episcopia de Oradea au fost cel din strada Poștei nr. 6 [azi Roman R. Ciorogariu], cumpărată în 1882, cu prețul de 4000 fl., o parte împrumutați din fondul Episcopiei din Arad [2500 fl.], iar restul din fondul Consistoriului, și cel din strada A. Șaguna nr. 1, cumpărat cu prețul de 120 000 coroane în 1912, bani împrumutați de la banca „*Nagyvárad* *Egyesült Tkpénztár*”. Ultimul imobil a fost cumpărat cu scopul ca aici să se construiască reședința viitoarei episcopii, însă, datorită războiului, acest lucru nu a fost posibil. Ca urmare, după reînființarea Episcopiei, Sinodul eparhial extraordinar, în ședința din 2/15 octombrie 1920, a hotărât să se închirieze o casă pentru reședința episcopescă, însă în iarna anului 1920 Episcopia a primit o propunere din partea proprietarilor imobilului din strada Poștei nr. 3 [azi R. R. Ciorogariu]. Acest imobil fusese asigurat cu suma de 60 000 coroane pentru un împrumut la banca „*Budapesti Magyar Leszámitáló és Pénzváltó Bank r. t.*”. Proprietarul a hotărât să vândă imobilul contra sumei de 1200 000 lei, iar noul cumpărător să preia și datoria de 60 000 coroane. Senatul epitropesc, în ședința din 19 ianuarie / 1 februarie, a acceptat aceste condiții și a încheiat contractul de vânzare – cumpărare. Actele și planul casei au fost înaintate Ministerului de Culte, care a acordat o subvenție de 1. 500. 000 lei. Din suma aceasta, Senatul epitropesc a achitat prețul de 1 200 000 lei, iar suma de 300 000 a fost folosită la mobilarea apartamentelor. Suma de 60 000 de coroane a fost achitată băncii în anii următori. Conform contractului de vânzare-cumpărare, imobilul urma să fie evacuat până la 1 noiembrie 1921. În luna mai 1921, etajul I a fost eliberat și ocupat o parte din el de către episcopul Roman R. Ciorogariu².

* Lector univ.dr. la specializarea de Studii europene a Facultății de Istorie-Geografie din Oradea.

¹ După adoptarea Legii și Statutului de organizare a Bisericii Ortodoxe Române (la 6 mai 1925) denumirea va fi de Secția economică.

² Actele Sinoadelor Eparhiale ale Episcopiei Ortodoxe Române a Orăzii Mari din anii 1920, 1921 și 1922, Oradea, 1922, [în continuare: A. S. E., 1922], p. 212-213

Un alt edificiu important a fost cedat Episcopiei de Oradea de către fundația „Gojdu”. În imediata vecinătate [la nr. 3] a imobilului Episcopiei, din strada Șaguna nr. 1, se găsea un edificiu proprietate a fundației „Gojdu”. Senatul epitropesc a cerut în 1919 acestei Fundații să-i vândă această casă, cu intravilanul aferent. Reprezentanții fundației „Gojdu” în ședința din 13 septembrie 1920, ținută la Sibiu, au hotărât cedarea acestor proprietăți Episcopiei din Oradea³.

În anii următori averea imobilă a Episcopiei Ortodoxe de Oradea s-a extins prin cumpărarea în 1938 ai imobilul băncii „Marmorosch Bank”, cumpărat pentru fondul catedralei, cu suma de 8 500 000 lei, a edificiului din strada Ciorogariu nr. 8, cumpărat în același an cu suma de 3 400 000 lei, „Vila Goldiș” cu un intravilan de 1 iugăr 1120 stânjeni, pătrați situat în comuna Rontău, județul Bihor, achiziționate cu prețul de 400 000 lei, un imobil cu 3 jugăre cadastrale și vie, situat în Oradea și cumpărat în 1934 cu 450 000 lei, un intravilan pentru locuri de case – 11 parcele, situat în Oradea, cartierul „Viile Orăzii”, la prețul de 456 000 lei; un intravilan cu suprafața pentru internatul de băieți cu 100 000 lei; Tipografia Diecezană din Oradea, cumpărată la prețul de 1 000 000 lei⁴.

Prin donații, averea Episcopiei s-a extins foarte mult. Astfel, în 1920 guvernul I. I. C. Brătianu a donat, din proprietatea statului, imobilul în care a fost instalată Academia Teologică, în valoare de 5.000.000 lei. Primăria Municipiului Oradea, a donat în 1937, imobilul „Casa Națională”, situat în Oradea, B-dul Regele Ferdinand nr. 1, împreună cu majoritatea terenurilor din parcul Traian, pentru un loc de catedrală, toate evaluate la 5 000 000 lei.⁵ Prefectura județului Bihor a donat Episcopiei Ortodoxe, în 1938, un imobil și un intravilan de 1 iugăr și 1298 stânjeni pătrați, situat în Oradea în valoare de 2 160 340 lei.⁶ Primăria orașului Salonta a donat Episcopiei Ortodoxe de Oradea în anul 1938 un pământ arabil de 76 iugări și 968 stânjeni pătrați situat în hotarul comunelor Salonta și Tulca, evaluat la 1 500 000 lei.⁷

Construirea de edificii în perioada 1920-1940 s-a făcut atât din necesități practice, cum a fost cazul Internatului de băieți ortodox sau al Internatului de fete ortodox, ambele din Beiuș, dar și din dorința de investire a unor capitaluri. Așa s-a întâmplat în urma crizei economice din 1929-1933 când Banca „Victoria” din Arad a oferit, din cauza dificultăților economice, în anul 1932, Consiliului eparhial, ca și tuturor deponenților răscumpărarea depunerilor eparhiale, cu o cotă de 30% numerar, cu condiția renunțării la restul depunerii. Adunarea eparhială a acceptat această ofertă și la inițiativa episcopului Roman R. Ciorogariu, Consiliul eparhial a fost de acord cu construirea unui imobil. Decizia cu nr. 792 a fost luată

³ *Ibidem*, p. 215-216

⁴ Arhivele Naționale – Direcția județeană Bihor (în continuare: A.N.-D.J.Bh), *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, dosar 475, f. 37-38. [A. N. –D. J. Bh – *fond Ep. Ort. Oradea*]

⁵ *Ibidem*, f. 38

⁶ *Ibidem*, f. 39

⁷ *Ibidem*

în ședința din 24 martie 1934, iar locul ales a fost în strada Roman R. Ciorogariu, nr. 6. Tot atunci, prin aceeași decizie, s-a stabilit ca beneficiile obținute de pe acest imobil să fie în favoarea Fondului de ajutoare preoțesc, în proporție de 2/3, iar 1/3 părți să fie în favoarea Fondului general.⁸ Planul și devizul lucrărilor au fost realizate de inginerul arhitect Krause Teodor. Licitația pentru darea în execuție a lucrărilor pe domenii de activitate a fost anunțată în „Gazeta de Vest” și „Szabadság” și a avut loc la data de 25 aprilie 1934. Prin hotărârea nr. 1060/1934, din 26 aprilie 1934, Consiliul eparhial a creditat Secția economică să dea execuția lucrărilor ofertanților care au participat la licitație cu cele mai avantajoase oferte.⁹

Lucrările tehnice au fost coordonate de Krause Teodor, iar plățile au fost efectuate de Secția economică, executându-se plățile celor angajați tot la două săptămâni.¹⁰ Pe data de 1 noiembrie 1934, apartamentele au fost ocupate de către chiriași. Noul imobil avea 4 apartamente a 4 camere, un apartament a 3 camere și accesorii.¹¹

Secția economică a obținut scutirea imobilului de impozit pe o durată de 10 ani, plătind doar „impozitul apărării naționale”, care era de 24 082 lei anual. „Uzina de Apeduct și Canalizare” și „Uzina de Salubritate Publică” au acordat o reducere de 50% la taxele convenite pentru acest imobil.

Investiția făcută de Secția economică în acest imobil a fost una profitabilă, deoarece anual chiriile au adus sume frumoase în bugetul Fondului de ajutoare preoțesc [2/3] și a Fondului General [1/2]. Spre exemplu în 1935 după chiriile din acest imobil s-a adunat suma de 260 000 lei. Cheltuielile pe anul 1935 [impozitul

⁸ Actele Adunărilor Eparhiale din Dieceza Ortodoxă Română a Orăzii 1935, (în continuare A. A. E.), Oradea, 1935, p. 72

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, 1936, p. 74. Plățile au fost efectuate în felul următor:

1. arhitectul inginer Teodor Krause	65. 000 Lei
2. arhitect Ioan Papp zidărie,	1.464.068 „
3. Alexandru Burzic Țiglarie	25.453 „
4. Mihai Gyöngy lăcătușărie și mașini de gătit.....	139.598 „
5. Ludovic Singur tâmplărie	165.414 „
6. Firma „Melocco” piatră artificială	155.055 „
7. Iuliu Bende dulgherie	132.472 „
8. Somogyi și Varga tinichigerie, apeduct	265.849 „
9. Szabo și balajti zugrăvit vopsit	118.701 „
10. Electron	38.346 „
11. Firma Laroch și Darvas parchet	80.998 „
12. Augustin Popovici sobărie	77.220 „
13. Firma Frenczel sticlărie	49.518 „
14. Firma Szanto rolouri	41.592 „
15. Diverse	22.922 „

TOTAL: 2.842.156 Lei

¹¹ Ibidem, 1935, p. 73

apărării naționale 24 089, 50% din taxa de apă și canalizare 12 240 lei și 50% din taxa de curățenie publică 3 660 lei] au fost de 39 983 lei. Venitul net obținut a fost de 220 017 lei, ceea ce a reprezentat față de investiție o dobândă de 7,74%.¹²

Conform articolului 44 din Legea de organizare a Bisericii Ortodoxe Române, statul a dat spre folosință fiecărei episcopii, ca sesie episcopală, 10 hectare de teren arabil și 300 hectare de pădure. Plata personalului tehnic, administrativ și de pază a acestor păduri a rămas în sarcina statului. Exploatarea a fost acordată episcopiiilor pentru satisfacerea nevoilor lor.¹³ În baza acestui articol Episcopia a primit de la stat pădurea în hotarul comunelor Calea Mare și Mierlău [județul Bihor], iar sesia episcopală în hotarul comunei Somoscheș [județul Arad].¹⁴ Pământ arabil au mai primit 75 de iugăre Școala de cântăreți bisericești din Oradea în hotarul comunelor Cheresig și Tărian [județul Bihor] și 30 de iugăre Academia teologică din Oradea situat în hotarul orașului Oradea.¹⁵ O suprafață de 600 iugăre [300 hectare] pădure a primit și mănăstirea Izbuc prin decretul – lege nr. 1340 din 29 martie 1938 – înzestrarea mănăstirilor din țară – care a înlocuit legea din 20 martie 1937.¹⁶

Toate aceste bunuri dobândite an de an de către Episcopia Ortodoxă de Oradea au fost administrate și întreținute de Secția economică.

Secția economică a avut în evidență toate fondurile și fundațiile de pe teritoriul diecezei de Oradea. Acestea au fost: Fondul general bisericesc, Fondul de ajutoare a preoțimii, Fondul de pensii al preoțimii, Fondul de pensie a funcționarilor, Fondul de asigurare contra incendiului, Fondul Școalei de cântăreți bisericești, Fondul internatului din Beiuș, Fondul de propagandă religioasă, Fondul cultural diecezan, Fondul sinodal congresual, Fondul jubiliar Episcopul Roman R. Ciorogariu, Fondul de păduri al Episcopiei, Fondul de lumânări, Fonduri primite din bugetul statului, Fundațiunea Zaharie Mihoc, Fundațiunea Gheorghe Popa, Fundațiunea Gheorghe Lazăr, Fundațiunea Paul Gavrilite, Fundațiunea Ioan Balla, Fundațiunea Teodor Oancea, Fundațiunea Simion Butiri, Fundațiunea Petronela Ciachi și Fundațiunea Nicolae Cucu.¹⁷

Unele din aceste fonduri au fost constituite pentru ca biserica să-și poată îndeplini cât mai bine misiunea sa religioasă, culturală și filosofică. Acestea au fost obiectivele Fondului general bisericesc. Modul de constituire a acestuia a fost

¹² *Ibidem*, p. 75.

¹³ Chiru C. Costescu, *Colecțiunea de legiuri Bisericești și școlare adnotate. Legea și Statutul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române din 6 mai 1925. Adnotate cu dezbatările parlamentare și jurisprudențele referitoare*, vol. II, București, 1925, p. 59.

¹⁴ A. N. –D. J. Bh, *fond Ep. Ort. Oradea*, dos. 475, f. 39.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Legea pentru înzestrarea unor mănăstiri ortodoxe din țară, cu întinderi de păduri și alte terenuri, a fost publicată în „*Monitorul Oficial*” nr. 67 din 22 martie 1937. Decretul – lege nr. 1340 din 29 martie 1938, care a înlocuit legea din 20 martie 1937, a fost publicat în „*Monitorul Oficial*” nr. 74 din 30 martie 1938.

¹⁷ A. A. E., 1929, p. XLIII-XLVIII.

precizat în Legea de Organizare a Bisericii Ortodoxe Române din 1925, și anume, din averile bisericii, din donații, din contribuții aprobate de Congresul Național Bisericesc, din economii și din alte cote.¹⁸

Fondurile de ajutoare a preoțimii din Eparhia Ortodoxă de Oradea aveau ca scop ajutorarea membrilor clerului deveniți incapabili de a oficia serviciul divin, din cauza defectelor corporale sau spirituale. Puteau fi ajutați și preoții în funcție, dacă nu aveau venituri din parohii sau de la stat. Vădulele și orfanii preoților au fost o altă categorie care trebuiau ajutați din acest fond.

Participarea și contribuirea la acest fond a fost obligatorie pentru toți membrii clerului. Fondul se compunea din taxele lunare de la membrii clerului, taxele de la parohii, o parte din veniturile din sesiile parohiale, taxele examenului de capacitate, sume adunate în biserici prin „*purtarea discului*”, taxele de la candidați la preoție, care erau căsătoriți cu fete născute din părinți neortodocși, amenzile aplicate de autoritățile bisericești, eventual ajutor de la stat, oferte, donații, etc.¹⁹ Taxa de început era pentru fiecare membru de 1000 lei. Iar cea lunară s-a fixat la 5% din salariul de bază. Toți acei membrii care rămâneau restanți cu plata taxelor au fost obligați să plătească o dobândă după taxe de 8%. Cele mai mari sume au fost plătite de candidații la preoție, căsătoriți cu fete din părinți de altă religii. Aceștia plăteau odată o taxă între 10 000-20 000 lei, iar apoi taxa lunară.²⁰

Dreptul la ajutor l-au avut toate persoanele din cadrul Episcopiei de Oradea, preoți, funcționari și cadre didactice, care și-au desfășurat activitatea cel puțin 10 ani și au achitat ritmic toate taxele de membru. Membrii care au devenit inapți pentru prestarea serviciilor religioase înainte de a împlinii 10 ani de serviciu, dacă și-au achitat toate obligațiile lor către fond pe toată perioada cât au stat în funcție beneficiau de toate drepturile, chiar și urmașii celui în cauză.²¹

Suma ajutorului membrilor a fost stabilită la suma salariului de bază și a gradației pe care o primeau membrii în ultima lună de salarizare. Cota ajutoarelor văduvelor și orfanilor o stabilea Consiliul eparhial, în funcție de taxele lunare. Văduva membrilor fondului își pierde dreptul la ajutor, dacă: a divorțat de soțul său, ducea o viață imorală, în caz de recăsătorie sau trecea la altă confesiune. Orfanii pierdeau ajutorul dacă nu frecventau orele de religie, dacă aveau surse de existență sau se căsătoreau înainte de 21 de ani sau dacă treceau la altă confesiune.²²

¹⁸ Chiru C. Costescu, *Colecțiunea de legiuri...*, p. 34.

¹⁹ A. A. E., 1929, p. 2.

²⁰ *Ibidem*, p. LI.

²¹ *Ibidem*.

²² Dreptul de ajutor al văduvei și orfanilor începea din ziua decedării soțului. Văduva unui membru al fondului, decedat după 10 ani serviciu primea 3/3 părți din cota de ajutor, ce s-ar cuveni soțului. Văduva unui membru decedat înainte de împlinirea celor 10 ani de serviciu, cerea dreptul de a primi odată pentru totdeauna toate taxele plătite sau avea dreptul de a plăti taxele până la 10 ani, după care se bucura de toate drepturile. Ajutorul pentru orfani se plătea până la vârsta de 21 de ani

A existat și o Adunare generală a fondului, formată din toți protopopii și din câte doi preoți din fiecare protopopiat, directorul și doi delegați ai Corpului didactic de la Academia teologică, un delegat al profesorilor de religie și vicarul episcopesc, consilierii referenți și revizorul eparhial ca și membrii de drept. Președintele Adunării generale a fost episcopul diecezan, eventual vicarul său sau un alt delegat al episcopului. Atribuțiile Adunării generale erau: stabilirea bugetului anual al fondului, extinderea, conservarea și buna administrare a acestuia și stabilirea sumei destinată pentru ajutorarea preoților lipsiți de beneficii²³.

Preoții care treceau în alte eparhii puteau primi toate taxele anuale dacă rămâneau în serviciul bisericii, dar puteau să rămână și pe mai departe membru al Fondului de ajutorare a preoțimii din Oradea, cu obligațiile și drepturile stabilite de Statut²⁴.

Administrarea fundațiilor de către Secția economică, s-a făcut conformitate cu doleanțele fondatorilor. Sumele donate pentru constituirea lor au fost depuse în bănci sau eventual investite în scopul aducerii de venituri, iar cheltuielile s-au făcut conform dorinței membrului fondator.

Efectele crizei economice din 1929-1933 au afectat și depunerile bancare ale Episcopiei din Oradea. Din dorința de a proteja aceste depuneri, Secția economică a încercat să ridice integral depunerile de la bănci, în perioada crizei, dar acest fapt nu s-a realizat, cu toată stăruința depusă. Unele bănci au refuzat eliberarea depunerilor și doar și unele au acceptat, de aceea doar o mică parte din depuneri au fost ridicate și depozitate la Banca Națională.

Criza economică a afectat și bugetul parohiilor, respectiv încasarea sumelor și dobânzilor aferente din împrumuturile date credincioșilor. Prin ordinul nr. 2936/1933, Consiliul eparhial a dispus parohiilor să accepte reduceri la dobânzi pentru sumele date în împrumut credincioșilor, astfel încât parohiile să recupereze mai ușor aceste sume. Cu toate acestea, Secția economică raporta, în 1934, faptul că: „*Modul de administrare al banilor bisericești, prin acordarea de împrumuturi la credincioși de astă dată s-a dovedit dezastruos.*” Pe de altă parte, administrarea averilor parohiilor a avut de suferit și de pe urma unor epitropi parohiali, „*cari se fac vinovați de manipulațiuni incorecte, aducând bisericii, de la locul unde au ajuns prin încrederea și stima credincioșilor, grave prejudicii morale și materiale.*”²⁵ Pentru înlăturarea unor asemenea cazuri, Consistoriul eparhial a dispus, prin ordinul nr. 1882/1934, luarea de măsuri disciplinare împotriva celor vinovați.

astfel: pentru un orfan 20%, pentru doi orfani 28%, iar pentru trei sau mai mulți 34% din ajutorul ce s-ar cuveni părintelui. Orfanii de ambii părinți primeau în funcție de numărul lor între 50% și 100%. (A. A. E., 1929, p. LV).

²³ A. A. E., 1929, p. LVI

²⁴ *Ibidem*

²⁵ *Ibidem*, 1934, p. 53 .

În întreaga perioadă interbelică, Secția economică a întreprins numeroase demersuri în vederea onorării de către parohii a taxelor eparhiale [aucta școlară, contribuiri, convenția episcopescă, taxa de asigurare împotriva incendiilor și taxele la fondul preoțesc]. An de an parohiile au avut restanțe la aceste taxe eparhiale.²⁶

Prin grija episcopului Roman R. Ciorogariu, averea Episcopiei ortodoxe de Oradea s-a extins an de an, după 1920. Demersurile sale pentru înzestrarea Episcopiei au fost continuate de episcopul Nicolae Popoviciu, însă perioada în care acesta s-a aflat la conducerea Episcopiei nu a fost una favorabilă.

După arbitrajul de la Viena, Episcopia Ortodoxă de Oradea a fost mutată la Beiuș, iar o parte din bunurile acestuia au rămas dincolo de linia demarcațională.

²⁶ Spre exemplu, în 1932 parohiile au avut restanțe de 300 000 lei, iar un an mai târziu suma a fost de 350 336 lei. (*A. A. E.*, 1933, p. 36-37, 33-35).

SPIONAJ ȘI REVIZIONISM ÎN NORD-VESTUL ROMÂNIEI (1946)

În toamna anului 1944, războiul a trecut peste această regiune geografică, lăsând urme teribile, nu numai în memoria locuitorilor, ci și în viața economică și socială locală. Distrugerile produse de marile desfășurări militare (efectele bombardamentelor asupra așezărilor, apoi cele ale blocării sau întreruperii circulației bunurilor și oamenilor, deoarece au fost afectate drumurile, podurile și liniile CFR) au fost consemnate în documente. S-au adăugat prăzile din casele locuitorilor și din instituțiile statului, ori din întreprinderi particulare. Toate acestea au sporit dificultățile populației. Ostașii sovietici aflați în ofensivă au comis și alte abuzuri (violuri, împușcarea unor locuitori nevinovați, jafuri în mijloacele de transportetc), care au creionat o imagine negativă a „soldatului sovietic eliberator”. Un mare impact economic l-au avut prevederile Convenției de armistițiu (din 12 octombrie 1944) și administrarea – de către autoritățile sovietice - a unei părți din nord-vestul României¹. Cea mai gravă pentru conștiința publică românească, a fost incertitudinea

Dr. Antonio FAUR,

Conferențiar la Universitatea din Oradea, cu preocupări de istorie contemporană a României și universală

¹ Marcela Sălăgean, *Administrația sovietică în nordul Transilvaniei*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2002, p. 71-154

care plana asupra nord-vestului Transilvaniei, Convenția de Armistițiu lăsând posibilitatea ca o parte a ei să fie pierdută. Cu o abilitate cunoscută, sovieticii au recurs la un șantaj asupra României, care, pentru a-și realiza obiectivul politic al recuperării nord-vestului Transilvaniei, a făcut sacrificii imense, atât de ordin material, cât și uman, prin angajarea în războiul antihitlerist.

Sunt, de asemenea, cunoscute tentativele Ungariei de a obține Transilvania sau o zonă de graniță din vestul României. Ea a recurs la diplomatie pentru a-și concretiza dorința de reanexare a unor teritorii din Transilvania². A apelat, în acest sens, la toate căile diplomatice, curtându-i pe sovietici și exprimându-și disperarea în documentele transmise diplomaților occidentali. Guvernul ungar a demonstrat o rară tenacitate, pentru a-și materializa acest proiect, care a fost însă respins, cu fermitate, de diplomația sovietică, astfel că toate încercările ungare, de a-i convinge pe sovietici în această chestiune, au eșuat. Faptul nu i-a descurajat, astfel că ei au recurs la o varietate de procedee pentru a influența, în mod direct, atitudinea populației maghiare din județele de nord-vest ale României, din rândurile căreia unele forțe s-au manifestat pentru o conviețuire cu românii și o acceptare a politicii guvernului condus de dr. Petru Groza. Cei mai mulți maghiari din Transilvania s-au înscris însă în Uniunea Populară Maghiară și în Partidul Comunist, ca și în alte organizații ale FND – ului, folosindu-se de acești factori politici pentru a desfășura, fără teama că vor fi aplicate măsurile legale împotriva lor, o multitudine de acțiuni de evidentă factură revizionistă, menite, pe de o parte, să întărească convingerea maghiarilor într-o reanexare a Ungariei (sau cel puțin a unor județe din vestul României) și, pe de altă parte, de a timora locuitorii români, care vedeau că autoritățile române nu-și exercită, cum ar trebui, atribuțiunile, ceea ce le-a creat o stare de spirit marcată de insecuritate.

De acest climat intern, bulversat de atâtea dificultăți, au profitat forțele revizioniste din Ungaria și suporterii lor din nord-vestul Transilvaniei³. Nu este, deci, întâmplător ca, printr-un ordin de informații (din 3 ianuarie 1946) al Legiunii de Jandarmi Bihor, să fie transmisă celor 12 sectoare de jandarmi din județul Bihor următoarea informație: „o organizație maghiară din Budapesta, *care are misiunea de dirijare a iridentismului maghiar din Ardeal* (subl. ns.-A.F.), ar fi distribuit fonduri societății maghiare de vânătoare din Ardealul de Nord, cu scopul de [a] procura armament și munițiuni pentru vânătoare locuitorilor maghiari, care sunt îndemnați să se înscrie în societățile de vânătoare, chiar dacă nu sunt pasionați de vânătoare”⁴. De asemenea, această organizație a trimis instrucțiuni ca „tineretul maghiar între 18-28 ani” să-și procure pașapoarte și bilete pentru a „călători în Ungaria, „sub diferite pretexte”, după care, ajunși acolo, să participe la

² T.M.Islamov, T.A. Pokivailova, *Din culisele luptelor pentru Ardeal*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2003

³ Antonio Faur, *Manifestări ale spiritului revizionist în județele din nord-vestul României*, Editura Universității din Oradea, 2003, 331 p.

⁴ Arhivele Naționale -Direcția Județeană Bihor (în continuare: A.N.-D.J.Bh.), *fond Legiunea de Jandarmi Bihor* (în continuare: *fond Leg. Jd. Bh.*), dos. 30/ 1945-1945, f. 280

cursurile unei școli „pregătitoare administrative”⁵. Cum aceste demersuri ale centrului de la Budapesta vizau o eventuală reocupare – de către maghiari – a Ardealului de Nord”⁶, sunt ușor de descifrat scopurile unei pregătiri de acest fel a tinerilor maghiari din Transilvania.

Una din formele de penetrare a graniței cu România și organizarea de acțiuni de spionaj pe teritoriul ei a fost trimiterea de spioni, sub diverse acoperiri. Astfel, tânărul Gal Iosif (nepotul pretorului Barbat Dănilă din județul Odorhei), care era student la Universitatea din Budapesta, a fost racolat de o „organizație de propagandă pentru alipirea Ardealului la Ungaria”⁷ al cărei sediu era la Budapesta. El a fost trimis în unele călătorii pe teritoriul Transilvaniei (la Oradea, Cluj și alte orașe) – „făcând pe curierul”, deoarece știa limbile română și rusă, pentru a aduna informații. El se deplasa, de obicei, cu trenurile rusești, uneori îmbrăcând chiar uniformă sovietică⁸, fiind extrem de periculos. În luna februarie 1946, comandantul Legiunii de Jandarmi Bihor, maiorul Ioan Gheorghe Fetecău, deținea mai multe informații despre acesta⁹. Gal Iosif era originar din satul Biborțeni (jud. Odorhei) și făcea „serviciul de curier” al organizației (cu sediul în Debrețin) cu numele semnificativ de „Lupta pentru Ardeal”¹⁰. S-a stabilit că acesta venea de două ori pe săptămână, de la Debrețin la Cluj, aducând unele documente individului Karoly Emeric (din Cluj), pe care el, în continuare, le difuzează centrelor cu o populație maghiară din Transilvania, apelând și la serviciile soției profesorului Barbat Daniel, de la Liceul reformat din Cluj¹¹. Un alt spion (de această dată de mai mare clasă), depistat de jandarmi, a fost Ebergeni Iuliu, din comuna bihoreană Suplacul de Barcău¹². Jandarmii au cules unele date biografice ale acestuia. Spre pildă, au aflat că, între 1918-1940, Ebergeni Iuliu a „locuit” în Suplacul de Barcău și Oradea. Statul român „i-a oferit servicii, însă a refuzat”. Această atitudine a sa a trezit unele suspiciuni, deoarece „cutreiera toate orașele din România, îmbrăcat foarte elegant”¹³. Întrebat în legătură cu „libertatea de mișcare” de care dădea dovadă, el o justifica prin necesitatea de a merge „la băi”, cu toate că, în aparență, nu avea banii necesari, deoarece nu lucra nicăieri, deși era jurist, chiar doctor în științe juridice. După ocuparea nord-vestului României de către trupele și administrația horthyste, Ebergheni Iuliu a fost instalat în importanta funcție de secretar general al Prefecturii Județului Bihor și, concomitent, în cea de „conducere a spionajului maghiar în regiunea întregului

⁵ *Ibidem*

⁶ *Ibidem*

⁷ *Ibidem*, f. 319

⁸ *Ibidem*

⁹ Ele provin dela Inspectoratul de Jandarmi Oradea.

¹⁰ A.N.-D.J.Bh, *fond Leg. Jd. Bh, dos. 31/1945-1946*, f. 36

¹¹ *Ibidem*

¹² *Ibidem*, dos. 66/1945-1946, f. 36

¹³ *Ibidem*

*Ardeal*¹⁴ (subl.ns.-A.F.). A deținut, prin urmare, importante poziții în administrație și în cadrul serviciului de spionaj maghiar. După eliberarea nord-vestului Transilvaniei de către armatele române și sovietice, în septembrie și octombrie 1944, el „s-a retras în comuna Suplacu de Barcău”, de unde – cu un aparat de radio – a „comunicat trupelor maghiaro –germane situația trupelor române și aliate”, practicând un primejdios spionaj în spatele frontului. Totuși, după 15 zile, pentru a nu fi prins, s-a „retras în Ungaria”, unde, iarăși, a primit însărcinări importante: jurist pe lângă Ministerul Asistenței Sociale din Budapesta și, ca spion, „lucrează” pe lângă Statul Major al Armatei maghiare¹⁵. Legături cu acest Ebergeni Iuliu a avut și notarul Fodor Francisc (locuitor din comuna Suplacu de Barcău), care era, de asemenea, suspect¹⁶ de desfășurarea unor activități antistatale. Un alt spion identificat a fost Varga Alexandru (din Bratca), care în perioada interbelică a lucrat pentru Ungaria iar „acum” (în 1946) este „înscris în Partidul Comunist”, ca să fie „pus la adăpost de orice urmărire”¹⁷.

Interesant de remarcat este faptul că au fost reactivate, pe teritoriul Ardealul de Nord, unele organizații maghiare de extremă dreaptă interbelice, care au acționat „pentru alipirea Ardealului și Banatului la Ungaria”¹⁸. Este vorba, în primul rând, de Garda Zdrencăroșilor¹⁹ (Rongyos Garda), în rândurile căreia s-au „înscris” vechii ei membri, care, nu întâmplător, erau membrii ai unor „formațiuni democratice la adăpostul”²⁰ cărora acționau. Era o practică larg răspândită, pentru că toți revizionistii maghiari se foloseau, ca de un scut, de organizațiile comuniste și ale U.P.M.-ului, pentru a-și desfășura activitățile destabilizatoare. Există informații că unități ale Gărzii Zdrencăroșilor și-au făcut simțită prezența în Transilvania, conducătorii acestora fiind „preoții și învățătorii maghiari”²¹. Astfel, în Cluj au fost răspândite etichete (de format rotund, scrise de mână, cu cerneală), cu inscripțiile: „Sus E.R.A.” și „Trăiască E.R.A.!” Din investigațiile efectuate de instituțiile statului a rezultat faptul că expresia „E.R.A. înseamnă (în limba română) : „Organizația Zdrencăroșilor Ardeleni”²² (în ungurește: „Erdelyi

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ *Ibidem*, f. 299

¹⁷ *Ibidem*, dos. 31/1945-1946, f. 315

¹⁸ *Ibidem*, Inv. 92, dos. 25/1944-1946, f. 64

¹⁹ Despre această „organizație cu caracter terorist”, jandarmeria a procurat unele informații, pe care le rezumăm. Ea a luat ființă în Ungaria, în anii 1933-1934, cu sprijinul guvernului, care a „înzestrat-o cu fondurile necesare și a dotat-o cu armament și material explozibil”. Membrii „Gărzii Zdrencăroșilor” au fost instruiți de către ofițeri activi, în tabăra de la Janka Pista (situată lângă granița cu Iugoslavia). Nuclee ale organizației s-au constituit și pe teritoriul Cehoslovaciei. Pe teritoriul Transilvaniei au fost recrutați unii tineri maghiari, care s-au sustras îndeplinirii serviciului militar și au trecut fraudulos în Ungaria, unde au fost instruiți, pentru a îndeplini „misiuni informative” în România (*Ibidem*, dos. 66/1946-1947, f. 26).

²⁰ *Ibidem*, Inv. 92, dos. 25/1944-1946, f. 64

²¹ *Ibidem*, dos. 66/1946-1947, f. 26

²² *Ibidem*

Rongyos Alaculator”)). Membrii acestei organizații sunt conduși de „centrala lor de la Episcopia Reformată”, care avea „un subcentru la Oradea”²³.

O altă preocupare a revizioniştilor a vizat efectuarea unui recensământ al populației maghiare din nord-vestul Transilvaniei, cu scopul de a susține ideea organizării unui referendum în acest teritoriu. El urma să se facă într-o manieră discretă²⁴ și avea ca finalitate să demonstreze că, în acest teritoriu, se află o populație majoritar maghiară²⁵, ceea ce le-ar fi servit diplomaților unguri pentru a-și susține revendicările teritoriale la Conferința de la Paris. În Bihor acest recensământ „se executa” deja la începutul lunii aprilie 1946, de către funcționarii de stat maghiari din Oradea, Oșorhei și Sânmartin²⁶. Aceștia i-au înglobat în rândul locuitorilor maghiari și pe „șvabi, slovaci, evrei și țigani”, sporindu-le, printr-un fals statistic, numărul. De altfel, întreaga operațiune se afla sub îndrumarea Uniunii Populare Maghiare, care urma să transmită documentele la amintita Conferința de Pace.

Filiala acesteia din Oradea a dat ordin „tuturor organizațiilor în subordine de a verifica și înainta o situație statistică de toate abuzurile și incidentele comise de români contra ungarilor”²⁷. Deci, o altă formă de presiune asupra administrației și jandarmeriei române, românii fiind calificați drept reacționari. Ținta finală a acestor demersuri²⁸ era să prezinte celor care urmau să decidă la Conferința de Pace o imagine falsă și compromisă a instituțiilor românești, inculcându-se ideea că românii nu administrează, într-o manieră democratică²⁹, nord-vestul Transilvaniei, astfel că acest teritoriu trebuie trecut sub autoritate maghiară (o reconfirmare a odiosului „arbitraj” de la Viena, din 30 august 1940), care, singură,

²³ *Ibidem*, Inv. 92, dos. 25/1944-1946, f. 64

²⁴ *Ibidem*, dos. 66/1946/1947, f. 20

²⁵ *Ibidem*

²⁶ *Ibidem*

²⁷ *Ibidem*, dos. 31/1945-1946. După ce a primit o asemenea situație, U.P.M. din Bihor, „văzând că numărul abuzurilor și incidentelor” este „prea mic”, a revenit (cu un alt ordin), în sensul că „populația maghiară să provoace pe români, ca aceștia să comită cât mai multe abuzuri... *contra elementului maghiar*” (subl.ns. – A.F.), deoarece „numai astfel vor fi bine văzuți și apreciați (ungurii-n.n.) de marile puteri” (*Ibidem*). Avem în față una din multiplele manevre practicate de maghiari, anterioară încheierii tratatului de pace de la Paris, cu scopul de a „obține” măcar o parte (fie și câteva județe) din Transilvania.

²⁸ Într-un ordin de informații (din 19 februarie 1946), transmis celor 12 sectoare de către Legiunea de Jandarmi Bihor, se atrăgea atenția jandarmilor asupra faptului că: „*Reacțiunea maghiară strânge date contra administrației românești, de care să facă uz la Conferința de pace* (subl.ns.-A.F.). La fel, locuitorii unguri ar fi îndemnați să facă cât mai multe denunțuri și plângeri contra românilor la Uniunea Populară Maghiară” (*Ibidem*, f. 40).

²⁹ Într-un alt ordin (din 6 iunie 1946) al aceleiași instituții jandarmerești se atrăgea atenția tuturor jandarmilor din Bihor asupra împrejurării că „populația maghiară ar fi primit ordin de la conducătorii unguri de a-i provoca pe locuitorii români [pentru – n.n.] *ca aceștia, la rândul lor, să se dedea la diferite acte de agresiuni contra ungarilor, și aceasta cu scopul ca ungurii să facă dovada Marilor Puteri că sunt persecutați de români*” (subl.ns.-A.F.) (*Ibidem*, dos. 66/1946-1947, f. 70).

o poate administra (democratic!). Era însă proaspătă în memorie teroarea horthystă din nord-vestul Transilvaniei, ca argument împotriva acestei tentative.

Spionajul și revizionismul ungar au apelat la orice mijloc de punere într-o lumină negativă a statului român și de emiteră a unor pretenții asupra unei părți din teritoriul Transilvaniei. Din seria - inventivă și bogată - a acestora le reținem doar pe cele despre care ne informează documentele inedite din arhivele locale. La 22 aprilie 1946 este semnalată existența unui „post clandestin de pe teritoriul Ungariei”, care făcea o „intensă propagandă” în rândul populației maghiare din Transilvania, fiind asigurată că, la 1 mai 1946, „acest teritoriu va fi redat Ungariei”³⁰. În iunie 1946 este menționată introducerea, în mod fraudulos (prin punctele de frontieră Oradea, Salonta, Săcuieni și Diosig-n.n.), de diferite ziare și publicațiuni din Ungaria, care se și difuzează pe o scară mai întinsă, atât pe teritoriul urban, cât și pe teritoriul rural”³¹. În paginile acestora sunt publicate articole care lezează interesele României, ori alimentează „șovinismul maghiar”, contribuind – în mod direct – la subminarea prieteniei dintre locuitorii români și maghiari din Transilvania.

O adevărată perseverență au dovedit adversarii integrității statului român în ce privește lansarea de zvonuri, extrem de periculoase, care au reușit să creeze o stare de insecuritate în nord-vestul Transilvaniei. Ele au fost puse în circulație în tot teritoriul românesc al Transilvaniei. Medicul veterinar Ilie Simea (din circumscripția Sălard, județul Bihor) informa, la 8 aprilie 1946, postul de jandarmi din comună despre faptul că „în sânul populației române și maghiare s-a lansat zvonul că, în curând, se va face revizuirea graniței româno-maghiare în Ardealul de Nord și că județele Bihor, Sălaj și Maramureș vor trece sub stăpânirea și conducerea statului maghiar, despre care cauză s-ar fi luat o hotărâre de (către-n.n.) statele aliate Ungariei”³². Asemenea zvonuri incitau pe unii intelectuali maghiari la comiterea de excese de tip revizionist, cum a fost cazul învățătorului din aceeași localitate, care își trecea elevii, în fiecare dimineață, prin fața unei hărți cu Ungaria horthystă, spre a nu fi uitată de tinerețea maghiară”³³.

Prin aceste expresii concrete ale spiritului revizionist ungar s-a realizat o certă influență asupra locuitorilor maghiari și români din nord-vestul Transilvaniei, afectându-le starea de spirit, într-o perioadă postbelică de mari încercări și dificultăți. Este evident caracterul destabilizator al unor asemenea acțiuni, cu efecte asupra populației, instituțiilor statului român și prestigiului acestuia. Ca atare, se impune ca aceste realități să beneficieze de mai multă atenție din partea cercetării istoriografice.

³⁰ *Ibidem*, f. 37

³¹ *Ibidem*

³² *Ibidem*, Inv. 92, dos. 25/1945-1946, f. 46

³³ *Ibidem*, f. 83

LITERATURĂ

PROZE SCURTE

Flaminia FAUR

APATIE

E o stare tâmpită. Te simți pierdut în timp și în spațiu; ceasul și busola au devenit inutile. Seamănă cu starea de decreptitudine.

Privești în față, dar nu vezi. În timpul tău e un vid incomensurabil. Nimic nu mai are sens și nu există scop. Creierul tău refuză să funcționeze și te complaci în această situație.

Ți-e totuna dacă e soare sau furtună, dacă e noapte sau zi. Nu te interesează cât, când și cum dormi. Mănânci pentru că trebuie, deși uneori mai uiți.

Se pare că te-ai cam țăcănit. Întâmplările din jurul tău o iau razna, dar ce contează? Voința s-a dus iar pasivitatea te domină. Respiri încet, însă nu mai simți miresma florilor.

Nu cauți nici o justificare pentru nimic. E greu, e foarte greu. Parcă ți-a picat o cărămidă pe cap și ți-a paralizat cerebelul.

Te întrebi, câteodată: de ce am ajuns așa? Începutul ar fi: un șoc psihic sau o trecere treptată, datorată unei supărări și, apoi, apare obișnuința. Dar, dacă descoperi cauza, s-ar putea să te autosalvezi. Nu știi dacă vei fi bucuros că te-ai întors spre viață sau vei regreta, datorită viitorului incert. Nu mai ești sigur pe tine, dar „încercarea moarte n-are”. E bizar ce se întâmplă și, ca să treci mai ușor, sau te închistezi în propria persoană, ori cauți să-ți faci cât mai mulți prieteni. Depinde de caracterul fiecăruia.

Dacă nu ai gustat niciodată starea de apatie înseamnă că ești o ființă optimistă, vitală, care nu pierde timpul și luptă pentru fiecare „centimetru” al existenței.

Acum, mă întreb cine a inventat sentimentele? De ce, oare, dacă ești slab sau labil poți ajunge la una din extreme? Omul încearcă să găsească o explicație logică dar, când e vorba de gândire, plutește într-un spațiu incert, fără limite.

DECEPTIE

Pornești cu elan în viață, vezi totul în roz, îți faci visuri și speranțe dar, din păcate, dai cu capul de gard și rămâi năucit. Nu mai știi ce să crezi. Deziluzia te

papă, îți erodează creierul încet și sigur. Te prăbușești într-o lume unde se clatină și dărâmă edificii.

Ai încredere în cineva. Abia aștepti să întâlnești acea persoană, să-i împărtășești din gândurile tale, dar totul e o iluzie: dispare când are chef și apare, probabil, când se plictisește. Ești dezorientat, nu mai ai nici o certitudine; oamenii devin roboți, calculatoare care gândesc și înregistrează. Nu mai prea există reacții, zâmbete și lacrimi.

Suflețelul tău se sbârcește, se zvârcolește în agonie și, apoi, rămâne marcat. Privești spre cer și totul pare învăluit de ceață, acoperit de nori.

Plângi, dar nu te aude nimeni. Lacrimi de sânge alunecă încet și ai sentimentul că te sufoci. Cauți o soluție, dar nu mai poți lupta, ești sleit de puteri. Totul apare ca un non-sens. Gândirea o ia razna, memoria îți joacă feste. La început nu știi de cine să-ți fie mai multă milă iar apoi nu mai reacționezi, te simți pierdut în timp și în spațiu. Apar: deruta, disperarea și dezordinea. Singurul lucru cert e că nu mai ești stăpân pe propria persoană. Afișezi o mutră tristă, ai o privire pierdută. Câteodată liniștea îți sparge auzul iar urletele ți se par normale, deoarece mai colorează spațiul din jurul tău.

Dacă ești puternic, reușești să te eliberezi. Te rupi de trecut, înjuri indiferența și superficialitatea și lași viața să decurgă normal, punând pe primul loc rațiunea. Poate că te gândești că nu strică puțină indiferență sau superficialitate. De ce să obosești, despicănd firul în patru?

NEPUTINȚĂ

Știi că vrei să faci ceva, dar nu poți. Verbul „a trebui” (care exprimă necesitatea) și-a pierdut valoarea. Te simți ca paralizat. Capul tău e vraiste, judecata logică nu mai există. Îți pierzi încrederea în tine și energia vitală. E o stare de toropeală care te termină psihic și, apoi, fizic. Nu mai știi ce să crezi și ți se pare că viața e tare ambiguă. Ceața te înconjoară și tu nu mai lupți să ieși la lumină.

Persoana ta nu mai are puterea de a decide. Câteodată îți vine să te arunci în prăpastie, cu riscul ca haosul să te cuprindă, pentru a scăpa odată de tot și de toate.

Când ești conștient de acest fapt, îți plângi singur de milă. E grav dacă ai ajuns în această ipostază și înseamnă că ți-ai autoanihilat egoismul vital și nu-ți mai pasă de tine.

Ai momente când îți revii, încerci explicații și ceri ajutor, deoarece nu mai ai puterea de a decide. Singurul fenomen psihic care te poate salva e *luciditatea*: limpezirea cerebelului, sistematizarea datelor, stabilirea cauzelor, analiza situației, încercarea de a găsi, soluții și posibilitatea de a putea prevedea ce se va întâmpla. Atunci vei ști ce măsuri să iei. Trebuie să ai curaj, perseverență și ambiție, să calculezi fiecare mișcare și să reacționezi prompt.

Alteori, sentimentul de neîncredere te domină iar pe unii îi doboară. Ajung rebuturi sociale, sunt duși de val, în stânga sau în dreapta, se complac în această stare, nu la mai pasă de nimic. Și, atunci: adio viață! Dacă nu ai înnebunit, ori te târăi, ori te sinucizi. Ajungi la concluzia: nu există dreptate în lume! Cu toate că societatea e guvernată de legi, psihicul omului, sentimentele și reacțiile nu pot fi controlate.

Ar fi bine ca fiecare să avem un calculator în cap. Cine știe ce ne rezervă viitorul?

RELATIVITATE

Te uiți în față și nu percepi nimic. Mobilitatea a înlocuit stabilitatea, griul se transformă în alb, negru, albastru ... Nu mai ai nici o certitudine. Te scalzi în ape tulburi și te miri cum peștii reușesc să supraviețuiască.

Nu mai ai nici un răspuns clar la întrebări. Toată lumea se eschivează, spunând: „e posibil ...”, „e probabil ...”, dar nu mai faci nici o afirmație sau negație în mod clar, întemeiat și justificat.

Mai există direcțiile, dar spațiul din jurul tău nu are limite. Timpul se scurge repede sau încet.

Câteodată picăturile de ploaie te surzesc. Nu le suporti, deoarece ele cunosc distanța dintre cer și pământ. E un spațiu pe care tu îl vezi zilnic, dar nu știi unde începe.

* *

*

În viața ta apar prea multe necunoscute. Încep să te enerveze, dar nu le înlături. Se învârtesc în jurul tău, te amesc, însă te complaci în această situație.

Creierul tău acceptă un singur lucru: relativitatea. E o realitate inexplicabilă. Are o rezonanță sonoră, poetică de-a dreptul. Poți să o reprezinti prin linii drepte, punctate, curbe sau zigzaguri. Nu are nici o importanță, deoarece nimeni nu are pretenția să o definești, să o localizezi. Poți să plutești liniștit sau să dai cu capul de garduri, să cânti voios sau să plângi. Oare are cineva timp să te observe, să te ajute, să te protejeze?

Nu vrei să cunoști răspunsul la aceste întrebări. Ai început să accepți nepăsarea, să te complaci în situații incerte.

ISTORIE LITERARĂ

Corneliu CRĂCIUN

**PERCEPȚII ROMÂNEȘTI ALE LUI DON QUIJOTE
- 400 de ani de la apariția primului volum al romanului
„Isprăvile iscusitului hidalgo Don Quijote de la Mancha”
de Miguel de Cervantes Saavedra**

În 1924, în colecția *Oameni celebri*, îngrijită de Marin Simionescu-Râmnicănu, a Culturii Naționale, a fost tipărită o micromonografie (de 120 de pagini) consacrată scriitorului spaniol, *Cervantes*, de către Al. Popescu-Telega. De roman se ocupă în patru dintre cele 15 capitole ale acestei cărți, într-un material constituit din rezumări, extrase din carte și din critică – în foarte multe pagini; așadar, aportul original e mai degrabă minim. Cartea nu se prezintă ca o întreprindere originală de interpretare a lui Cervantes (viața și creația literară), dar a fost un bun instrument de propagare în opinia culturală românească a lui Cervantes. Meritele sale sunt, în consecință, în planul popularizării. Nici n-a realizat o lucrare subordonată exigențelor științifice: nu există o bibliografie, extrasele din diverși autori rămân fără nici o trimitere la sursă. Ceea ce este de apreciat însă este serviciul real, sincer, direct pe care-l face scriitorului spaniol și cărților sale, dând publicului românesc, pentru prima dată, un studiu monografic despre Cervantes.

În micromonografia despre Cervantes a lui Al. Popescu-Telega, spațiul consacrat romanului este, la o primă vedere, din punct de vedere cantitativ, firesc. Din cele 120 de pagini, 48 se referă la roman, la personajul central și la receptarea cărții în conștiința publică; ceea ce înseamnă aproape jumătate din carte. Este cea dintâi lucrare din istoria culturală românească destinată prezentării personalității și creației scriitorului spaniol și cea dintâi ale cărei comentarii își păstrează, peste timp, interesul. Bun cunoscător al culturii spaniole, pe care a difuzat-o în spațiul cultural românesc, Al. Popescu-Telega are în vedere un public românesc care n-a ajuns să beneficieze de traducerea integrală a romanului lui Cervantes; așa se explică paginile de povestire a subiectului, combinate cu pagini de reluare a specificului viziunii artistice.

Este în afara oricărui dubiu că autorul nu numai că este avizat în problematica romanului, dar iubește atât cartea, cât și personajele ei; că această pasiune conferă textului căldură și claritate. Înțelegerea complexității acestui roman îl face să-și asume redactarea monografiei ca un gest moral, în favoarea unei cărți, despre care informațiile sunt trunchiate și, ca atare, imperfecte, sau chiar deformatoare.

Pentru că are înțelegerea legăturii organice dintre personaj și spațiul spaniol, dintre spirit și geografie, autorul începe prezentarea romanului printr-o detaliere de natură geografică. Don Quijote este văzut ca o proiecție spirituală a unui teritoriu trist și iubit, misterios și problematic.

Câteva interogații din finalul secvenței (mai degrabă specifice prozei romantice din secolul al XIX-lea decât unui excurs critic din prima jumătate a secolului al XX-lea) nu pot deranja cititorul, intrat în farmecul aparte, tensionat, al regiunii Mancha. Ca formă, partea aceasta e un poem în proză; ca funcțiune, e un preambul util în înțelegerea romanului și a tipului de personaje: „Cerul limpede, neprihănit, catifelat, strălucitor, primește și luminează, cu stelele-i veghetoare, somnul adânc al tristului pământ iubit. Cântă cocoșii de miezul nopții și o tăcere profundă se pogoară peste ființe și lucruri; nici cel mai mic sgomot, nici cea mai domol îngânătă șoaptă nu mai turbură odihna de piatră pe tot întinsul stepei, mute și cenușii.

Nu departe de sat, pe un dâmb, se înalță ca nemișcați uriași: una, două, trei mori de vânt, așezate la rând; rotunde, mucalite, cu aripile oprite, scânteind în lună. S-ar zice că de odată au să se pue în mișcare, să se preschimbe, să capete glas și trup de oameni și să pornească prin lume aidoma celor din basme”.

Încă de la începutul considerațiilor sale despre personaj, Al. Popescu-Telega abordează acuzația de nebun adusă lui Don Quijote, a cărei proveniență se află în incompatibilitatea de structură și aspirații dintre personaj și lume. O lume care se vâdește a fi inferioară altitudinii spirituale a personajului, dominat de frumuseți rare și profunde, asumate ca viziuni torturante:

„Cine poate să priceapă în toropeala stepei, nostalgia culmilor, boala de netăgăduit a iubirii și gloriei, avântul tainic al sufletului, setea de patimi și năzdrăvănii, ce rod pe hidalg, îl chinuesc și topesc?

Cum să nu fie socotit nebun, și încă de legat, cel care îndrăznește să aprindă lumina unui ideal în mugurele neștiinței și egoismului, acolo unde numai cocoșii cântă spre a număra soroacele, când omul se leapădă de obârșia-i divină și de menirea de răscumpărare.”

În felul în care îl gândește Al. Popescu-Telega, Don Quijote apare sublimat prin visuri și acțiuni, prin intenții și încercări, prin eroism și credință. Neobișnuitele aspirații și angajări ale cavalerului rătăcitor vor marca și înțelegerea lui în timp; vor fi două perspective, divergente, care traduc, de fapt, perplexitatea cititorului și interpretărilor în fața personalității singulare a celui mai renumit „caballero andante”: „Creștinească și mărinimoasă nebulie care în veacul veacurilor va face să rădă lumea de rând și să plângă de emoție suflete mari!”

Autorul micromonografiei propune o înțelegere prin complementaritate a romanului, autorul reușind să releve factorii în aparență distonanți cu aceeași energie creativă. Ipostazele contradictorii sunt părți ale unui univers gândit unitar. Sancho Panza nu poate fi gândit separat și îndepărtat de Don Quijote, iar Dulcinea del Toboso și țărâna trupeșă și vulgară Aldonza Lorenzo sunt imaginile succesive ale aceleiași întrupări feminine. De aceea, Al. Popescu-Telega refuză

orice interpretare a romanului ca expresie a biruinței echilibrului domestic asupra dezechilibrului idealist: „Cine va vedea numai în această luptă a idealului și vulgarului, biruința simțului practic asupra înaltelor concepții ale iubirii și visărilor va fi, cel puțin, stângaci înțeleghător. Tot în același chip în care Don Quijote și Sancho se unesc și desăvârșesc poezia și proza, duhul curat lutul muritor, tot astfel în Aldonza Lorenzo și-n Dulcinea din Toboso se contopesc realitatea și ficțiunea, carnea cu ideea. (...) Deși Dulcinea și Aldonza par termene contradictorii, nu sunt decât aspecte ale aceleași femei, ale Femeii ideale și adevărate, creată de Cervantes din lumea săracă a pământului, și din bogata inspirațiune a geniului. Aldonza e o țărancă sălbatică și necioplită ca multe altele din Toboso. Dulcinea e o iluzie ce stă să se sfărme de gingașă; dar împreunate amândouă într-una singură alcătuiesc trupul și duhul, carnea și sufletul unei Femei eterne...”

Chiar dacă nu i se acordă suficientă atenție și dezvoltare, care ar fi fost necesare pentru înțelegerea diferenței de structură și mentalitate dintre Don Quijote și lumea înconjurătoare, este detașată secvența întâlnirii cu negustorii toledani, cărora acesta le cere să admită unicitatea în frumusețe a domniței Dulcinea din Toledo. Dar ei, fiind primare și pragmatice, cum îndeobște sunt oamenii, incapabili să treacă de plasa cotidianului și a vizibilului, cer probe. Al. Popescu-Telega nu duce investigația până la a-l așeza pe Don Quijote în apropierea – păstrând dimensiunile reale ale raporturilor – lui Iisus Christos, dar găsește o justificare a cererii cavalerului, care „se încăpățânează ca ei, fără s-o vază, să crează, și să mărturisească; să jure și să-i apere frumusețea. Oare pentru a întări idealurile și spre a ne da pentru ele viața și sănătatea e nevoie să ni se arate aidoma? Ce merit avem dacă mărturisim adevărul când îl vedem descoperit înaintea ochilor noștri?”

În partea întâi a romanului despre Don Quijote, scriitorul spaniol și-a atins momentul de apogeu și și-a început drumul, niciodată întrerupt în conștiința culturală a omenirii. Numele său se impune atât de puternic și definitiv, încât criticul literar danez Brandes îl înscrie în categoria celor care se aflau în fața literaturilor creștine, alături de Dante și Shakespeare.

Dar până să ajungă la consacrare, mai avea de înfruntat adversitățile timpului său, multe dintre ele expresii ale unor resentimente și invidii. Pentru că unele dintre personajele romanului trimiteau fără nici un echivoc spre Lope de Vega și spre imitatorii săi și cum acestea nu erau lipsite de causticitate, cel mai mare dramaturg spaniol nu a avut, la rândul-i, rezerve în a-l ataca pe Cervantes și romanul său. Rememorarea acestor relații tensionate îl fac pe Al. Popescu-Telega să comenteze filosofic: „E dureros totdeauna să se vază două talente mari, trecând peste orice respect și considerațiune ce unul altuia ar trebui să-și păstreze, dușmănindu-se în astfel de hal. Dar faptul repetându-se destul de des, câtă să socotim că este fatal și omenesc.”

Modul în care Lope de Vega și susținătorii săi au judecat romanul lui Cervantes s-a perpetuat în timp și a făcut ca opera să fie evaluată eronat, percepție

păstrată până la mijlocul secolului al XVIII-lea. Chiar și atunci aprecierile și-au avut punctul de rezistență nu în elemente fundamentale ale operei, ci în proximitatea în care aceasta se situa față de criteriile estetice ale timpului: organizarea și simetria părților, moralitate, capacitatea de argumentare a unei teze; în general, criterii extraestetice care determinau ca o operă literară să fie apreciată după o grilă adecvată unei apologii sau parabole.

În schimbarea opticii asupra romanului, Al. Popescu-Telega consideră că rolul important l-a avut opinia literară din țările vecine; ei i se datorează (re)descoperirea romanului lui Cervantes și, în cele din urmă, decizia axiologică rămasă de neclintit.

Între datele de apariție a celor două volume ale aventurilor iscusitului hidalgo din Mancha se situează un caz interesant de istorie anecdotică a literaturii universale: un anonim, camuflat sub pseudonimul Alonso Fernandez de Avellaneda, a publicat în 1614, la Tarragona, o a doua parte a romanului, nu lipsită de interes, dar evident sub nivelul cărții lui Cervantes.

La actul acesta se referă Cervantes în prefața celei de-a doua cărți a romanului său, apreciată în mod deosebit de Al. Popescu-Telega, motiv pentru care transcrie mare parte din ea: „Puține sunt paginile din opera lui Cervantes care să întrunească mai luminos ca acestea, măreția neobișnuită a caracterului lui, și înălțimea de la care știa să privească mizeriile oamenilor”.

A doua carte este destinată celei de-a treia „salide” (plecare în aventură) a eroului; rezumată, ea se află sub semnul aprecierii lui Al. Popescu-Telega, care o consideră mai imaginativă, mai echilibrată, mai convingătoare decât prima; amândouă personajele centrale devin, în această parte, mai dinamice, mai convingătoare.

Autorul monografiei și-a înțeles deplin responsabilitățile sale; de aceea notații foarte utile pentru înțelegerea atmosferei de idei create în jurul cărții și al protagoniștilor ei se realizează printr-o incursiune în literatura critică sau sentimentală consacrată lui Cervantes. Extrasele și comentarea lor dovedesc și inițierea autorului, și spiritul lui de pătrundere. Nu ia cărțile despre Cervantes de-a valma, citând abundant și necritic, ci le trece sub filtrul rațional. Înțelege specificul cărții lui Miguel de Unamuno, *Viața lui Don Quijote și Sancho*, evaluată injust de către lectori precipitați: „Deși de unii invidioși – această plantă crește în toate țările și climele! – cartea lui Unamuno despre Don Quijote este socotită ca literatură parasitară, în marginea aceluiaș *Don Quijote* nu credem să fi simțit altceva, dintre moderni, mai adânc decât Unamuno, moartea lui Don Quijote.” Aprecierea aceasta despre originala și instructiva monografie a lui Unamuno venea după citarea unui text laudativ al scriitorului rus Ivan Turgheniev, despre episodul morții cavalerului rătăcitor: „Moartea lui Don Quijote ... ne umple sufletul de o adâncă emoție. Scutierul lui, ca să-l mângâe, îi spune că se vor întoarce iar în căutare de aventuri: *nu*, răspunde muribundul, *eu am fost nebun și acum sunt în toate mințile, am fost Don Quijote dela Mancha, și acum sunt Alonso Quijano el Bueno. Alonso cel Bun!* ce minunată vorbă! Această

poreclă amintită acum pentru prima și ultima dată, mișcă în mod deosebit pe cititor. Totul trece: măririi, putere, faimă universală: totul se preface în pulbere. Totul, afară de faptele bune: ele strălucesc mai puternic decât cea mai orbitoare frumusețe; toate trec, a grăit apostolul, numai mila dă viață”.

Destinul operei lui Cervantes de-a lungul a trei secole este reconstituit prin referiri la percepțiile acesteia. Ele nu sunt multe (numărul lor ține de informația autorului, mult prea departe de a fi amplă, dar suficientă pentru a indica posterității atitudini esențiale); autorul nu le înregistrează doar cantitativ, ci își exprimă și atitudinea față de ele. Despre Byron, care în *Don Juan* i-a imputat lui Cervantes o dublă lovitură: o dată cu negarea cărților cavaleriei rătăcitoare a negat și idealurile cavaleriești: cinstea, loialitatea, credința, puritatea, afirmă că acesta, cunoscut poet romantic englez, a cărui viață o apreciază a fi fost deplin donquijotescă, a greșit profund.

Rând pe rând respinge interpretările limitative și tendențioase ale lui Adolfo de Castro: a văzut în romanul lui Cervantes o satiră îndreptată contra lui Carol, sau Clemencin, un cârcotaș care caută pete - greșeli de gramatică – supralicându-le în defavoarea imaginii de ansamblu. Nu aderă nici la ipotezele lui Benjumea, Polonius, Villegas, că „Don Quijote simbolizează idealul și Sancho realul”, pentru că „lucrul nu trebuie înțeles tocmai a la lettre, deși interpretarea și-a găsit mai mulți partizani, în ziua de azi, mulțumită mai ales tendinței contemporane de a simboliza totul”, dar are cuvinte de prețuire pentru îndrumătorul de lectură al lui Miguel de Unamuno, captivant prin lirism și accente de sinceritate. Se mai fac referiri la Borgese, Savy Lopez, la primul legătură cu melancolia, la al doilea cu realismul lui Cervantes. Dintre afirmațiile preluate din cartea acestuia se reține aceea care definește viziunea satirică din operă: „Satira lui Cervantes nu se agită, nu blestemă, dar zâmbeste ușor și zâmbind caută efectele de culoare: este satira unui om de inimă curată și statornică, care are prea mult bun simț pentru a nu se apuca să moralizeze în serios”.

Pentru George Călinescu, în studiul pe care i-l consacră în *Impresii asupra literaturii spaniole* (1946, ediție revizuită în 1965), Cervantes face parte din galeria scriitorilor care mor uciși de către personajele create de ei, alăturându-se lui Homer sau Shakespeare. Personajele lor se impun în fața creatorului până într-atâta încât le aneantizează biografia. Remarca lui Călinescu e justă și reflectă o realitate legitimă, dacă admitem că, o dată ce o operă remarcabilă intră în circuitul universal al valorilor, puțin mai interesează cum a trăit creatorul ei. Concluzia lui G. Călinescu provine nu din cazul izolat al scriitorului spaniol, ci dintr-un examen amplu desfășurat pe scara timpului, ale cărui rezultate au fost certificate și de data aceasta. „Creațiile cu adevărat geniale sunt paricide, Cervantes a fost aproape eliminat din istorie de Don Quijote și de Sancho Panza”.

Imprevizibilul om și inconstantul spirit reprezentat de G. Călinescu s-au confirmat și de această ocazie. Admițând că opera lui Cervantes a trecut în planul al doilea sau, chiar în neimportant biografia, că aceasta, dacă e luată în detaliu, nu seamănă cu statuile uriașe ale personajelor romanului, cu toate acestea criticul

consacră o bună parte a studiului său prezentării biografiei, însoțind-o de câteva comentarii răutăcioase și, oricum, nelalocul lor la adresa societății burghezo-moșierești, de ale cărei favoruri se bucurase el însuși (copiii familiilor bogate din Spania secolului al XVI-lea erau trimiși la școala iezuită – realitatea este însă, indiscutabil, că iezuiții au excelat și prin instituțiile de învățământ create și conduse de ei – „așa precum burghezii noștri nu de mult își dădeau fetele la călugărițe”), sau de concluzii pe cât de fine, pe atât de energice și de netăgăduit. Ocupându-se de manifestările pe care Cervantes trebuie să le fi avut în calitate de strângător de provizii și chiar de afacerist (accidental) pe cont propriu, G. Călinescu propune pentru a se rezolva posibilele interogații cu privire la structura duală a scriitorului explicația unei coabitări a pozitivului cu negativul, așa cum se întâmplă în cazul oamenilor de spirit elevat: „Adesea întâlnim la oamenii de geniu trăsături crepusculare ce ni se par reprobabile și cu care mediocrii încearcă să scoboare până și valoarea operei. Însă marii creatori rezolvă umbrele din ei, transpunându-le în lumea obiectivă a eroilor. În orice mare creator zac două umanități: una bună și alta rea. Altfel, autorul ar dormita izolat ca un înger în ingenuitatea lui și nu ar trăi adânc contradicțiile vieții”.

Comentariul lui G. Călinescu nu este destinat, de la început, să lumineze semnificațiile romanului, el nereprezentând obiectul fundamental al criticului. Apreciind la 28 de pagini studiul, constatăm că 17 din ele sunt consacrate biografiei și celorlalte opere ale lui Cervantes și abia 11 sunt despre romanul iscusitului hidalgo Don Quijote; iar dacă mai luăm în considerare că două pagini sunt despre nebunie (Sfântul Francisc, Erasm), rămân nouă pagini; cifră prea mică pentru un studiu doct, dar nu prea mică pentru formularea câtorva sugestii care să corespundă realității imaginare a romanului și, deopotrivă, să intereseze prin noutatea punctului de vedere. În prea mică măsură, așteptările cititorului sunt răsplătite.

Este de semnalat, întâi, că, pentru George Călinescu punctul de plecare a romanului îl constituie intuiția polemică a autorului în raport cu cărțile cavalerești ale timpului. Față de purificarea întreprinsă în biblioteca lui Don Quijote, G. Călinescu emite o rezervă: tratamentul rău aplicat lui Ariosto. Oricât de reale ar fi atacurile la adresa poetului italian, nu se poate constrânge romanul lui Cervantes la a fi o parodie și batjocură față de o întreprindere literară: „Cam tot ce făptuiește Quijote e o persiflare a ariostismului. Don Quijote trăiește într-o lume de cavaleri și păstori, adoră o Dulcinea, se crede victima permanentă a vrăjitorilor, combate cu giganzii (prefăcuți fie în mori de vânt, fie în burdufuri cu vin), vede într-o peșteră pe Merlin, pe Durandarte, zboară la distanțe incalculabile pe un cal de lemn, zărind pământul cât o alună, și în fine ia hotărârea să înnebunească întocmai ca Orlando „furioso”, în care scop își lasă pantalonii și face tumbe pășind pe mâni cu picioarele în sus”.

Un al doilea element fundamental în construcția viziunii lui G. Călinescu asupra romanului și a personajelor sale constă în considerarea lui Don Quijote ca nebun și, într-o primă fază, ridicol. În legătură cu apartenența lui Don Quijote la

categoria nebunilor, faptul este afirmat fără nici un echivoc, prin raportarea la existența unui motiv al nebuniei în literatură: „... faptul de a lua un nebun drept erou al unei cărți nu-i un simplu accident”. (antecedentele ar data chiar de la Platon, care atribuia lui Socrate definiția poetului ca acela care-și pierde uzul rațiunii). Pentru prima parte a manifestărilor sale (care?), Călinescu îl vede pe erou marcat de un împovărător ridicol, purificat ulterior în laboratorul scriitoricesc cu complicitatea detectabilă a autorului: „Că Don Quijote este inițial un erou ridicol, deci negativ, pare sigur. Totuși, prin forța creației și nu mai puțin prin sensuri adiacente, date de autor, el devine în mare măsură un erou pozitiv...”⁶ Criticul refuză personajului orice idealism, iar interpretărilor orice distanțare de locul comun. Mai mult decât atât, devine irascibil și suspicios; nu aderă la interpretările exegetice care i-au dat personajului „proporții uriașe și atingând, după unii, culmile sfințeniei”. Pornit pe respingerea interpretărilor mai nuanțate, el nu ezită să-i pună pe autorii lor într-o dependență malefică, sugerând posibile înrudiri cu fascismul provocator de dezastre: „Unii au ajuns la concluzii periculoase, exaltând în aventura irațională, nebunia ca regim de viață, din care ni s-au tras rele abia vindecate”.

Opacitate dovedește G. Călinescu și în perspectiva pe care o are asupra lui Sancho Panza. Istoria lui Cervantes n-ar fi decât istoria a doi nebuni: cavalerul și scutierul, acesta din urmă „în mod greșit ... considerat ca expresia bunului simț. „Nu mă mir atât de nebunia cavalerului”, spune bărbierul, „cât de simplitatea scutierului”. Sancho e un „simple” „un bobo”, un om sărac cu duhul, un monument de asinitate, în definiția lui Giordano Bruno. Prin el grăiește natura, însă neînnobilată de eforturile intelectului, natura primară ce n-a atins culmile umanismului”.

Pe traseul romanului, G. Călinescu își organizează demonstrația, întâi de toate, propunând asupra personajului Don Quijote două perspective: una teoretică și una practică. De fapt, teoretic înseamnă – după cum putem deduce din considerațiile sale – comun, strict lipit de litera textului. Din acest unghi de vedere, personajul i se pare iremediabil bolnav. După ce l-a decretat astfel, se trece la diagnosticarea bolii: „Suferința lui constă în a nu putea recepta și interpreta just realul, morbul lui e halucinatoriu. Câteodată delirul este de percepție, alteori de interpretare. (...) În rezumat, Don Quijote are crize ale noțiunii de real, pe care îl înlocuiește cu un ideal”. Dar, vizavi de aceste observații, nimeni nu poate incrimina un personaj pentru că trăiește în irealitate. Substratul acestei poziții a lui Călinescu stă în comandamentele politice ale timpului în care a fost redactat textul; dacă Marx a spus, într-una dintre tezele sale asupra lui Feuerbach, că sarcina filosofilor este de a schimba lumea, atunci personajul lui Cervantes este nepotrivit, pentru că nu ar acționa (cât de greu observă unii că toate rătăcirile lui sunt forme de acțiune, cu o destinație lipsită de orice dubiu). Prin secvența aceasta, G. Călinescu se exprimă ca un activist de partid: „Dacă Don Quijote ar privi realul în față și ar căuta să-l îndrepte în măsura

puterilor sale, ar fi omul nostru. Dar la el determinarea momentului istoric este defectuoasă, în asta constând, în câmpul teoretic, și nebunia sa”.

Când îi aplică o grilă de tip practic, G. Călinescu descoperă calități indiscutabile, care îl fac vrednic de stimă. În această ordine practică a interpretării, prima virtute pe care o descoperă la cavalier nu atât că aparține arsenalului ideologiei marxist-leniniste, dar formularea se face în termenii acesteia: „Întâi de toate, abhoră turmul de fildes. Preotul, bărbierul sunt oameni sedentari, horațieni lași, care nu vor să părăsească tihna satului și a căminului lor. Ei fac eforturi să aducă și pe Quijote la orizontul lor îngust”.

Dincolo de insistența lui G. Călinescu de a nu uita că l-a declarat pe Don Quijote nebun, își mai fac loc și unele constatări apreciative la adresa personajului. Faptele sale, chiar și actele socotite a fi expresii ale demenței, ar aparține unui erou pozitiv. Indiferent cu cine se luptă sau în ce experiență nemaiîntâlnită se angajează, Don Quijote ilustrează condiția omului dominat de vitejie și de cunoaștere. În aceste acțiuni ale cavalerului rătăcitor se recunoaște vocația spre necunoscut a spiritului uman: „Cu astfel de însușiri a descoperit America Cristobal Colon”. La un moment dat, continuând pe linia meritelor lui Don Quijote, G. Călinescu îi descoperă măreția: ”Quijote concepe cavalerul ca un om desăvârșit pus în slujba umanității și într-asta e sublim”. Se arată mulțumit de faptul că scriitorul a plasat idei democratice în – e imposibil ca autorul textului să se elibereze de obsesia nebuniei personajului său! – gura unui nebun iresponsabil”.

Lui Sancho Panza i se consacră puține rânduri (câteva constatări defavorabile personajului fuseseră făcute și anterior): „Acesta este lacom, interesat, fricos, fără imaginație, șiret, plin de un bun-simț cam pedestru (deși înainte declarase că în mod greșit acest personaj a fost considerat în exegeza romanului ca expresie a bunului simț), analfabet, turnându-și inteligența naturală în proverbe”.

În final, se propun celor două personaje fișe psihologice, neimportante în plan tipologic. Rostul lor e însă jenant: personajele lui Cervantes sunt prezentate ca exemple nebuloase, deci negative pentru contemporanii criticului: „Astfel, unii din noi, azi, ne irosim forțele luând drept viabile lumi dispărute și ne batem cu fantasmеle, când deschizând ochi mari asupra realității istorice putem să ne cheltuim puterea de creație în promovarea binefăcătoare pentru patrie a noului ideal de viață, ridicat pe studiul naturii și pe sfințenia muncii obștești, izbăvite pentru totdeauna de exploatare”.

Este evident că textul consacrat de către G. Călinescu personalității lui Cervantes este un eșec. Autorul n-a reușit să înțeleagă o operă fascinantă și un personaj cum puține a creat literatura universală. În plus, preceptele ideologice introduse din loc în loc contribuie la subminarea lui. Sau – e posibil – ca ele să-l fi obligat la acest eșec.

În 1955, în colecția de vulgarizare a Societății pentru Răspândirea Științei și Culturii, Tudor Vianu a publicat o cărticică de 35 de pagini (dimensiune care

respecta rigorile cantitative ale seriei), *Cervantes*; omul și cartea acestuia despre Don Quijote îl surprind pe eseistul român prin similitudinea destinului lor: „Viața omului și a cărții sale prezintă ciudate asemănări. Rareori biografia unui scriitor a fost bântuită de mai multe și mai variate dezastre; rareori existența în timp a unei cărți a fost supusă atentatelor mai numeroase ale pirateriei literare, ale falsificării și ale răstălmăcirii. Dar rareori, din multele încercări ale vieții, s-a degajat o figură atât de reprezentativă pentru timpul său și în puține alte împrejurări, o carte care a călătorit în lume în condiții atât de vitrege a izbutit să impună un mit uman cu o semnificație mai generală”.

Pe aproape treisprezece pagini autorul se referă la semnificația operei, la contextul istoric în care s-a manifestat *Cervantes* și la biografia sa tumultuoasă. Despre roman se vorbește în 22 de pagini, într-o formulă, cel mai adesea expozitivă, și mai rar interpretativă. Reprezentarea este simplistă: „A încălecat pe o mârțoagă, pe Rosinanta. Armele lui sunt de carton. Se oprește la un han din drum, pe care îl crede un castel...” sau „După ce pleacă de la păstori, Rosinanta este atrasă de nechezatul unor iepe, care pășteau pe un câmp din apropiere. Păzitorii iepelor lovesc pe cavalerul răătăcitor și pe scutierul său. O hangiță le îngrijește rănile.”

Pasajele descriptive alternează cu secvențe interpretative, unele reluând chestiuni mai vechi spuse în legătură cu protagoniștii romanului, în special despre Don Quijote, altele propun viziuni noi.

Și pentru Tudor Vianu, factorul declanșator al elaborării romanului a fost imboldul de a critica romanele cavalerești; epoca respectivă produsese câteva cazuri de intoxicare mintală a cititorilor acestei categorii de cărți. Înaintea lui *Cervantes*, a fost cazul scriitorului Luis Zapata, care a înfățișat într-o narațiune cazul unui bărbat afectat de lectura aventurilor lui Orlando din poemul lui Ariosto. În 1555, cortesurile din Valladolid au emis un decret de interdicere a tipăririi și multiplicării acestui tip de cărți.

Se acordă – și T. Vianu împărtășește acest punct de vedere – foarte mare credit intenției polemice a lui *Cervantes*, lăsându-se impresia că s-a petrecut cu acest roman ceea ce – în cazul literaturii române – s-a petrecut cu I. Al. Odobescu. Propunându-și să scrie o prefață solicitată de prietenul său C. Cornescu la „Manualul vânătorului”, acesta a adunat atâta material glosând marginea temei vânătoriei, încât rezultatul a fost o operă autonomă, depășind cu mult dimensiunea și natura textului gândit inițial, dar și ale textului pe care ar fi urmat să-l preceadă.

În definirea lui Don Quijote, Tudor Vianu insistă – asemenea altora – pe perceperea falsă a realității, pornită din frecventarea abuzivă a romanelor cavalerești. Unicitatea personajului ar consta din coexistența a două date caracterologice: pe de o parte nebunia, pe de altă parte măreția. Pentru Tudor Vianu nu există nici un dubiu că Don Quijote este nebun; sunt convingătoare despre aceasta următoarele afirmații: „Romanul lui *Cervantes* povestește faptele de nebunie ale sârmanului hidalgo...”, ... în cuprinsul ei ni se povestesc faptele nebunești și rizibile ale unui om cu mintea răătăcită...”

Datorită acestei structuri duale a personajului, atât scriitorul, cât și cititorul se află în fața unui contrast, care trebuie rezolvat într-un fel. Sunt două moduri de soluționare: într-un sens ascendent, prin înscrierea personajului într-o zonă superioară de manifestare umană, sau într-un sens descendent, care coboară personajul, prin evidențierea componentelor inferioare ale structurii sale (Harpagon este un personaj ridicol, dar rămâne – în percepția cititorilor – și odios): rezolvarea în sens ascendent înseamnă altceva decât se întâmplă de obicei în cazul creațiilor comice ale literaturii: „Nebunul Don Quijote este un om admirabil. Sub aparența faptelor lui vrednice de râs, descoperim un caracter înalt și o minte înțeleaptă. Rezolvarea contrastului s-a produs în sens ascendent”.

În considerațiile comparative asupra celor doi – Don Quijote și Sancho Panza – Tudor Vianu îi încadrează tipologic în funcție de calitatea percepției realității de către ei: Don Quijote percepe fals realitatea, Sancho Panza o percepe, dar se diferențiază prin ceea ce urmează acestei percepții: „Reacțiunea morală a eroului față de toate aceste împrejurări este însă justă, nobilă și înaltă.”, pe când la scutierul său „nici simțirea și nici voința lui nu se dezvoltă de obicei către scopurile mai înalte ale vieții”. Simplificând realitatea, îl reduce pe Sancho Panza la funcțiuni strict fiziologice: „Țintele urmărite de el nu depășesc niciodată băutura și mâncarea capabile să îndeustuleze apetitul lui neobișnuit și, cel mult, exercițiul puterii suverane, pe care el o concepe tot ca un mijloc de a înmulți desfătărilor triviale ale vieții, dar de care se leapădă, îndată ce se cere o acțiune a depășirii de sine”.

Mai interesante în ansamblul lucrării devin considerațiile lui Tudor Vianu cu privire la iubire ca ax al conștiinței personajului principal. Dispare acum orice urmă de nebunie din profilul acestuia, interpretul român relevând iubirea drept coordonată a personajului; e adevărat că, puțin mai târziu, se reîntoarce din nou asupra personajului, din nou acuzat de falsă percepție a realității, vină care îndreptățește așa-zisa satiră a lui Cervantes îndreptată împotriva lui.

În ceea ce privește obiectul iubirii, Tudor Vianu îl identifică în formele spiritualizate ale atitudinii afective față de oameni, cu punctul de pornire în filosofia lui Platon: „... scutierul lui pronunță odată cuvântul revelator, urmându-l, îndrăgostit fără cauză”. Don Quijote este ca un om beat de iubire. Numai un om în această situație se poate înșela atât de ușor asupra realității și poate proceda cu atâta nebunească imprudență, cu atâta dăruire de sine în orice moment. Pe cine iubește Don Quijote? Pe Dulcineea? Dulcineea, pe care de altfel nici nu o cunoaște, nu este decât un pretext. Iubirea lui Don Quijote se adresează mai degrabă idealurilor omului. Este, cum singur spune, iubirea despre care Platon vorbea discipolilor săi. Este iubirea enormă, neprovocată și nebunească, pentru tot ce este înalt, frumos și nobil”. De la acest prag interpretativ, Tudor Vianu ajunge la a încerca identificarea spiritului donquijotesco, recognoscibil acolo unde omul a căutat și acționat pentru adevăr, frumos și bine: „... Don Quijote reprezintă acea forță a iubirii, concepută ca exaltare, idealurile omului, cu puțința de a dărui și a te întrece, fără de care viața omenească nu s-ar înălța și n-ar crește. Ori de câte ori a

apărut printre noi, oamenii, un semen de-al nostru care a dat vieții un cuprins mai bogat, vreunul din aceia care au sporit adevărul și frumosul sau au dus mai aproape de țintele lor luptele omului pentru justiție și libertate, a trebuit să recunoaștem în ei acea iubire, acea exaltare a firii lor, în care se pare a desluși esența caracterului donquijotesco”.

Indiferent de acel *se pare*, afirmația lui Tudor Vianu are și o evidentă funcțiune metodologică: în determinarea naturii personajelor din operele literare, ne va fi mai ușor să identificăm pe acelea de tip donquijotesco: vor fi cele care au îmbogățit viața și semenii acordându-le valori dincolo de realitatea lor, vor fi luptătorii bătăliilor pierdute, dar desfășurate în numele unor principii care nu pot fi lăsate să moară, vor fi aceia care se exaltă și se dăruiesc acolo unde văd că e nevoie de loialitate, vor fi aceia care nu vor lăsa niciodată să moară ființa umană, nobilă și frumoasă.

Așa cum este firesc, Tudor Vianu acordă o atenție deosebită finalului romanului, înregistrat de prea mulți comentatori ai operei lui Cervantes ca o abandonare a nebuniei în momentul conștientizării ei și revenire la starea de om așezat, respectat și înțeles de toți cei din jur. Explicația lui Vianu rezolvă unele întrebări puse în legătură cu acest final neașteptat al romanului, când în fața lui Don Quijote și a servitorului său, se anunță o nouă experiență, acea pastorală: „Don Quijote trăiește ca un nebun și moare ca un om cu mintea sănătoasă, recunoscând îndelunga lui eroare și rătăcire. Revenirea lui la bunul-simț se întâmplă numai atunci când resortul lui final se frânge. A trăit atât timp cât s-a înșelat și moare când și-a recunoscut înșelăciunea. Nu cumva prezentând sfârșitul eroului său, Cervantes a vrut să ne spună că viața nu este posibilă decât atâta timp cât cultivă un ideal? Viața, ca simplă expresie biologică, s-ar prăbuși de la primii pași, dacă omul nu i-ar da o țintă mai înaltă.”

Ideea echivalenței viață – ideal i se pare lui Tudor Vianu a fi susținută de condiția lui Sancho Panza, schimbat structural datorită întovăririi de durată cu cavalerul rătăcitor: „... companionul și negativul eroului său, Sancho Panza, care mai are încă de trăit, se arată posedat de idealurile stăpânului său, abia atunci când acesta ajunge să le tăgăduiască și să le respingă. Așadar, până la urmă, Sancho Panza, pentru că mai trebuie să trăiască, devine într-o anumită măsură un Don Quijote”. În final, ar fi identificabile și reflexe din opera lui Erasmus din Rotterdam, „Elogiul nebuniei”, care nu înseamnă starea de demență, ci „puterea omului de a se devota unor scopuri care depășesc clipa de față și înțelesul ei mărginit”.

ARHITECTURĂ

Mircea PAȘCA

EXEMPLE ALE ARHITECTURII 1900 LA ORADEA: KOMOR MARCELL, JAKAB DEZSŐ ȘI MENDE VALÉR

Între arhitecții de notorietate din cadrul curentului secesion care au construit la Oradea se remarcă în mod deosebit Komor Marcell, Jakab Dezső și Mende Valér. Cei trei s-au impus în Ungaria din epoca 1900 și fac parte dintre arhitecții care, pornind de la ideile lui Lechner, au dorit să creze o arhitectură modernă, maghiară. Comparând cuplul Komor și Jakab, cu Mende Valér putem observa și la imobilele lor din Oradea două stiluri diferite care pornesc de la aceași idee. Komor și Jakab fac parte dintr-o generație mai timpurie și preiau fidel stilul maestrului lor. Mende Valér face parte din generația mai tânără care se desprinde de Lechner și elaborează propriul limbaj arhitectural personalizat diferit de cel lechnerian.

Printre imobilele realizate de acești arhitecți la Oradea regăsim două exemple care au în comun programul funcțional, ambele imobile grupând apartamente de închiriat și o instituție, dar se deosebesc ca stil și ca proiect. Este vorba despre Camera de Comerț și Industrie și Casa Agricolă de Economii din Oradea (casa Fodor).

Komor Marcell (n.7 noiembrie 1868, Pesta – m.29 noiembrie 1944, Sopronkeresztúr/ Deutschkreutz, Austria) a obținut diploma în 1891 Universitatea Politehnică (Műegyetem) din Budapesta. A lucrat în mai multe birouri de arhitectură. În cadrul biroului lui Lechner a participat la proiectul pentru Institutul de Geologie din Budapesta și la ridicarea clădirii. La Muzeul de Arte Aplicate din Budapesta a colaborat la amenajarea interiorului. Începând cu 1891 a scris permanent articole la Ziarul Pestan (Pesti Hirlap), iar din 1901 aproape treizeci de ani a fost redactorul unui săptămânal, Ziarul Întreprinzătorilor (Vallakozók Lapja). I-au apărut foarte multe articole referitoare la arhitectură, unele articolele fiind semnate sub pseudonimul “Ezrey”. După 1918 lucrează singur sau cu fiul său.

Jakab Dezső (n. 4 nov. 1864, Vadul Crisului / Rév – m. 5 aug 1932 Budapesta). A obținut diploma în 1893 la Universitatea Politehnică din Budapesta. A lucrat și el în cadrul mai multor birouri de arhitectură. A fost proiectant șef la biroul de proiecte al expoziției pentru sărbătorirea “Mileniului” (mileniului maghiar, 1000 de ani de la așezarea ungarilor în Panonia). A colaborat și cu Lechner. La Subotica a realizat mai multe proiecte datorită faptului că avea în acest oraș legături de familie. După 1918 a colaborat cu ginerele său Sós Aladár.¹

¹ Gerle János, Kovács Attila, Makovecz Imre, *A Századforduló Magyar Építészete*, Szépirodalmi Könyvkiadó -Bonex, Budapest, 1990, p. 84.

În 1897 Komor și Jakab au deschis un birou de arhitectură care a funcționat până la sfârșitul războiului, colaborarea celor doi dovedindu-se foarte fructuoasă. Jakab și Komor au fost doi dintre arhitecții care au preluat și folosit cel mai fidel limbajul stilistic al maestrului lor Ödön Lechner. Au colaborat cu Lechner la unele proiecte ale acestuia, de exemplu vila Sipeki Balázs, 1905-1906, Budapesta XIV, str. Hermina, 47.² Pornind de la modelul lui Lechner cei doi au creat opere originale care sunt reprezentative pentru Ungaria Monarhiei Dualiste până la primul război mondial, opere care sunt considerate ca reprezentând “stilul național maghiar” în jurul anilor 1900. “Primăria și Palatul Culturii de la Târgu Mureș și Primăria din Subotica creații ale lui Komor și Jakab sunt pietrele de temelie ale stilului național maghiar, pot fi considerate o enciclopedie a stilului maghiar, sunt opere de artă totală, (...) totuși nu au vigoarea pe care o aveau clădirile lui Lechner”³. Volumetria clădirilor celor doi arhitecți este realizată sculptural, în ansamblul clădirilor sunt exuberante, tratate într-o manieră de-a dreptul “barocă”, unele creații ale celor doi arhitecți fiind supraîncărcate de ornamente florale, vegetale. Spre sfârșitul deceniului întâi al secolului al douăzecilea construcțiile celor doi devin mai sobre, se renunță la decorația abundentă, ornamentele devin mai stilizate, iar fațadele mai epurate. În cazul realizărilor orădene avem de-a face cu o decorație abundentă de inspirație folclorică, lechneriană, realizată în tencuială sau stucatură la palatele Adorján și Stern sau cu o tratare sculpturală a fațadei, cu ornamente din majolică în cazul Vulturului Negru.

Jakab și Komor au fost foarte prolifici în anii 1897-1914, având numeroase proiecte, comenzi, câștigând mai multe concursuri și ridicând clădiri în diverse localități a Ungariei din perioada dualismului. Menționăm aici doar câteva dintre operele cele mai cunoscute ale arhitecților⁴. La Subotica (Serbia) au construit: Sinagoga (premiul I în 1901, ridicată 1902); Primăria (proiectul 1907, premiul I, construită 1908-1910), Banca Comercială a provinciei (în 1907). La Palic (Serbia) au fost realizate: proiectul pentru clădirea băii (1906, premiul II), Baie pentru femei (construită între 1910-1912), Terasa mare și Palics Vigadó, Poarta de intrare, turn de apă (în 1909-1912). Au mai realizat :la Bratislava Camera de Comerț și Industrie (în 1902) iar la Kecskemét Casa industriașilor (Iparos Otthon - proiectul în 1904, premiul I, ridicată în 1906). La Budapesta cei doi au realizat cele mai multe clădiri: Baia Saros (în 1905 proiect și construcție, cu Márkus Géza); Sanatoriul Liget (în 1908 – 1909); Imobil de închiriat cuprinzând și propriile birouri și apartamente, arhitecții realizând aici și amenajarea interiorului apartamentului lui Jakab Dezső (în 1909-1910); Hotelul Palace (1910); Sediul Central al Asigurărilor Muncitorilor (în prezent Fővárosi és Pest-Megyei Nyugdíjbiztosítási Igazgatóság, Budapest, VIII., Fiumei út 19/A, B)

² Bakonyi Tibor, Kubinszky Mihály, Ödön Lechner., Budapest, 1981.

³ Moravánszky Ákos, *Építészet az Osztrák-Magyar Monarchiában, 1867-1918*, Corvina, Budapest, 1988, p. 145.

⁴ Gerle J., *op. cit.* p. 85-89.

a fost proiectat în 1911, proiectul obținând premiul I. Prima parte a fost construită în 1912-1913. A doua parte a fost ridicată în 1930 de către Komor Marcell, Jakab Dezső și Sós Aladár, fiind prima clădire turn din Budapesta (turnul a fost înlăturat); în 1911 a fost realizat Sanatoriul Park (distrus) iar în 1912-1913 actualul Teatru Erkel, realizat împreună cu Márkus Géza.

Pe teritoriul României la Oradea, Timișoara și Târgu Mureș există câteva lucrări remarcabile ale lui Jakab și Komor⁵: Primăria din Târgu Mureș (proiectul în 1905, premiul I, construită între 1907-1909), Palatul Culturii din Târgu Mureș (1911-1913); Banca de Scont din Timișoara (Strada Gheorghe Lazar nr. 1, construită în 1906-1908⁶), Teatrul din Deva, 1910 (distrus).

La Oradea Komor și Jakab au proiectat și au realizat: Casa Adorján I, 1903, (strada Patrioților nr. 6), Casa Adorján II, 1904-1905 (strada Patrioților 4, antreprenor - Sztarill Ferenc); Palatul Stern, 1904-1905 (strada Republicii 10-10a), Camera de Comerț și Industrie, 1906-1907, Vulturul Negru, 1907-1908 (antreprenor Sztarill Ferenc) și probabil Vila Okányi-Schwartz 1911 (strada M. Eminescu 25/A, constructor Sztarill Ferenc)⁷.

Mende Valér (n 4 septembrie 1886 la Pinkoc – m. 7 ian 1918 la Viena) a fost un arhitect apreciat în epocă în ciuda faptului că a avut o viață scurtă. În timpul războiului a fost rănit pe front în 1916, întorcându-se bolnav și murind în 1918 datorită acestei răni. A obținut diploma de arhitect în 1908 la Universitatea Politehnică (Műegyetem) din Budapesta. Beneficiind de o bursă a ministerului culturii a călătorit în 1908 la Paris, Munchen, Berlin, Londra, Bruxelles. În 1909 și-a început activitatea, deschizând un birou individual de arhitectură. A făcut parte din cercul "Tinerilor" (Fiatalok) înființat de către Kós Károly, în jurul căruia s-au grupat tinerii arhitecți⁸.

Stilul său se înrudește mult cu cel al lui Kós Károly. Alături de acesta face parte din tânăra generație de arhitecți maghiari care doresc să creeze un stil modern maghiar. Pornind de la ideile lui Lechner, dar refuzând limbajul plastic al acestuia, tinerii arhitecți se inspiră direct din arhitectura populară, ale cărei forme și plastică geometrizară o preiau. Mende Valér a mai fost influențat de arhitectura engleză și finlandeză, dar și de Olbrich și Hoffmann. În afară de arhitectură s-a mai ocupat de pictură și grafică. Principalele realizări ale sale se găsesc la Kecskemét, Oradea, Budapesta⁹.

La Oradea a realizat imobile cu apartamente de închiriat, proiectele fiindu-i parțial publicate în revistele de specialitate din epocă (Magyar Építőművészet, numerele 3/1912 și 3/1914): Casa dr. Nemeș Áron, 1909, str. Duiliu Zamfirescu

⁵ *Ibidem*.

⁶ Ileana Pintilie, *Elemente introductive în arhitectura sezeșion din Timișoara*, în Studii și Comunicări, II, Art Museum Arad, 1994, p. 94.

⁷ Péter I. Zoltán, *3 secole de arhitectură orădeană*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea 2003, p. 80-83, 86-87, 117 și Gerle J, *op. cit.* p. 85-89.

⁸ Gerle Janos, *op. cit.*, p. 145-147.

⁹ *ibidem*, p. 145-147.

nr.10, antreprenor Incze Lajos; Casa Ertler Mór, 1910, str. Ep. Mihail Pavel nr. 8, antreprenor Incze Lajos; Casa Fodor, str.Iosif Vulcan nr. 7, 1910, antreprenor Incze Lajos; Casa Roth, 1912, str. V. Alecsandri nr. 3, antreprenor Incze Lipot; Fațada imobilului de pe str. Independenței nr.3 - Casa Băncii de Economii a Comitatului Bihor, 1909-1910; Proiectul pentru vila dr. Faragó Béla¹⁰.

La Kecskemét Mende Valér a realizat: Vila Hajdú, 1909-1910, str. Irinyi 10, imobilul cuprinzând Liceul reformat și Academie de drept, 1910-1911 și Luther Udvar, casă de închiriat a bisericii evanghelice, 1910-1911, în Szabatsag tér. La Budapesta au fost construite: Imobil de locuit, 1912, Budapest I, Atila út. 91 și Casa Bodo, 1912-1913 (modificată), Budapest V, docul Belgrad 12, iar la Gyöngyös, Fő tér 9, Banca generală a județului Heves, 1911-1912 (parțial arsă în 1917, reconstruită cu modificări).

Clădirea Camerei de Comerț și Industrie din Oradea este o construcție modestă, în comparație cu marile realizări ale celor doi arhitecți, este mai reținută în ce privește ornamentația, dar a beneficiat de atenția deplină în compunerea volumelor și în crearea elementelor ornamentale. Stilistic clădirea se încadrează în arhitectura 1900 de factură lechneriană, sau “stilul național maghiar” așa cum era considerat în epocă și se înrudește cu celelalte creații ale lui Komor și Jakab. Ca și la celelalte realizări ale lor cei doi arhitecți folosesc la această clădire forme, elemente preluate de la Lechner al cărui limbaj plastic l-au însușit pe deplin.

Imobilul destinat inițial Camerei de Comerț și Industrie este amplasat pe colț, la intersecția a două străzi, strada Primăriei și strada Duiliu Zamfirescu. Are subsol, parter și etaj. Autorizația de construcție pentru imobil datează din 17 aug 1906 și menționează un imobil cu un etaj pe Teleky utca 11, astăzi strada Primăriei¹¹. Proiectul aparține lui Jakab și Komor, iar constructorul însărcinat cu ridicarea construcției este Rendes Vilmos. Clădirea a fost construită în 1906 și predată în același an Camerei de Comerț și Industrie. Până în iunie 1907 au fost finalizate decorațiile exterioare¹².

Conform proiectului inițial imobilul este organizat în jurul a două mici curți interioare și are planul în forma literei “E”¹³. Planul are ca și axă centrală, în

¹⁰ Gerle Janos, op. cit., p.145-147; Péter I. Zoltán, op. cit., p. 74-76; Nagyvárad Napló din 10 martie 1910 vorbește despre cele trei imobile care urmau să fie terminate în acel an; Magyar Építőművészet, nr. 3/1912, nr. 3/1914.

¹¹ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, inv 142, Dos. 8, filele. 33-35.

¹² Péter I. Zoltán, op. cit, p 88.

¹³ A. N. D. J. Bh., inv 142, Dos. 8., filele.59-61 și dos.16, fila 130. Planul clădirii ridicate diferă puțin de cel inițial, concepția planimetrică fiind aceeași. Proiectul pentru fațade a cunoscut modificări, inițial fațadele fiind mai bogat ornate. Imobilul a avut diverse destinații în timp, pentru o perioadă fiind practic abandonată ceea ce a dus la distrugerea unor elemente din interior. În prezent clădirea adăpostește “Regia Autonomă Apă-Canal”, este într-o stare bună și a beneficiat de

funcție de care sunt organizate încăperile, intrarea principală la parter și casa scării amplasată în curte. Circulația pe verticală se face pe scara principală, din axul intrării și o scară secundară amplasată în stânga holului principal de pe axul central. Circulația interioară pe orizontală, spre aripile laterale este realizată prin balcoanele galerii de la parter și etaj, în curtea interioară. În conceperea funcțională arhitectii grupează în aceeași clădire apartamente și o instituție publică. Astfel, la parter și etaj în aripa dinspre strada Primăriei, în partea stângă a axei centrale, se găsesc două apartamente identice. La parter în partea dreaptă acestei axe sunt proiectate alte două apartamente: unul spre stradă având patru camere și unul spre curte cu două camere. Camera de Comerț și Industrie dispunea de un birou la parter și majoritatea încăperilor de la etaj: sala de consiliu, sala mare, un culoar-sală, birourile președintelui, secretarului, plus alte trei încăperi și două w.c.-uri. Apartamentele dinspre strada Primăriei de la etaj și parter sunt identice și sunt formate din: antreu, hol, cinci încăperi (sufragerie, salonul pe colț, dormitor, două camere pentru copii), baie, bucătărie, camera de serviciu. Accesul la apartament este realizat de pe balconul galerie din curte. Ca și în cazul altor apartamente din epocă se poate remarca parțiala decomandare a încăperilor de locuit, gruparea lor în raport cu funcția avută, în zonă de primire, zona intimă (dormitoare), zona de serviciu (aceeași manieră des întâlnită de a asocia camera de serviciu cu bucătăria și baia). Se remarcă amplasarea spațiilor mai importante, a camerelor de locuit ale apartamentelor spre strada principală, iar zona de serviciu spre curtea interioară, soluție des întâlnită în conceperea imobilelor de locuit în epocă. Conceperea planimetrică a clădirii nu aduce inovații și se încadrează în tipul de imobil obișnuit pentru perioada respectivă.

Proiectul inițial pentru fațade diferă de ceea ce s-a realizat în final. Clădirea realizată menține aceeași concepție în ce privește volumetria, dispunerea golurilor și a axelor. Diferențele apar la bovindouri și acoperișul acestora, la ornamente care sunt mai bogate în proiectul inițial, iar liniile care conturează anumite elemente ale fațadei sunt mult mai sinuoase față de fațadele reallizate¹⁴.

Clădirea are două fațade: cea corespunzătoare aripii scurte spre strada Primăriei și cea corespunzătoare aripii lungi spre strada Duiliu Zamfirescu. Comparativ cu celelalte realizări de la Oradea, fațadele sunt mai simple, cu mai puține ornamente. În conceperea fațadei se vede influența maestrului arhitecților Ödön Lechner. Prin dispunerea golurilor în fațadă este exprimată structura construcției. Fațadele sunt aproape netede, terminate în partea superioară printr-o streșină care de data aceasta este o linie dreaptă. Această orizontală a streșinii este ruptă doar în colțul clădirii și în centrul aripii lungi de aticele ondulate. Volumul clădirii este dominat la etajul I, pe colțul dintre cele două străzi, de o compoziție ce atrage atenția trecătorului de pe artera mai importantă, strada

o renovare de calitate. După construirea unei noi clădiri alăturat au fost amenajate două culoare de acces la parter respectiv etaj, în aripa dreaptă.

¹⁴ A. N. D. J. Bh., inv 142, *Dos. 8.*, filele 57, 58.

Primăriei. Volumul acesteia este constituit din două bovindouri cu profil semicircular de o parte și alta a colțului clădirii, având fiecare câte o fereastră dreptunghiulară și fiind acoperite cu două semicalote, încadrate în două pinioane al căror contur este ondulat formând trei lobi.

Fațada dinspre str. D. Zamfirescu este organizată simetric în funcție de corpul central. Este vorba de un rezalit care depășește cu puțin linia fațadei, rezalit care are la parter poarta de intrare încadrată de două ferestre, terminate în arc de cerc, iar la etaj un bovindou având colțurile rotunjite și o mare fereastră compartimentată în secțiuni dreptunghiulare. Acest rezalit este încununat de un pinion având conturul superior ondulat în trei trepte, care marchează puternic întreaga fațadă.

Fațada dinspre str. Primăriei are trei travee, în centru, la etaj fiind amplasat un balcon, iar cea dinspre strada D. Zamfirescu are câte cinci travee de o parte și alta a rezalitului central. Ambele fațade sunt tratate identic. În conceperea plastică a fațadelor arhitecții au creat pe orizontală trei registre ieșite ușor în relief. Primul este un soclu corespunzător subsolului, realizat în tencuială, terminat printr-o linie șerpuitoare deasupra ferestrelor subsolului. Al doilea registru este corespunzător parterului, este neted și se termină deasupra ferestrelor printr-un arc de cerc ondulat. Al treilea registru corespunzător etajului este constituit dintr-o succesiune de compartimente create de "pilaștri" și arcade profilate în tencuială, care continuă registrul parterului. Acestea marchează fiecare travee având câte o fereastră terminată în arc de cerc. Conceperea fațadei în această manieră, gradarea în planuri succesive pe orizontală, ritmarea pe verticală prin falși pilaștri și arcade denotă influența lui Lechner care ritmează fațadele prin câmpuri delimitate de stâlpi, pilaștri, benzi, brâuri constituite din cărămidă smălțuită (așa cum procedează la Banca Poștei, Institutul de Geologie din Budapesta, casa Lechner din Cluj etc). Ferestrele de la parter și cele ale bovindourilor sunt dreptunghiulare, fără ancadrame, ferestrele de la etaj și ferestrele de la parter din rezalit și de sub cele două bovindouri sunt terminate în arc de cerc.

Ornamentația fațadei este mult mai reținută comparativ cu imobilele Adorján. Materialele folosite sunt ieftine: stucatura și plăcile din sticlă colorată, mozaic. Plastica fațadei este realizată prin utilizarea unor mari câmpuri din tencuială, prin liniile șerpuitoare de la baza bovindourilor, de la acoperișul acestora, de deasupra porții, de pervazurile accentuate ale ferestrelor. Motivele ornamentale folosite sunt inspirate din arta populară, sau preluate de la Lechner. La parter sunt amplasate sub bovindourile de pe colț și pe fațada dinspre strada Primăriei elemente florale, decupate în tencuială, preluate din folclor (asemănătoare motivelor de pe țesăturile populare - vezi desenele lui Huszka József reprezentând motive decorative folosite în arta populară maghiară¹⁵).

¹⁵ Anne Lambrichs, József Vágó, 1877-1947 - un architecte hongrois dans la tourmente Européenne, Éditions AAM (Bruxelles) et Institut français d'architecture Cité de l'architecture et du patrimoine, 2003, p. 18; Gerle J., op. cit. p. 65-66.

Deasupra ferestrelor de la parter și a celor din bow-window-uri se găsesc elemente decorative din sticlă colorată (mozaic). Arcele ferestrelor și arcada porții sunt ornate cu o bandă vălurită din sticlă colorată (mozaic), cu motive florale. Poarta de intrare este asemănătoare cu porțile realizate de Lechner și cu alte porți de la clădirile ridicate de cei doi arhitecți (aproape identică cu cele de la imobilele Adorján). Este o poartă masivă din lemn, cu două canaturi, decorată cu linii ondulate, bătută cu ținte iar în golurile cu geam are feronerie. Feroneria de o mare plasticitate redă stilizat elemente florale, vegetale de inspirație folclorică, sau o coadă de păun. Balconul aflat pe fațada dinspre strada Primăriei are o feronerie simplă curbilinie. Curtea interioară este tratată mai simplu. Ancadramentele dreptunghiulare ale ferestrelor, profilate în tencuială, au colțurile superioare elevate, curbilinii. Pereții spre curte sunt divizați în panouri prin benzi profilate în tencuială. Balustrada balcoanelor-galerie din curte, balustrada scării secundare sunt alcătuite din componente simple, ondulate.

Interiorul mai păstrează o parte din elementele originale. În cea mai mare parte ancadramentele ferestrelor și ușilor sunt simple, dreptunghiulare, având caneluri. Izolat ferestrele păstrează ochiuri de geam, din sticlă sablată, ornate cu elemente florale formând adevărate broderii¹⁶. Spațiile cele mai spectaculoase sunt casa scării și sala mare. Acestea au plafoanele decorate în stucatură, cu elemente curbilinii, cercuri, puternic reliefate. Sala mare mai păstrează lambriurile originale, ancadramentele ușilor care se înrudesesc prin stil cu elementele similare de la Institutul de Geologie ridicat de Lechner la Budapesta. Tot în această sală mai există, parțial, vitraliul care are ornamentală florală. Parapetul balustradei de la scara principală este masiv, din zidărie și are conturul superior puternic vălurit fiind asemănător cu cele ale scărilor de la Institutul de Geologie, Banca Poștei realizate de Lechner la Budapesta. Pardoseala din holurile principale este o pardoseală comună în epocă, este realizată în mozaic din ciment și are ornamente curbilinii, cercuri, elemente florale stilizate, de culoare roșie.

Casa Fodor Izsó este amplasată pe str. I. Vulcan nr. 9. Autorizația de construcție înregistrată la data de 20 aprilie 1910 îl menționează pe Fodor Izsó ca proprietar și pe Incze Lajos constructor. Proiectul este semnat de către Mende Valér în 22 februarie 1910 la Budapesta¹⁷. Clădirea a fost ridicată în același an.

¹⁶ Motive decorative frecvent întâlnite în epocă, spre exemplu la complexul Vulturul Negru sau unele clădiri ridicate de Lechner la Budapesta.

¹⁷ A. N. D. J. Bh., inv 142, Dos. 25/1910, filele 149-155.

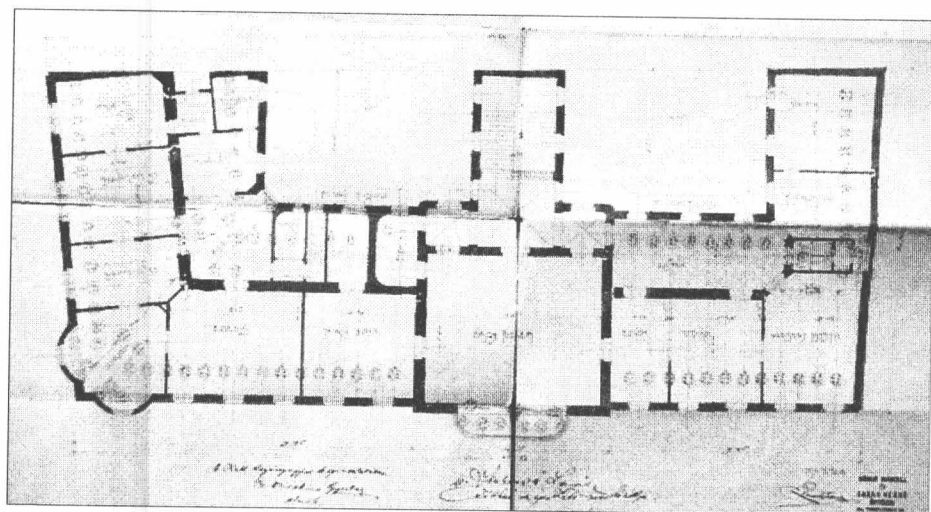
Clădirea este tipul de imobil de închiriat care grupează apartamente și o instituție, Casa Agricolă de Economii din Oradea. Planul clădirii are forma literei „U”, spre curte, cele două aripi adăpostind una scara, iar cealaltă spațiile de serviciu. Construcția are un subsol înalt, parter și trei etaje. Așa cum se obișnuia în epocă spațiul destinat băncii se afla la etajul I și era constituit din: sala mare de primire a clienților, biroul directorului general, sala de consiliu (sala adunării generale), biroul contabilului, caserie, biroul juristului, arhiva.

La parter și etaje existau apartamente, câte unul pe nivel. Aceste apartamente erau destinate categoriilor înstărite. Spre exemplu apartamentul de la parter era compus din: cameră de primire, cameră de zi și dormitor dispuse înspre stradă, iar spre curte sufragerie, hol central, o cameră și terasa. Între camera aceasta și dormitor era baia și w.c.-ul. În aripa din dreapta, spre curte, se găseau spațiile de serviciu (bucătărie, cămară, camera servitoarei, w.c. de serviciu). La subsolul înalt erau: un apartament cu două camere, antreu, bucătărie, cămară; încăperea cu încălzirea centrală și cămara pentru lemne.

Stilistic imobilul se încadrează în arhitectura secession de expresie geometrică, având ca sursă de inspirație arhitectura țărănească. Regăsim și aici stilul specific lui Mende Valer, un stil personalizat care se poate recunoaște la toate realizările sale: fațade netede, simple, dominate de linii drepte, forme geometrice elementare, pinioane înalte, ascuțite și agresive care încununează fațada, bovindouri cu trei laturi, uneori goluri cu arce frânte. Ornamentele, puține, sunt de inspirație rustică și sunt foarte stilizate.

Fațada casei Fodor are patru travee. În părțile laterale, la etaje sunt două bovindouri. Ferestrele din traveele centrale sunt mari, dreptunghiulare și au jardiniere. Simetria fațadei este ruptă de pinionul înalt și ascuțit din partea stângă, unde bovindoul urcă până la nivelul etajului trei și se termină printr-un balcon acoperit cu un coif. Bovindoul din partea dreaptă este terminat printr-un balcon la nivelul etajului al doilea. Ultimul etaj, mai scund, pațial mansardat, are elementele din lemn de la ferestre, balcon sculptare în genul artei populare. În prezent există foarte puține ornamente. Proiectul și fotografiile de epocă prezintă o fațadă mai bogată în ornamente decât ceea ce vedem în prezent. În centrul fațadei era scris numele băncii. Elementele decorative, puține, de inspirație rustică, foarte stilizate erau amplasate pe bovindouri, pe pinion, la intrare deasupra porții. Pe linia de deasupra ferestrelor de la etajul al doilea există câteva elemente ușor ieșite în consolă, sculptate, foarte stilizate, cu figuri umane și forme geometrice. Soclul din mozaic din ciment, are oramente stilizate de inspirație rustică iar feneria de la balustrada scării are motive florale stilizate.

Cele două imobile prezentate deși sunt cunoscute și sunt considerate monument la nivel local, nu au fost trecute pe lista monumentelor de arhitectură din 2004 publicată în Monitorul Oficial nr. 646 / 16 iul. 2004.

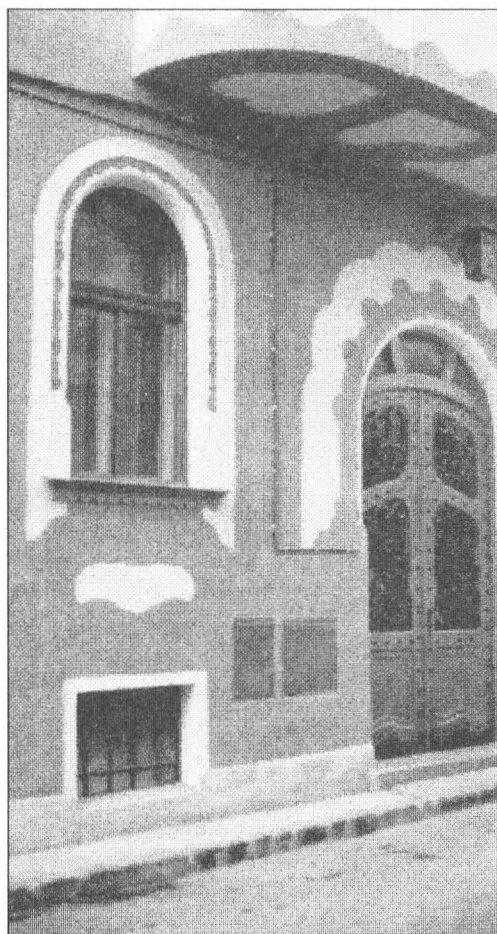
Planul etajului

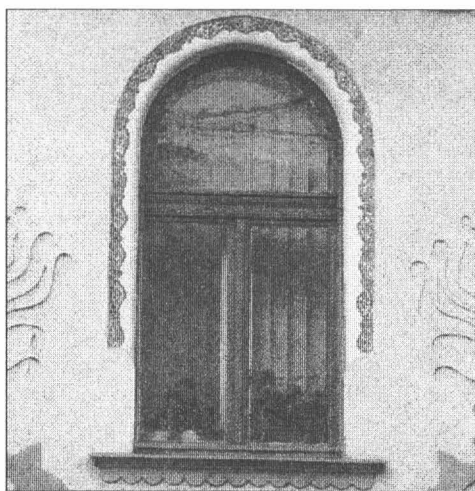
Fațada dinspre str. D. Zamfirescu

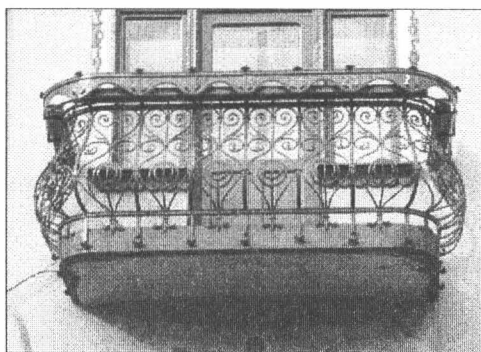
Fațada dinspre str. Primăriei

Intrarea principală - str. D. Zamfirescu

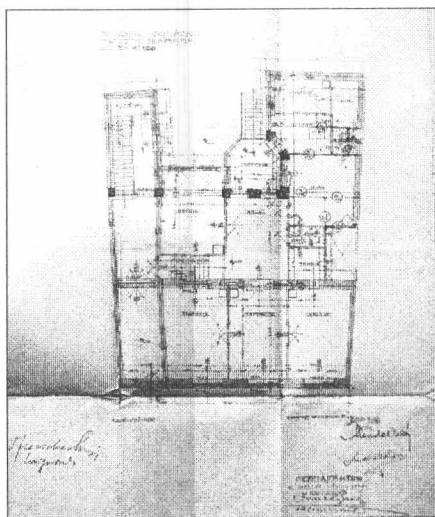

Detaliu de fațadă

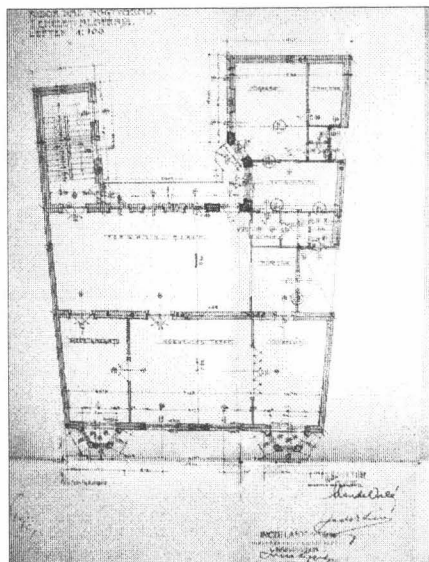

Balconul

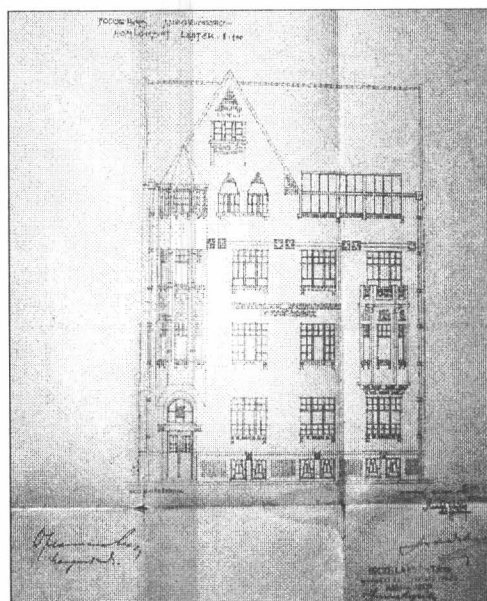
Casa Fodor Izsó, Casa Agricolă de Economii din Oradea

Planul parterului

Planul etajului I

Proiectul pentru fațadă.

Fațada actuală

Credite fotografice © Mircea Pașca. pentru fotografii; proiectele provin din A.N.D.J.Bh., inv 142, dos. 8, dos.16, dos. 25.